

Papin pojasta suurteollisuusmieheksi

Alfred Kihlman ja nousevan keskiluokan sosiaaliset verkostot 1800-luvun Suomessa

Suomen ja Pohjoismaiden historian

lisensiaatintutkimus

Pekka Hirvonen

Tammikuu 2003

URN:NBN:fi-fe20031192

Alfred Kihlman
1825–1904

Eero Järnefeltin maalaus vuodelta 1893

SISÄLLYS

I. JOHDANTO	1
1. Tutkimuskohde.....	1
2. Sosiaaliset verkostot ja sosiaalinen pääoma näkökulmana menneisyyteen	4
<i>Sosiaalinen verkosto: metafora, metodi vai teoria?</i>	4
<i>Sosiaalinen pääoma</i>	7
3. Aiempi tutkimus.....	10
4. Kysymyksenasettelu ja työn rakenne	15
5. Lähteet.....	16
II. PAPPI	19
1. ”Toivoisin olevani oikea pietisti”: Alfred Kihlmanin liittyminen herännäisyyteen	19
2. ”Joka haluaa olla maailman ystävä, on Jumalan vihollinen”: Herännäisyyden ideologia. 31	
3. Herännäisyys verkostona	39
<i>Avioliitot</i>	40
<i>Seurayhteys ja vierailuperinne</i>	49
<i>Postilaitos verkoston välittäjänä: kirjeysteys</i>	55
<i>Verkoston hyödyt</i>	57
4. Heränneet ja sosiaalinen pääoma	61
5. Verkosto hajoaa.....	64
6. Beckiläisyys	78
7. Herännäisyys yhteiskunnallisena protestiliikkeenä	81
III. LIIKEMIES	86
1. Papista opettajaksi.....	86
2. Järki vai tunteet? Toinen avioliitto.....	90
3. Ensiaskeleet liikemiesuralla:	
Itä-Suomen sahat, luujauhomylly ja Vaasan Puuvillatehdas	92
4. Pohjanmaalta Etelä-Suomeen	104
5. Tampereen Pellava- ja Rautateollisuus 1860-luvun alkupuolella.....	109
6. Upoavan laivan ruorissa.....	115
7. Hioketehdasta perustamassa	124
8. Liikemiesverkoston toimintalogiikka	128
” <i>Sub Secreto</i> ”: <i>Verkosto sisäpiiritiedon lähteenä</i>	129
<i>Palvelukset ja suositukset</i>	133

<i>Setiä ja veljiä: Luottamuksen ja vastavuoroisuuden retoriikka kirjeenvaihdossa</i>	139
9. Liikemiehen eetos	142
10. Yhteenvetoa: Liikemiesverkostot ja niiden toiminta 1850–1860 -luvulla.....	145
IV. SIVISTYNEISTÖ, VERKOSTOT JA YHTEISKUNNAN MUUTOS	149
LYHENTEET	154
LÄHTEET JA KIRJALLISUUS.....	155
LIITTEET	162

I. JOHDANTO

1. Tutkimuskohde

Alfred Kihlmanissa oli jotakin alkuvoimaista, jopa siinä määrässä, että sen luulisi riittäneen suurmiehelle. Hänelle ei kuitenkaan sallittu semmoista tehtävää, jonka suorittajana hän olisi suurmieheksi kohonnut. Aikansa merkkimiehiä hän kummin-kin oli.¹

Tällaisiin pohdintoihin päättää Eliel Aspelin-Haapkylä lähes 900-sivuisen elämäkertansa Alfred Kihlmanista (1825–1904), pohjalaissyntyisestä papista, joka papinviran hoitamisen lisäksi ehti toimia maan merkittävimmän eliittikoulun rehtorina, valtiopäiväedustajana ja keskeisenä vaikuttajana useammassakin suomalaisessa suuryrityksessä.

Vaikka Kihlman ei kohonnut suurmieheksi sanan varsinaisessa merkityksessä, hänestä on kirjoitettu hämmästyttävän paljon useissa eri yhteyksissä. Näistä maininnoista piirtyvä kuva Alfred Kihlmanista on varsin kaksijakoinen. Kirkkohistoriassa hänet muistetaan yhtenä eteläpohjalaisen pappisherätyksen hahmoista 1840-luvulla sekä beckiläisen raamatullisen teologian maahantuojana 1850-luvun alussa. Yritys- ja taloushistoriassa Kihlman taas tunnetaan 1860-luvulla konkursikypsän Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden (myöh. Tampella) pelastajana ja yhtenä Kansallis-Osake-Pankin perustajista.² Molemmissa tapauksissa hänen muu toimintansa pelkistyy tavallisesti muutamaan hajanaiseen viittaukseen. Nykyajan näkökulmasta katsottuna Kihlmanin kaksoisrooli saattaakin tuntua erikoiselta ja vaikeasti ymmärrettävältä; miten ylipäätään oli mahdollista, että pappi saattoi toimia liikemiehenä?

Alfred Kihlman eli aikana, jona monet muutosvoimat muokkasivat suomalaista yhteiskuntaa. Vaikka Suomi säilyi vielä pitkään leimallisesti maatalousvaltaisena maana, ensimmäiset varsinaiset suuryritykset saivat alkunsa pian vuosisadan puolivälin jälkeen. Myös talouspolitiikka muuttui liberaalimpaan suuntaan, ja pankkilaitos alkoi vähitellen kehittyä. Talouselämän vilkastumisen myötä syntyi paitsi työväenluokka, myös yritysten johtajien ja suuromistajien muodostama uusi teollinen valtaeliitti. Tämä ryhmä rekrytoitui osin vanhasta aatelistosta, mutta myös suuressa määrin keskiluokkaan lukeutuvista ryhmistä, kauppiaista, apteekkareista jne.

¹ Aspelin-Haapkylä 1918, s. 445.

² Esim. Murtorinne 1986, s. 139; Blomstedt 1989, s. 70; Kuisma 1993, s. 239.

Valtiopäivien muututtua säännöllisiksi 1860-luvulla säädetyt pääsivät jälleen vaikuttamaan poliittiseen päätöksentekoon, joka oli vuosikymmeniä ollut aatelin ja juristien hallitseman virkamiesbyrokratian käsissä. Tämä mahdollisti sen, että keskiryhmät kävivät vuosisadan loppupuolella taisteluun poliittisesta vallasta asettumalla talonpoikaisen kansan oikeuksien puolesta puhuvan fennomaaniliikkeen johtoon. Kirkon sisällä tapahtui jo vuosisadan puolivälissä siirtymä herätysliikkeitä vieroksuvasta puhdasoppisuudesta kohti vapaampaa suhtautumistapaa.

Muutokset avasivat etenkin keskiluokan eteenpäin pyrkiville jäsenille uusia mahdollisuuksia sosiaaliseen nousuun ja murensivat siten vanhojen eliittiryhmien asemaa. Jotkut yksilöt tekivät oikeita asioita oikeaan aikaan ja onnistuivat siten kohottamaan omaa ja perheensä sosiaalista statusta. Alfred Kihlman oli yksi heistä. Hän aloitti virkauransa isänsä apulaispappina Pohjanmaan maaseudulla ja kuoli rikkaana teollisuusmiehenä ja arvostettuna valtiopäiväedustajana itse rakennuttamassaan kivitalossa Helsingin Korkeavuorenkadulla. Hänen elinaikanaan Kihlmanien suku koki merkittävän sosiaalisen nousun, jonka turvin seuraavat sukupolvet saattoivat ponnistaa suomalaisen yhteiskunnan huipulle. Alfred Kihlmanin vanhimma pojasta A. Oswald Kihlmanista (myöh. Kairamo) tuli kasvitieteen professori, senaattori ja yritysjohtaja. Veli Lorenzo puolestaan toimi korkeimman oikeuden jäsenenä ja diplomaattina. Myöhemmät sukupolvet ovat tuottaneet mm. yritysjohtajia ja kulttuurieliitin jäseniä Nokian edesmenneestä pääjohtajasta Kari Kairamosta aina kirjailija Christer Kihlmaniin.

Alfred Kihlman syntyi vaasalaiseen pappisperheeseen vuonna 1825.³ Suvun juuret suomalaisessa sivistyneistössä olivat vielä tuossa vaiheessa lyhyet, sillä Kihlmanin isoisä oli Taalainmaalta 1700-luvun lopulla Pohjanmaalle siirtynyt naulaseppä. Alfred Kihlmanin isä Anders Gustaf oli onnistunut vain kovalla työllä ponnistamaan pappisuralle äärimmäisestä köyhyydestä. Alfred seurasi isänsä jalanjälkiä ja lähti opiskelemaan teologiaa. Jo lukioaikanaan Turussa hän tempautui mukaan herännäisyyteen, joka 1840-luvun alussa keräsi paljon kannattajia koululaisnuorison joukossa. Valmistuttuaan papiksi vuonna 1846 hän palasi takaisin Etelä-Pohjanmaalle, missä hän toimi isänsä apulaispappina Kruunupyssä.

Alfred Kihlmanin elämässä tapahtui ratkaiseva käänne 1850-luvun alussa, kun hänen vaimonsa Angelica (o.s. Fabritius) kuoli ja pohjalaisen pappisherätyksen rivit hajaantuivat. Osittain ter-

³ Ellei toisin mainita, johdantoluvussa esitetyt Alfred Kihlmanin elämäkerralliset tiedot ovat kaikki peräisin Eliel Aspelin-Haapkyllän kirjoittamasta kaksiosaisesta Kihlman-elämäkerrasta (Aspelin-Haapkyllä 1915; Aspelin-Haapkyllä 1918).

veyssyistä hän matkasi Saksan Tübingeniin, missä hän löysi Johannes Tobias Beckin raamatullisesta teologiasta ratkaisun mieltään pakottaneisiin teologisiin ja elämäkatsomuksellisiin ongelmiin. Suomeen palattuaan hän luopui pian papin ammatista ja alkoi opettaa saksan kieltä ensin Pietarsaareissa ja myöhemmin Vaasassa. Toisen avioliittonsa Alfred Kihlman solmi vuonna 1858 turkulaisen hovioikeudenneuvoksen Karl Henrik Forssellin tyttären Hildan kanssa.

Samoihin aikoihin 1850-luvulla ja 1860-luvun alussa Kihlman alkoi sijoittaa ensimmäiseltä vaimoltaan perimäänsä omaisuutta erilaisiin liikeyrityksiin. Alfred Kihlman ei jäänyt sijoittajana passiiviseksi sivustakatsojaksi, vaan hän nousi 1860-luvulla useiden yritysten johtoeleimiin: hän toimi mm. Vaasan Puuvillatehtaan ja Tampereen Pellava- ja Rautateollisuusosakeyhtiön johtokunnassa sekä Suomen Yhdyspankin pankkivaliokunnassa (hallintoneuvostossa). Liiketoimiensa lisäksi hän vaikutti Helsingin ruotsalaisen normaalilyseon uskonnon yliopettajana vuosina 1866–70 ja rehtorina vuodesta 1870 lähtien.

Kihlman osallistui säätyvaltiopäiville pappissäädyn edustajana vuodesta 1872 alkaen. Hänet laskettiin kuuluvaksi lähinnä maltillisten fennomaanien leiriin, vaikkakin hän pyrki tekemään itsenäisesti ratkaisunsa kussakin asiakysymyksessä erikseen. Yhdessä muiden fennomaanien kanssa Alfred Kihlman oli vuonna 1889 perustamassa suomenkielisen pääoman lippulaivaa Kansallisosake-Pankkia, jonka hallinnossa hän kokeneena talous- ja valtiopäivämiehenä näytteli alkuaikoina tärkeää osaa. Kihlman vetäytyi vähitellen kaikista tehtävistään vasta 1900-luvun alussa. Hän kuoli vuonna 1904.

Tämän tutkimuksen tavoitteena on Alfred Kihlmanin elämäntarinan kautta hahmottaa mikrota-solla niitä muutosvoimia, jotka 1800-luvun kuluessa nostivat keskiluokkaan kuuluneita yksilöitä suomalaiseen eliittiin. Varsinaisena tutkimuskohteena ei siis ole Alfred Kihlman henkilönä vaan enemmänkin hänen toimintaympäristönsä, jonka asettamissa rajoissa Kihlman ja hänen kaltaisensa yksilöt saattoivat toimia. Tarkastelu tapahtuu kuitenkin Alfred Kihlmanin kautta. Käytän häntä ikään kuin historiallis-yhteiskunnallisena suurennuslasina, jonka avulla pyrin pääsemään käsiksi laajempaan historialliseen dynamiikkaan, Suomen muuttumiseen vanhasta sääty-yhteiskunnasta kohti luokkayhteiskuntaa. Työni etenee siksi kronologisesti Alfred Kihlmanin vaiheita seuraten, mutta tiettyihin, yhteiskunnallisen kehityksen kannalta merkittäviin murrosvaiheisiin keskittyen.

Alfred Kihlman oli urakehitykseltään tiettyssä mielessä poikkeuksellinen yksilö – harvemmasta papista tuli hänen kaltaistaan suuryritysjohtajaa. Silti Kihlmania voi samanaikaisesti pitää hyvin tyypillisenä aikansa tuotteena. Pohjalaisen herännäisyyden pappisjohtajat olivat tavallisesti lähtöisin juuri Kihlmanien kaltaisista pappisperheistä tai alemmasta säätyläistöstä. Samoin talouselämän vaikuttajien taustat olivat etenkin vuosisadan puolivälin jälkeen yhä useammin sivistyneistössä. Papit, opettajat ja muu keskiluokkainen säätyläisväki muodostivat myös fennomaanien ydinryhmän.

Tarkoitukseni ei tässä tutkimuksessa olekaan tarkastella Alfred Kihlmanin urakehitystä minään mallina keskiluokan edustajien sosiaalisesta noususta vaan pikemminkin päästä Kihlmanin kautta syvemmälle niihin prosesseihin, joihin keskiluokan nousu perustui. Tällaisia prosesseja olivat juuri teollistuminen ja poliittinen liikehdintä fennomanian muodossa. Myös herännäisyys on usein tulkittu keskiluokan reaktioksi omaan yhteiskunnalliseen ja poliittiseen paitsioasemaansa 1830- ja 1840-luvulla.

Tässä mielessä Alfred Kihlmanin värikäs elämäntarina ja moniulotteinen persoonallisuus muodostavat poikkeuksellisen hedelmällisen lähestymistavan tutkittavaan aikakauteen. Alfred Kihlman liikkui toiminnassaan niin talouden, politiikan kuin uskonnonkin kentällä. Harvan henkilön kautta olisi mahdollista päästä samanaikaisesti käsiksi yhtä moneen eri ilmiöön.

2. Sosiaaliset verkostot ja sosiaalinen pääoma näkökulmana menneisyyteen

Sosiaalinen verkosto: metafora, metodi vai teoria?

Tutkimukseni polttopisteessä ovat erityisesti sosiaaliset verkostot ja niiden merkitys Alfred Kihlmanin välittömässä toimintaympäristössä. Verkosto on viime vuosina noussut jonkinlaiseksi muotikäsitteeksi; sillä on viitattu lähes kaikkeen mahdolliseen aina tietokoneverkoista ja maailmantaloudesta aina suomalaisen työttömän arkipäivän kontakteihin asti. Myös yhteiskuntatieteellisessä keskustelussa verkosto on ollut enemmän väljä metafora kuin täsmällinen käsite tai teoria.⁴

⁴ Ks. Aro 1998.

Puhuessani verkostoista tarkoitan käsitteellä nimenomaan *sosiaalisia* verkostoja. Tutkimuksen kohteena ovat ihmisten, ja vielä tarkemmin sanottuna yksilöiden muodostamat verkostot. En siis tutki esimerkiksi yritysten (kuten kauppahuoneiden, pankkien tai teollisuusyhtiöiden) muodostamia verkostoja, vaikka tällainenkin näkökulma olisi ollut mahdollinen tutkittaessa Kihlmanin toimintaa liike-elämässä. Kiinnostukseni kohteena ovat erityisesti erilaiset ystävyys-, sukulaisuus-, tuttavuus- ja kollegasuhteet, niiden toiminta sekä se, mitä hyötyä verkostoista oli niihin kuuluneille henkilöille.

Metodologisessa mielessä sosiaalisten verkostojen tutkimus ei ole mikään eheä kenttä. Nimikkeen alle on mahtunut niin perinteistä (”teoriatonta”) historiantutkimusta kuin komplisoitunutta mallintamista ja tilastollisia menetelmiä hyödykseen käyttävää verkostanalyysiäkin. Näistä jälkimmäinen, nk. *social network analysis*, on eriytynyt lähes omaksi tieteenalaksi omine metodeineen ja julkaisuineen. Koska tällainen matemaattinen verkostanalyysi kuitenkin edellyttää hyvin laajoja ja luotettavia lähdeaineistoja, sitä on toistaiseksi sovellettu historiantutkimuksessa varsin vähän.⁵ Myöskään näistä tutkimuksesta saadut tulokset eivät suoranaisesti rohkaise matemaattispohjaisten menetelmien käyttämiseen. Metodista on usein tullut itsetarkoitus, ja tutkimuskysymysten mielekkyys on helposti jäänyt sivuseikaksi.⁶ Esimerkiksi alan klassikossa, Padgettin ja Ansellin tutkimuksessa ”Robust Action and the Rise of the Medici”⁷ johtopäätökset ovat varsin triviaaleja suhteessa työssä käytetyn metodologisen apparaatin monimutkaisuuteen.

Ellei matemaattispohjainen verkostanalyysi ole hyvä lähtökohta, mikä sitten on? Pitäisikö sosiaalista verkostoa käyttää väljänä metaforana vaiko kenties teoriana tai metodina? Ruotsalaiset historiantutkijat Ylva Hasselberg, Leos Müller ja Niklas Stenlås ovat asettuneet kannattamaan kvalitatiivista verkostotutkimusta. Tutkimustapa juontaa juurensa antropologiasta, jossa verkoston käsitteen avulla on jo pitempään tutkittu sitä, miten henkilösuhteet – esimerkiksi sukulaisuus – pitävät kasassa ja jäsentävät sellaisia yhteiskuntia, joista puuttuvat modernille länsimaalaiselle yhteiskunnalle ominaiset instituutiot. Kun matemaattisia metodeja käyttävässä verkostanalyysissä helposti tyydytään vain selvittämään verkoston ulkoinen rakenne, kvalitatiivisen tutkimuksen polttopisteessä on se, *miten* verkostot toimivat, mikä niiden funktio ja yhteiskunnallinen merkitys on.⁸

⁵ Wetherell 1998, s. 125–126; Erickson 1997, s. 149–150.

⁶ Vrt. myös Hasselberg 1999, s. 14; Stenlås 1999, s. 17–18.

⁷ Ks. Padgett – Ansell 1993.

⁸ Hasselberg – Müller – Stenlås 1997, s. 2; Hasselberg 1999, s. 13.

Ruotsalaistutkijoiden mielestä kvalitatiivinen verkostotutkimus käyttää verkoston käsitettä teorian ja metodina. Verkoston käyttämisen pelkkänä metaforana Ylva Hasselberg taas tuomitsee sillä perusteella, että se johtaa helposti liialliseen epämääräisyyteen. Metaforanomainen verkostokäsite on hänen mukaansa usein vain uusi nimilappu vanhoille kollektiivisia toimijoita kuvaaville nimikkeille kuten luokka tai ammattikunta. Hän ei kuitenkaan kykene esittämään, mikä kvalitatiivisen verkostotutkimuksen metodi tai teoria oikeastaan on, vaan tyytyy lähinnä vain viittaamaan epämääräisesti ”tunnettuihin ja arvostettuihin tiedemiehiin”, jotka työskentelevät verkostoihin liittyvien kysymysten parissa. Esimerkkeinä heistä hän mainitsee Mary Douglasin ja Pierre Bourdieun.⁹ Näin ruotsalaisten kvalitatiivinen verkoston käsitekin on lopulta enemmän metafora kuin varsinainen teoria tai metodi.

Hasselbergistä poiketen en näe mitään pahaa verkostometaforan käytössä. Metaforan epämääräisyyden mukanaan tuomat vaarat on toki pidettävä mielessä tutkimusta tehtäessä. Jos metafora kuitenkin antaa tutkijalle mahdollisuuden tarkastella asioita uudesta näkökulmasta, se voi toimia hyvänä työkaluna menneisyyden ymmärtämisessä ja uudelleen jäsentämisessä. Esimerkiksi kylän asukkaiden tutkiminen verkostona yhteisön asemesta ei välttämättä tarkoita vain uuden nimilapun antamista vanhalle ilmiölle, vaan se voi olla myös kokonaan uudenlaisen tarkastelutavan omaksumista. Tällöin tutkimuskohteesta voidaan saada esiin uusia piirteitä ja ymmärtää menneisyyttä aiemmasta poikkeavasta näkökulmasta. Verkoston tarkastelemiseen voidaan käyttää erilaisia yhteiskuntatieteellisiä teorioita, mutta tämä ei automaattisesti tarkoita sitä, että verkosto sinänsä olisi mikään teoria tai metodi. Pikemminkin kutsuisin verkostometaforan käyttöä *näkökulmaksi* menneisyyteen.

Verkostonäkökulmaan sisältyy muutamia etuja. Ensinnäkään tutkimuksen ei tarvitse rajoittua joko yksilöön (kuten henkilöhistoriassa pahimmillaan) tai yhteiskuntarakenteeseen ja instituutioihin (kuten perinteisessä makrohistoriassa), vaan verkostonäkökulma muodostaa sillan yksilön ja laajempien rakenteiden välille.¹⁰ Toisin sanoen parhaimmillaan voidaan tavoittaa se, miten yksilöt muodostavat rakenteita ja miten rakenteet toisaalta vaikuttavat yksilöihin ruohonjuuritasolla. Toinen etu on näkymättömien rakenteiden tekeminen läpinäkyviksi. Esimerkiksi erilaiset instituutiot näyttävät helposti makrotasolta tarkasteltuna monoliittisina kokonaisuuksina, jotka tekevät päätöksiä ja vaikuttavat asioihin. Todellisuudessa päätöksiä kuitenkin tekevät yk-

⁹ Hasselberg 1999, s. 15.

silöt, jotka eivät elä tyhjiössä vaan ovat jatkuvassa vuorovaikutussuhteessa keskenään. Verkostonäkökulma avaa mahdollisuuden näiden suhteiden näkyviksi tekemiseen ja tutkimiseen.

Sosiaalinen pääoma

Ehkä läheisimmin sosiaalisiin verkostoihin liittyvä käsite on sosiaalinen pääoma. Myös tätä käsitettä on määritelty usealla eri tavalla, ja sitä on käytetty hyvin erilaisissa yhteyksissä ja erilaisilla tasoilla. Yhteistä näille määritelmille on ainakin se, että ne kaikki liittyvät tavalla tai toisella ihmisiin, inhimillisiin resursseihin ja niiden hyväksikäyttöön. Verkostot on tavallisesti nähty sosiaalisen pääoman muodolliseksi puoleksi, rakenteeksi, jossa sosiaalinen pääoma ikään kuin ”asuu”. Verkostot ovat se varasto, josta sosiaalista pääomaa voidaan tarvittaessa ammentaa. Yksinkertaistaen sanottuna sosiaalisella pääomalla viitataan niihin hyötyihin, joita verkostoon kuulamalla voi saada: sukulaiset, ystävät ja kollegat voivat olla toisilleen avuksi mitä erilaisimmissa tilanteissa. Sosiaalisen pääoman sisällöllisen puolen taas muodostaa luottamus, jota verkostojen jäsenet tuntevat toisiaan kohtaan, ja joka siten pitää verkostoja kasassa.¹¹

Tutkimukseni kannalta tärkeimpiä sosiaalisen pääoman käsitettä käyttäneitä teoreetikkoja ovat James S. Coleman ja Pierre Bourdieu. Amerikkalainen sosiologi James Coleman luokittelee pääomat kolmeen eri lajiin. Fyysisellä tai taloudellisella pääomalla (*physical/financial capital*) hän tarkoittaa pääomaa sanan perinteisessä merkityksessä eli rahaa ja muuta konkreettista varallisuutta. Inhimillistä pääomaa (*human capital*) ovat koulutus ja erilaiset taidot ja sosiaalista pääomaa (*social capital*) puolestaan sosiaalisissa rakenteissa piilevät resurssit, joista on hyötyä jonkin tietyn tarkoituspöran ajamisessa.¹² Sosiaalinen pääoma eroaa muista pääoman muodoista sikäli, että se ei ole missään yksittäisessä toimijassa (kuten inhimillinen pääoma) tai toiminnan tuotteessa (kuten varallisuus); se on *toimijoiden välisessä suhteessa*.¹³

Ranskalainen sosiologi Pierre Bourdieu puolestaan puhuu taloudellisesta pääomasta, (raha, varallisuus), sosiaalisesta pääomasta (suhdeverkoston resurssit) ja kulttuuripääomasta. Bourdieun kulttuuripääoma rinnastuu paljolti Colemanin inhimilliseen pääomaan, sillä hän tarkoittaa sillä etupäässä henkilön omaksumia tietoja, taitoja ja sivistystä.¹⁴ Näiden kolmen pääoman lisäksi

¹⁰ Vrt. Johanson – Mattila – Uusikylä 1995, s. 1; Wellman – Wetherell 1996, s. 97–102.

¹¹ Ilmonen 2000, erit. s. 10.

¹² ”Like other forms of capital, social capital is productive, making possible the achievement of certain ends that in its absence would not be possible.” Coleman 1988, s. S98.

¹³ Coleman 1988, s. S98, S100–S101.

¹⁴ Bourdieu 1986.

Bourdieu puhuu myös symbolisesta pääomasta, jonka suhteesta kulttuuripääomaan ja sosiaaliseen pääomaan on esitetty useampia tulkintoja. Joka tapauksessa se pitää sisällään ei-materiaalisia resursseja, jotka yksilö on sisäistänyt kulttuurisesta järjestelmästä. Niitä voivat olla kielellinen kyvykkyys, pukeutumistyyli jne.¹⁵

Bourdieun teoriassa yhteiskunta muodostuu erilaisista *kentistä* (esim. taide, työ, kulutus), joiden hallinnasta eri yhteiskuntaluokat käyvät jatkuvaa kamppailua. Toimijat tavoittelevat sellaista pääomaa, joka on kullakin kentällä arvokkainta ja pyrkivät erottautumaan sen avulla. Bourdieu ei ole ensisijaisesti kiinnostunut sosiaalisesta pääomasta vaan pikemminkin symbolisesta pääomasta ja sen yhteydestä taloudellisen pääoman hallintaan. Häntä kiinnostaa se, miten eliitti ylläpitää taloudellista ja poliittista johtoasemaansa varsin arkipäiväiseltäkin vaikuttavien asioiden, kuten maun tai elämäntyylin avulla.¹⁶

Mielenkiintoiseksi Bourdieun ajatusrakennelman tekee se, että hän näkee pääomien olevan keskenään vaihdettavissa. Esimerkiksi rahan, oikeanlaisen koulutuksen tai elämäntavan avulla on mahdollista integroitua tiettyyn verkostoon, joka puolestaan saattaa olla hyödyksi taloudellisen pääoman tai vallan tavoittelussa. Toisin sanoen paljon varallisuutta omistamalla ja oikeita kouluja käymällä pääsee sellaisiin piireihin, joissa liikkuvien ihmisten tuntemisesta taas voi olla monenlaista hyötyä.¹⁷

Sekä Colemanin että Bourdieun mukaan sosiaalisen pääoman pysyminen toimintakykyisenä edellyttää vastavuoroisuutta. Kun verkoston jäsenet tekevät toisilleen palveluksia, he toimivat niin siinä uskossa, että voivat jossakin vaiheessa saada myös vastapalveluksia. Palveluksen saaja jää siis kiittollisuudenvelkaan palveluksen tekijälle. Kiittollisuudenvelka voi olla joko julkilausuttua tai julkilausumatonta – tavallisesti jälkimmäistä. Palvelusten tekemiseen sisältyy luonnollisesti myös se riski, että kiittollisuudenvelkaa ei maksetakaan takaisin. Siksi järjestelmän toimiminen edellyttää sitä, että verkoston jäsenet luottavat toisiinsa.¹⁸

Sosiaalinen pääoma, vastavuoroisuus ja luottamus muodostavat itseään ruokkivan kehän. Kun ihmiset tuntevat toisensa hyvin, he myös luottavat toisiinsa ja voivat tällöin tehdä toisilleen hel-

¹⁵ Vaihtelevista symbolisen pääoman tulkinnoista ks. Broady 1990, s. 171–179 sekä Mäkelä 1994.

¹⁶ Mäkelä 1994, s. 244, 249–250; Ilmonen 2000, s. 17.

¹⁷ Bourdieu 1986, s. 252–255.

¹⁸ Coleman 1988, s. S102–S103; Bourdieu 1986, s. 254–255.

pommin palveluksia. Kun kanssakäymistä on ihmisten välillä paljon, he taas tuntevat toisensa paremmin. Sosiaalinen pääoma ei siten vähene sitä käytettäessä vaan päin vastoin kasvaa. Sosiaalisen pääoman kuluminen on oikeastaan mahdollista vain silloin, kun sitä ei käytetä. Yksittäisen toimijan kannalta voi toisaalta olla vaarallista kasvattaa sosiaalista pääomaa liikaa. Esimerkiksi tiukka uskonnollinen yhteisö on verkostona erittäin tiivis ja sisältää paljon sosiaalista pääomaa, mutta rajoittaa jäsentensä toimintaa siten, että siitä voi olla haittaa heidän pyrkimyksensä toteuttamiselle. Rationaalinen toimija pyrkii siksi pikemmin sosiaalisen määrän optimoimiseen kuin maksimoimiseen.¹⁹

Sosiaalisen pääoman käsitettä on kritisoitu runsaasti sen aliteoreettisuudesta ja ylimalkaisuudesta. Teoreetikot, kuten Coleman tai Bourdieu, eivät ole kyenneet määrittelemään käsitettä kovinkaan selkeästi. Ongelmaksi on koettu ensinnäkin se, että sosiaalisen pääoman lähteet sekoittuvat helposti siitä saataviin hyötyihin. Kun pankinjohtaja myöntää ystävälleen pankkilainan, mikä vahvistaa heidän ystävyysuhdettaan entisestään, käytetäänkö silloin sosiaalista pääomaa vai syntyykö sitä? Toiseksi sosiaalinen pääoma ei kriitikojen mielestä ole pääomaa lainkaan. Se ei muistuta tavanomaista taloudellista pääomaa, koska se ei kulu käytettäessä ja koska se muuttuu omistajalleen helposti taakaksi kasvaessaan liiaksi. Kolmanneksi sosiaalisen pääoman tukijalat, luottamus ja vastavuoroisuus, määrittävät tärkeällä tavalla myös sosiaalisia verkostoja. Sosiaalisen pääoman ja verkoston välinen ero saattaa jäädä lopulta hämäräksi, ja voidaan kysyä, tarvitaanko sosiaalisen pääoman käsitettä lainkaan.²⁰

Puutteista huolimatta pidän sosiaalisen pääoman käsitettä tutkijan kannalta käyttökelpoisena. Sosiaalisen pääoman käsitettä ei voi suoraan korvata verkostolla tai luottamuksella, koska ne eivät sittenkään ole sama asia. Verkosto on pelkkä rakenne, josta sosiaalinen pääoma on peräisin, eikä luottamuksesta automaattisesti seuraa eri osapuolia hyödyttävää kanssakäymistä. Sosiaalisen pääoman avulla voidaan havainnollistaa tai tehdä näkyväksi suhdeverkostoista saatavaa hyötyä, joka on verrattavissa taloudellisesta pääomasta koituviin hyötyihin. Pidän erityisen hyödyllisenä Bourdieun ajatusta pääomien keskinäisestä vaihdettavuudesta, koska sen avulla voidaan kuvata niitä mekanismeja, joita eliittiaseman luomiseen ja uusintamiseen liittyy. Eliitin yhteiskunnallisessa asemassa ei ole kyse yksistään rahasta, koulutuksesta tai suhdeverkostosta, vaan niiden liittymisestä toisiinsa. Tätä prosessia voidaan pyrkiä analysoimaan ja ymmärtämään esimerkiksi pääomien vaihdettavuuden ajatuksen avulla.

¹⁹ Ilmonen 2000, s. 21–25; Bourdieu 1986, s. 249–250.

3. Aiempi tutkimus

Tutkimukseni sijoittuu useiden perinteisten tutkimuskenttien välimaastoon. Relevantteja viitekehyksiä löytyy niin 1800-luvun säätyläistöä, vuosisadan alkupuolen herännäisyyttä kuin yritys-toimintaa ja talouselämääkin koskevista tutkimuksista. Oman työni keskeistä tematiikkaa, verkostoja ja niiden merkitystä, on kuitenkin aiemmassa tutkimuksessa korkeintaan sivuttu – jos sitäkään. Varsinaisia esikuvia tai edeltäjiä työlleni ei Suomessa siten ole.

Keskiluokasta ja sen aseman muuttumisesta 1800-luvun Suomessa on vaikeata kirjoittaa ottamatta kantaa sääty(läistö)tutkimuksen todelliseen klassikkoon, Kaarlo Wirilanderin *Herrasväkeä*-teokseen. Wirilanderin näkökulma ja metodit ovat perinteisiä, mutta hän tarkastelee aihettaan, sääty-yhteiskuntaa ja sen vähittäistä murtumista, poikkeuksellisen monesta eri näkökulmasta. Wirilander esittää, että neljän vanhan kantasäädyn asema heikkeni jo 1700-luvun loppupuolelta lähtien uuden keskisäädyn kasvattaessa voimaansa. Keskisäädyllä Wirilander tarkoittaa kokonaan vanhan nelisäätyjärjestelmän ulkopuolella olleita henkilöitä, mutta myös oman ryhmänsä perinteisten alojen ulkopuolella toimineita säätyläisiä: muita kuin sotilastehtävissä olleita aatelisia, papiston ulkopuolelta tulleita yliopisto- ja koulumiehiä, ruukinpatruunoita ja possessio-naatteja, jotka aiemmasta poiketen sijoittuivat porvaristoon tai talonpoikaistoon.²¹

Samalla kun keskisääty kasvatti voimaansa kantasäätyjen kustannuksella, erot vanhojen säätyjen välillä pienenevät. Kehitys näkyi selvästi 1800-luvun loppupuolen valtiopäivillä, missä talonpoikaissäädyn edustajien joukkoon tuli yhä enemmän ”parempaa” säätyläisväkeä ja papistossa alkoi olla myös maallisen oppisivistyksen edustajia. Aatelin vanhojen etuoikeuksien purkaminen nopeassa tahdissa 1860-luvulla nopeutti prosessia entisestään.²² Vähitellen yhteiskunnan keski- ja ylemmistä säädyistä muodostui sivistyneistö, jonka jäseniä yhdistivät enemmän valistuneisuus, ulkonaiset käytöstavat ja varallisuus kuin syntyperä. Perhesuhteilla oli edelleen suuri merkitys sosiaalisen statuksen kannalta, mutta enää ei katsottu niinkään yksilön historiallisia sukujuuria kuin hänen vanhempiansa ja muiden lähisukulaistensa asemaa ja varallisuutta.²³

²⁰ Ilmonen 2000, s. 25–27; Kovalainen – Österberg 2000, s. 72.

²¹ Wirilander 1974, s. 385 ff.

²² Wirilander 1974, s. 389–395.

²³ Wirilander 1974, s. 395–398, 404–407.

Wirilanderin teesi muodostaa mielenkiintoisen taustan tutkimukselleni, sillä Alfred Kihlman eli juuri tässä murrosvaiheessa. Hän on oikeastaan malliesimerkki keskiluokkaisesta kuokkavieraasta, joka toimi paljolti oman säätynsä perinteisen toimintakentän ulkopuolella. Wirilanderin ajatus sukulaissuhteiden merkityksen muuttumisesta liittyy myös hedelmällisellä tavalla verkostojen ja sosiaalisen pääoman problematiikkaan.

Tuoreempaa suomalaista säätyläistötutkimusta edustaa Anna-Maria Åströmin *'Sockenboarne'*, jossa hän tarkastelee Savon kartanokulttuuria 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alkupuolella. Oppisäädyn edustajana ja myöhemmin myös pääkaupunkilaisena Alfred Kihlmanin yhteydet kartanokulttuuriin olivat tietenkin vähäisiä. Kiinnostavaksi Åströmin tutkimuksen tekee se, että siinä sivutaan ylempien yhteiskuntaluokkien elämäntapaa, sosiaalista elämää ja verkostoja. Åströmin kirjasta käy ilmi, kuinka savolaiset kartanonomistajat muodostivat tiiviin sukulaissuhteiden verkon. Suku- ja muita sosiaalisia yhteyksiä ylläpidettiin erilaisilla juhlilla, päivällisillä ja vastavuoroisilla vierailuilla.²⁴ Åström tarkastelee säätyläisten vierailukulttuuria ranskalaisen antropologin ja sosiologin Marcel Maussin muotoileman *lahjan* käsitteen avulla. Lahjainstituutiota arkaaisissa yhteisöissä tutkinut Mauss esitti jo klassikon aseman saavuttaneessa esseessään, että lahjojen vaihtaminen perustui (julkilausumattomaan) vastavuoroisuuden vaatimukseen. Pyyteetöntä lahjaa ei ole, vaan lahjan antamiseen liittyy aina odotus vastalahjan saamisesta. Maussin mukaan vaihdon kohteena eivät ole pelkästään lahjat – tai suoritteet (*prestation*), kuten hän sanoo – sanan konkreettisessa merkityksessä vaan myös esim. suosionosoitukset, viihdykkeet, rituaalit, juhlit tms.²⁵ Åström tulkitsee savolaisten herraskartanoiden vierailu- ja juhla-kulttuurin juuri vastavuoroisiksi suoritteiksi sanan maussilaisessa merkityksessä.²⁶

Anna-Maria Åströmin teoksessa käsitellään myös säätyläistön puolisonvalintaa ja avioitumis-malleja. Avioliittoa solmittaessa kiinnitettiin luonnollisesti paljon huomiota puolisoskandidaatin taloudelliseen ja sosiaaliseen asemaan. Miehet saivat valita puolisonsa naisia itsenäisemmin, mutta tyttäriäkään ei haluttu pakottaa järkiavioliittoihin pelkin taloudellisin perustein. Heidän miestä kohtaan tuntemaansa kiintymystä (”taipuvaisuuttaan”) pidettiin yhtäläillä tärkeänä.²⁷

²⁴ Åström 1993, s. 180–186, 190–194.

²⁵ Mauss 1999, s. 30 ff.

²⁶ Åström 1993, s. 195 ff.

²⁷ Åström 1993, s. 147–159, erit. 154.

Myös Kai Häggman on perheihannetta ja säätyläistön elämäntapaa käsittelevässä väitöskirjassaan *Perheen vuosisata* tutkinut säätyläisten avioitumiskäytäntöjä. Romanttinen rakkaus oli Häggmaninkin mukaan keskeisessä asemassa puolisonvalinnassa, mutta yhteiskuntaluokka rajasi valinnanvaraa. Sivistyneistön jäsenet saattoivat etsiä oikeaa aviopuolisoa vain sopivien, ts. vertaistensa joukosta. Säätyrajan ylittämistä pidettiin joko hulluuden tai eläimellisen himon osoituksena.²⁸

Herännäisyyttä koskeva aiempi tutkimus muodostaa toisen merkittävän viitekehyksen lisensiaaintyölleni. Herännäisyys on jo pitkään ollut yksi tärkeimpiä kotimaisen kirkkohistorian tutkimuskohteita. Standarditulkinnan herännäisyyden vaiheista hakkasi kiveen jo 1900-luvun alussa Mauno Rosendal järkälemäisessä teossarjassaan *Suomen herännäisyyden historia XIX:llä vuosisadalla*. Teoksessa käydään pikkutarkasti läpi liikkeen vaiheet koko vuosisadan ajalta. Tarkastelu tapahtuu tunnustuksellisesta näkökulmasta; ts. teos edustaa heränneiden näkemystä omasta historiastaan. Hallitseva sävy on siten liikettä ja sen johtajia puolusteleva sekä sen kriitikoita moittiva. Rosendalin näkemykset ovat sittemmin toistuneet useissa herännäisyyden historiaan liittyvissä tutkimuksissa, kuten esimerkiksi Olavi Kareksen kirjoittamassa Nils Gustaf Malmbergin elämäkerrassa, Tor Krookin Jonas Lagus -elämäkerrassa sekä viimeksi 1990-luvulla Viljo Remeksen teoksessa *Herännäisyyden nousu ja hajoaminen*.

Heränneiden oma tutkimusperinne tarjoaa tälle tutkimukselle lähinnä taustatietoja herännäisyyden vaiheista. Varsinaisten tutkimuskysymysten kannalta relevanttimman ja mielekkäämmän lähtökohdan muodostavat kirkkohistorialliseen traditioon kuulumattomien tutkijoiden Heikki Ylikankaan ja Juha Siltalan teokset. Ylikangas käsittelee herännäisyyttä 1979 ilmestyneessä teoksessaan *Körtiläiset tuomiolla*. Tutkimuksen keskipisteessä ovat Pohjanmaalla 1830–40-luvun taitteessa heränneitä vastaan nostetut oikeusjutut, mutta teos on samalla laaja analyysi herätysliikkeen synnyn syistä sekä sen suhteesta valtiovaltaan ja esiin murtautuvaan fennomaniin. Ylikangas näkee Pohjanmaan varhaisen herännäisyyden pääasiassa taloudellis-yhteiskunnalliseksi protestiksi, joka alitajuisesti kanavoitui uskonnolliseen liikehdintään. Liikkeen tukahduttamisyritysten taustalla olivat varhaisen fennomaniin johtomiehet, jotka kokivat maaseudun suomalaisen kansaan vetoavan liikkeen poliittiseksi kilpailijakseen. Myöhemmin Ylikangas on vielä tarkentanut tulkintaansa Pohjanmaan pappisherätyksen hajoamisesta lyhyehkössä tutkielmassaan Erään kansanjohtajan nousu ja tuho, joka ilmestyi teoksessa *Murtuva säätyvalta*.

²⁸ Häggman 1994, s. 89–93.

Tutkimuksessaan *Suomalainen ahdistus* Juha Siltala tarkastelee herännäisyyttä varsin toisenlaisesta näkökulmasta. Ylikankaan tavoin hän pohtii teoksessaan herännäisyyden nousua ja hajoomista 1800-luvun alkupuolella, mutta löytää syyt kehitykseen yksilön psyykkisistä tarpeista jäsentää suhdettaan itseensä ja ympäröivään maailmaan. Herännäisyys tarjosi ”puolisyntyneille” yksilöille turvapaikan, jonka varassa saattoi lykätä aikuistumistaan ja oppia seisomaan omilla jaloillaan. Kun tavoite oli saavutettu, liikettä ei enää tarvittu.

Talous- ja yrityshistoriallinen tutkimus on kolmas merkittävä historiantutkimuksen osa-alue, johon työni kytkeytyy. Markku Kuisman *Metsäteollisuuden maassa* käsitellään useampaan otteeseen sitä sekalaista joukkoa, josta orastavan suurteollisuuden johtajat ja omistajat rekrytoituivat. Osa 1800-luvun alkupuolella suomalaista talouselämää hallinneista kauppahuoneista kykeni vuosisadan puolimaissa orientoitumaan uudelleen ja laajentamaan toimintaansa etenkin sahteollisuuteen. Toisaalta uusia yrittäjiä tuli myös kaupunkien ulkopuolella toimineiden ”maalaisporvareiden” joukosta sekä virkamiehistöstä, aatelistosta ja keskiluokasta.²⁹

Merkittävää oli Kuisman mukaan lisäksi se, että liike-elämän uudet tulokkaat toivat mukanaan suku- ja perhesuhteet vanhaan virkaeliittiin, oppisäätyyn ja kartanonherraluokkaan. Suuriruh-tinaskunnan johtava taloudellinen, poliittinen ja kulttuurieliitti muodostivat lojaalisuuden ja keskinäisen riippuvuuden verkoston, jolla oli poliittista vaikutusvaltaa.³⁰ Kuisman ajatus on kiinnostava nimenomaan Alfred Kihlmanin elämäntarinan kannalta ja liittyy läheisesti Wirilanderin teesiin vanhojen säätyrajojen sekoittumisesta. Kihlmanhan edusti juuri Kuisman mainitsemaa uutta yrittäjäloukkaa, suurteollisuusyrityksiä perustavia papinpoikia, juristeja ja virkamiehiä, jotka säilyttivät läheiset suhteet vanhoihin sidosryhmiinsä.

Hieman toisesta näkökulmasta yrittäjien verkostoja 1800-luvulla on sivunnut Jari Ojala, jonka väitöskirja *Tehokasta liiketoimintaa Pohjanmaan pikkukaupungeissa* käsittelee purjemerenkulun kannattavuutta ja tuottavuutta 1700–1800-luvulla. Ojala kiinnittää huomiota siihen, että kauppahuoneiden omistajat olivat usein avioliittojärjestelyjen kautta sukua toisilleen. Sukulaisuussuhteiden avulla voitiin kerätä helpommin pääomia ja laaja yhteistoiminta oli muutenkin tehokkaampaa. Kehittymättömillä pääomamarkkinoilla taktisesti solmitut avioliitot mahdollistivat

²⁹ Kuisma 1993a, s. 170–178.

³⁰ Kuisma 1993a, s. 178; vrt. myös Kuisma 1993b, s. 37.

kalliiden investointien luotettavamman ja edullisemmän luototuksen.³¹ Toisaalta taloudellisten vaikeuksien yllättäessä sukulaisuussuhteisiin liittyvät sidonnaisuudet saattoivat johtaa ristiriitoihin ja kokonaisuun konkurssiaaltoihin.³² Tähän ongelmaan on kiinnittänyt huomiota myös Antti Kuusterä. Hänen mukaansa juuri yksityishenkilöiden välinen keskinäisten lainasitoumusten verkosto aiheutti sen, että yhden yrittäjän epäonnistuminen saattoi vetää mukanaan suuren joukon muita.³³

Jari Ojala on artikkelissaan *Kerran porvareita* käsitellyt myös Kuisman mainitsemaa kauppahuoneiden tendenssiä tehdä uusia aluevaltauksia 1800-luvulla. Ojala vertailee kokkolalaisen Donnerin ja raahelaisen Soveliuksen kauppahuoneiden erilaisia toimintastrategioita. Donnerit suuntautuivat voimakkaasti virkauralle, teollisuuteen ja etenkin tiedemaailmaan. He onnistuivat joustavuudellaan ja innovatiivisuudellaan turvaamaan eliittiasemansa 1800-luvun muuttuvissa olosuhteissa. Soveliukset taas pitäytyivät vanhoissa elinkeinoissaan, merenkulussa ja kaupassa. Kykenemättömyys reagoida toimintaympäristössä tapahtuviin muutoksiin johti suvun sosiaalisen aseman vähittäiseen heikkenemiseen.³⁴ Ojalan artikkeli valottaa kiinnostavasti sitä, miten yhteiskunnan muuttuminen toisaalta avasi tietyille keskiluokan jäsenille mahdollisuuksia sosiaaliseen nousuun, mutta toisaalta sulki ovet sellaisilta, jotka eivät osanneet oikealla tavalla vastata ajan haasteisiin.

Ruotsissa on viime vuosina ilmestynyt tutkimuksia, jotka muistuttavat lähestymistavaltaan omaa lisensiaatintyötäni. Ylva Hasselberg käsittelee väitöskirjassaan³⁵ taalinmaalaisen Furudalin ruukin omistajaperheen Clasonien verkostoja 1800-luvun alkupuolella. Kiinnostavaksi Hasselbergin tutkimuksen tekee se tapa, jolla hän kytkee yksityiset perhe- ja ystävyysuhteet julkiseen toimintaan. Sosiaalisia verkostoja pidettiin yllä kirjeenvaihdolla, lahjoilla ja palvelusten vaihtamisella. Myös sukuyhteys oli keskeinen. Hasselberg korostaa sosiaalisen talouden (*den sociala ekonomin*) merkitystä perheen liiketoimien ja sosiaalisen statuksen kannalta. Rahan käyttäminen juhliin ja näyttävään elämäntyyliin ei ollut järjetöntä kerskakulutusta vaan investoimista henkilösuhteisiin, joista oli monenlaista hyötyä. Muun muassa verkoston kautta saatava informaatio oli erittäin hyödyllistä liiketoimien kannalta. Leos Müller on soveltanut samantyylistä tutkimus-

³¹ Ojala 1999a, s. 288–294, 311–314; Myös ruotsalainen Anita Göransson on korostanut taitavasti solmittujen avioliittojen merkitystä kauppahuoneiden pääomanhankinnan lähteenä. Ks. Göransson 1990.

³² Ojala 1999a, s. 294–300.

³³ Kuusterä 1987, s. 53; Kuusterä 1989, s. 24–25, 201.

³⁴ Ojala 2000.

³⁵ Hasselberg 1998.

otetta 1700-luvun tukholmalaiseen suurporvaristoon ja Niklas Stenlås 1950-luvun ruotsalaiseen teollisuuseliittiin.³⁶ Ne poikkeavat kuitenkin tutkimuskohteeltaan ja kysymyksenasettelultaan siinä määrin omasta tutkimuksestani, etten käsittele niitä tässä sen enempää.

4. Kysymyksenasettelu ja työn rakenne

Lisensiaatintyöni tavoitteena on selvittää, millä tavoin nousevan keskiluokan edustajat kykenivät käyttämään hyväkseen 1800-luvun suomalaista yhteiskuntaa muokanneita muutosvoimia. Mitä keskiluokkaisen yksilön kannalta merkitsi se, että ylempien yhteiskuntaryhmien väliset säätyerot alkoivat tasaantua ja niistä alkoi muodostua yhtenäisempi sivistyneistöluokka? Millä tavoin tämä muutos ohjasi sosiaalisten verkostojen rakentumista – ja kääntäen: mikä oli verkostojen rooli sivistyneistön muodostumisprosessissa?

Kiinnostavaa on myös tutkia, miten yhteiskuntaluokkien välisten suhteiden muuttuminen heijastui Alfred Kihlmanin erikoiseen elämänuraan. Oliko Kihlmanille vaikeata siirtyä papin ammatista liikemieheksi, ja miten hän onnistui kytkemään liikemiestoimintansa yhteen opettajanuransa kanssa? Miksi hän ylipäätään ajautui liike-elämään, ja oliko siitä hänen sosiaalisen asemansa muotoutumisen kannalta jotakin hyötyä?

Tärkeimmät tutkimuskysymykseni koskevat verkostojen muodostumista, toimintaa ja merkitystä nousevan keskiluokan yksilöiden näkökulmasta. Ensinnäkin: Miten verkostot rakentuivat, keitä niihin kuului, ja mistä yhteyksistä verkostojen jäsenet tunsivat toisensa? Mikä oli sukulaisuuden merkitys; oliko se keskeisempi verkostojen muodostaja kuin ystävyys- tai kollegasuhteet? Entä millä tavalla verkostot vaikuttivat puolisonvalintaan? Wirilander esittää, että välittömät sukulaisuussuhteet olivat 1800-luvulla sukupuuta tai sukujuuria merkittävämpiä yksilön sosiaalisen aseman määrittäjinä. Miten tämä heijastui verkostojen rakenteeseen?

Toinen kysymysryhmä koskee verkostojen toimintaa. Miten verkostosuhteita pidettiin yllä ja niissä piilevää sosiaalista pääomaa toimintakykyisenä? Miten säätyläiskulttuuri liittyi verkostojen ylläpitämiseen?

³⁶ Müller 1998 ja Stenlås 1998.

Kolmas kiinnostuksen kohteeni ovat verkostoista mahdollisesti saadut hyödyt. Millä tavoin jonhonkin verkostoon kuuluminen oli hyödyllistä, ja mitä velvollisuuksia siihen liittyi? Miten Kuisman mainitsevat läheiset sukulaisuussuhteet eri eliittiryhmien välillä näkyivät, ja miten ne hyödyttivät verkostojen jäseniä? Mikä oli liikemiesverkostojen rooli 1800-luvun talouselämässä, ja miten Ojalan ja Kuusterän mainitsevat liiallisten sidonnaisuuksien aiheuttamat vaarat mahdollisesti tulivat esiin?

Alfred Kihlmanin herännäisyysvaihe tarjoaa mielenkiintoisen mahdollisuuden päästä käsiksi myös ideologispohjaiseen verkostonmuodostukseen. Mikä oli uskonnon rooli suhteiden luojana Kihlmanin elämässä herännäisyyden aikana ja sen jälkeen? Miten ja miksi Alfred Kihlman liittyi herännäisyyteen? Oliko herännäisyydessä kyse voimiaan keräävien keskiryhmien protestista, kuten Ylikangas esittää, ja miksi liike hajosi 1850-luvun alussa?

Lisensiaatintyöni jakaantuu kahteen pääosaan. Johdannon jälkeen luvussa II käsittelen herännäisyyden vaiheita 1840- ja 1850-luvulla sekä Alfred Kihlmanin toimintaa pappina. Pääluvussa III tutkin liike- ja talouselämää sekä Kihlmanin osallistumista siihen. Alfred Kihlmanin toiminnan fennomaanina ja valtiopäiväedustajana olen rajannut tämän työn ulkopuolelle, ja aion käsitellä aihetta myöhemmin väitöskirjassani. Ajallisesti lisensiaatintyöni kattaa noin 1840-luvun alusta 1870-luvun alkuvuosiin ulottuvan ajanjakson.

5. Lähteet

Tutkimukseni tärkeimpänä lähdeaineistona on ollut Alfred Kihlmanin laaja kirjeenvaihto, jota säilytetään Helsingin yliopiston kirjastossa sekä Kansallisarkistossa. Helsingin yliopiston kirjastossa oleva Alfred Kihlmanin kokoelma muodostuu pääasiassa Kihlmanin vastaanottamista kirjeistä. Ajallisesti kokoelma kattaa koko elämänkaaren nuoruusvuosista aina kuolemaan saakka. Pieni osa kirjeistä on julkaistu myös Martti Ruuthin toimittamana kirjana *Ur Alfred Kihlmans brevväxling*.³⁷ Alkuperäisiä kirjeitä huomattavasti helpomman luettavuuden vuoksi olen käyttänyt Ruuthin toimittamaa lähdeosta silloin, kun se on ollut mahdollista.

³⁷ Ruuth 1937.

HYK:n kokoelman suurin ongelma on Kihlmanin lähettämien kirjeiden lähes täydellinen puuttuminen. Kirjeet ovat mitä ilmeisimmin kadonneet vasta 1930-luvun jälkeen, sillä sekä Eliel Aspelin-Haapkyllän Kihlman-elämäkerrassa että Tor Krookin teoksessa *Väckelserörelserna i Österbottens svenska församlingar under 1800-talet* on käytetty lähteinä sellaisia kirjeitä, joita ei enää löydy HYK:n arkistokokoelmasta. Osittain olen kyennyt paikkaamaan kirjeenvaihdon aukkokohtia juuri näissä teoksissa olevien sitaattien avulla. Muissa kohdin on täytynyt tyytyä pääättelemään Kihlmanien lähettämien kirjeiden sisältöä hänen saamiensa vastausten perusteella.

Lähdetilanne on 1860-luvun loppupuolelta lähtien olennaisesti parempi, sillä Kansallisarkistossa säilytettävään Kihlmanin perheen arkistoon kuuluvat Alfred Kihlmanin kirjekopiokirjat. Niihin Kihlman on jäljentänyt jokaisen lähettämänsä kirjeen yli kolmenkymmenen vuoden ajalta. Kansallisarkiston kokoelmissa on myös jonkin verran kirjeenvaihtoa hänen nuoruusvuosiltaan. Näitä aineistoja olen täydentänyt muista yksityisarkistoista löytyvällä kirjeenvaihdolla. Maininnan arvoisia ovat herännäispappi Fredrik Gabriel Hedbergin arkistokokoelma Helsingin yliopiston kirjastossa sekä von Essen -suvun ja Leo Mechelinin Kansallisarkistossa säilytettävät kokoelmat.

Kirjeenvaihdosta on saatavissa runsaasti tietoa mm. heränneiden verkoston toiminnasta, tapaamisista, matkoista ja sukulaisuussuhteista. Heränneiden pappien kirjeissä käsiteltiin etupäässä uskonnollisia kysymyksiä, mutta yllättävän paljon myös maallisia asioita kuten erilaisia velkasuhteita. Liikemiesverkoston toiminnan tutkimisessa kirjeenvaihto on niinkään arvokas lähde. Kirjeiden välityksellä saatettiin keskustella luottamuksellisesti sellaisista kysymyksistä, joista ei löydy mitään mainintaa yritysarkistoissa olevista virallisemmista asiakirjoista.

Verkoston eri jäsenten asuinpaikkakuntien välinen etäisyys vaikuttaa voimakkaasti kirjeenvaihdon hyödyllisyyteen lähdeaineistona. Samalla paikkakunnalla asuvat vaihtoivat tavallisesti korkeintaan lyhyitä kirjelappusia, ja muutaman kymmenen kilometrinkin päässä asuvat ystävät ja sukulaiset hoitivat asiansa voittopuolisesti henkilökohtaisten tapaamisten avulla. Parasta kirjemateriaalia tuottivat läheiset ystävät, jotka asuivat kaukana toisistaan.

Olen analysoinut kirjeaineistoa nimenomaan kvalitatiivisesta näkökulmasta. Tärkeintä on tällöin kirjeiden sisältö; ei niinkään se, kuinka paljon niitä on lähetetty. Pelkkä suuri kirjeiden määrä kahden henkilön välillä ei vielä välttämättä osoita, että heidän suhteensa olisi ollut erityisen läheinen. Monien henkilöiden kanssa hoidettiin kirjeitse toistuvia rutiiniasioita ilman, että suhde olisi ollut verkostonäkökulmasta mitenkään merkityksellinen.

Kihlmanin liiketoimintaan arvokasta lisävalaistusta ovat tuoneet muutamat yritysarkistot. Olen tutustunut Elinkeinoelämän keskusarkistossa oleviin Tampellan ja Vaasan Puuvillatehtaan arkistokokoelmiin sekä Nordea Pankin hallussa olevaan Suomen Yhdyspankin arkistoon. Yritysarkistoissa kannaltani keskeisintä aineistoa ovat yhtiöiden hallitusten ja hallintoneuvostojen kokouspöytäkirjat sekä osakasluettelot.

Sukulaisuussuhteiden selvittämiseen olen käyttänyt pääasiassa erilaisia painettuja lähdeaineistoja. Tärkeimpiä näistä ovat Axel Bergholmin kaksiosainen *Sukukirja: Suomen aatelittomia sukua*, Atle Wilskmanin *Släktbok* sekä aatelisten sukujen osalta Oskar Wasastjernan toimittama *Ättar-taflor öfver den på Finlands Riddarhus introducerade adeln*. Varallisuus- ja velkasuhteiden tutkimisessa perukirjat ovat olleet tärkein lähdeaineisto.

II. PAPPI

1. ”Toivoisin olevani oikea pietisti”: Alfred Kihlmanin liittyminen herännäisyyteen

Herännäisyytenä tunnettu uskonnollinen liikehdintä levisi 1800-luvun alkupuolella samanaikaisesti kahdella eri suunnalla, Savossa ja Pohjanmaalla. Toisin kuin idempänä Savossa, liike oli Pohjanmaalla keskittynyt voimakkaiden pappispersoonallisuuksien ympärille, ja näiden pappien kotiseurakunnista muodostui myös herätyksen maantieteellisiä keskuksia: ruotsinkielisellä Etelä-Pohjanmaalla tärkeimpiä olivat 1830-luvulla Maalahden, Vöyrin ja Uudenkaarlepyyn seurakunnat, kauempana Keski-Pohjanmaalla puolestaan Nivala ja Ylivieska.³⁸

Pohjanmaan herännäisyys joutui kosketuksiin maallikkojohtoisen savolaisherätyksen kanssa jo 1830-luvun puolivälissä, kun savolaisheränneiden johtohahmo Paavo Ruotsalainen tapasi pohjalaisista herännäisjohtajista huomattavimman, Nivalan apulaispapin Nils Gustaf Malmbergin. Pohjalaiset omaksuivat itäisiltä uskonveljiltään uskonnollisten painotusten lisäksi myös erilaisia toimintamuotoja ja ulkonaisia symboleja, mm. suurten seurojen pitämisen häiden, hautajaisten ja markkinoiden yhteydessä sekä vanhan talonpoikaisen vaateparren, körttipuvun käytön.³⁹

Sisämaahan, suomenkieliselle Etelä-Pohjanmaalle herätys levisi niinkään pappien mukana, vaikkakin vanha kansanherätys oli jo aiemmin pohjustanut tietä herännäisyydelle. Erityisen merkittävää oli Nils Gustaf Malmbergin muutto Lapualle ja toisen keskeisen herätysjohtajan Frans Oskar Durchmanin siirtyminen Kalajoelta ensin Ylihärmään ja sittemmin Isoonkyröön. Malmberg toi mukanaan yhteytensä Savon ja Keski-Pohjanmaan herätyksiin, ja niinpä suomenkieliselläkin Etelä-Pohjanmaalla omaksuttiin muualta tutut herännäisyyden ulkoiset tunnusmerkit ja kokoontumismuodot.⁴⁰

Alfred Kihlmanin kotikaupunkiin Vaasaan ensimmäiset kaiut maakunnan herätyksestä heijastuivat 1830-luvun puolimaissa. Aivan neitseellistä maaperää körttiläisyys ei täällä tavannut, sillä vanhemmalla, nk. herrnhutilaisella herätyksellä oli ollut kaupungin säätyläistön keskuudessa oma vankka kannattajakuntansa jo vuosisadan alussa.⁴¹ Varsinaisen körttiläisen herännäisyyden

³⁸ Remes 1995, s. 125–131; Murtorinne 1992, s. 136–138.

³⁹ Remes 1995, s. 131–136; Murtorinne 1992, s. 136–138.

⁴⁰ Murtorinne 1992, s. 138–139.

⁴¹ Mäkelä 1985, s. 392–393; Krook 1931a, s. 55–57.

leviämiseen vaikuttivat seurakuntalaisten lukuisat kontaktit läheisen Maalahden heränneeseen kirkkoherraan Jakob Wegeliukseen ja etenkin nuoren Olof Helanderin valinta Vaasan seurakunnan apulaispapiksi vuonna 1838. Helander oli kääntynyt herännäisyyteen vuonna 1837 ja oli Vaasassa ensimmäisessä virassaan heti pappisvihkimyksen saamisen jälkeen. Täällä hän alkoi nuoruuden innolla julistaa oppiaan. Helanderin saarnat järkyttivät seurakuntaa kiivaudellaan ja ehdottomuudellaan; hän uhkaili surutonta maailmaa ja nimikristityitä helvetin tulella. Vanhan pappispolven leppeämmän saarnatyylin tilaan astui nyt herännäisyyden ehdoton vaatimus: ”joko – tai”.⁴²

Vaikka Helanderin julistus ei ollut kaikkien mieleen, osaan seurakunnasta se teki syvän vaikutuksen.⁴³ Erityisesti nuoriso oli vastaanottavaista herännäisyyden sanomalle, ja syksyllä 1840 puhkesi herätys Vaasan koulun ylemmillä luokilla. Kaikkien koululaisten kääntymys ei ollut pysyvää laatua, mutta tapausta pidettiin silti merkittävänä, sillä Helanderia nimenomaisesti kieltiin jatkamasta kokoontumisiaan koululaisten kanssa. Kielloilla ei ollut sanottavaa tehoa, ja koululaisten liittyminen herännäisyyteen vain jatkui. Herätyksen vaikutus oli niin voimakas, että vain muutamat oppilaat jäivät ”vanhaan aatamilliseen tilaansa”.⁴⁴

Vaasan koulun herätys ei suoranaisesti ennättänyt vaikuttaa Alfred Kihlmaniin, sillä hän oli jo elokuussa lähtenyt Turkuun jatkamaan opintojaan lukiossa, jota kotikaupungissa ei vielä tuohon aikaan ollut. Turun koulussa herätys oli käynnistynyt jo keväällä 1839, ja sen keskushahmona oli Maalahden kirkkoherran poika Isak Otto Appelberg. Kun Kihlman saapui kaupunkiin runsaan vuoden kuluttua herätyksen alkamisesta, heränneiden koululaisten piiri oli jo ehtinyt vakiinnuttaa asemansa.⁴⁵

Vaasan tapahtumilla oli silti merkittävä rooli Kihlmanin uskonnollisten näkemysten muovautumisessa. Alfred Kihlman oli nimittäin päässyt ripille Turkuun muuttoaan edeltävänä juhannuksena Vaasan kirkossa, missä yhteydessä apulaispappi Olof Helander oli saarnannut. Viisitoista-voitiaaseen poikaan Helanderin saarna oli ilmeisesti tehnyt valtavan vaikutuksen. Luultavaa on, että Helanderin toiminta ja mielipiteet olivat nuorelle Alfredille entuudestaan tuttuja jo senkin

⁴² Krook 1931b, s. 263–271; Rosendal 1905, s. 160–162.

⁴³ Seurakuntalaiset olivat jakaantuneet uskontokysymyksessä jyrkästi kahteen leiriin. Olof Helander F.G. Hedbergille 27.5.1839. SLEY:n arkisto, F.G. Hedbergin kokoelma, coll. 225.26. HYK; Mäkelä 1985, s. 392–393; Krook 1931b, s. 186.

⁴⁴ Krook 1931b, s. 270–271, erityisesti viite 18; Kares 1953, s. 165; Ks. myös Rosendal 1905, s. 375.

⁴⁵ Krook 1931b, s. 271–274.

vuoksi, että kotona varmasti keskusteltiin kaupunkia kuohuttavasta herätysliikkeestä – pappisperheestä kun oli kyse. Tuosta kesästä lähtien Olof Helander oli joka tapauksessa teini-ikäisen Kihlmanin lähestulkoon haaveenomainen idoli ja samastumisen kohde.⁴⁶ Edes Turkuun muuttaminen ei etäännyttänyt Kihlmania ihailunsa kohteesta, sillä Olof Helanderin nuoremasta veljestä Reinholdista muodostui Kihlmanin läheisin ystävä, jonka kanssa hänellä oli tapana keskustella uskonasioista.⁴⁷ Kihlmanin Olof Helanderia kohtaan tuntema ihailu purkautui hänen lokakuun alussa vanhemmilleen kirjoittamassaan kirjeessä: ”mutta miten ylenkatsottuja nämä pietistit ovatkaan, niin toivoisin kuitenkin olevani oikea pietisti, niin kuin Olof Helander”⁴⁸.

Reinhold sekä Helanderin veljessarjan kolmas jäsen Viktor Lars olivat ilmeisesti olleet ensimmäisten Turun herätykseen liittyneiden koululaisten joukossa, joten veljekset toimivat Kihlmanin linkkinä paitsi vanhan kotikaupungin Vaasan herätysprofeettaan, myös paikalliseen koululaisherätykseen.⁴⁹ Kun uskonnollisen herätyksen siemen oli kylvetty jo Vaasassa ja kun Kihlman sitten Turussa ollessaan varsin nopeasti joutui kosketuksiin koululaisherätyksen ydinjoukon kanssa, liittyminen körttiläisyyteen tapahtui kuin itsestään. Aivan vähän Alfredin heräämisen ajankohtaan ei myöskään liene vaikuttanut muutto kaukaiseen Turkuun pois herännäisyyttä vieroksuvan isän valvovan silmän alta.

Vain pari viikkoa sen jälkeen, kun Alfred oli kirjoittanut vanhemmilleen ihannoivansa pietistejä, tuli lopullinen uskontunnustus: ”En tahdo salata mitään vanhemmilleni, ja sen vuoksi sanon ennen kuin kukaan muu sen kertoo, että olen — Pietisti.”⁵⁰ Nuoren Alfredin kääntyminen herännäisyyteen aiheutti toistakymmentä vuotta kestäneen skisman hänen ja vanhempien välille. Eikä ihme, sillä Alfred Kihlmanin isä Anders Gustaf Kihlman kuului juuri niihin neologisesti suuntautuneisiin vanhemman polven pappeihin, joita vastaan herätysliike terävimmän kritiikkinsä suuntasi. Kun Anders Gustaf Kihlman kaiken lisäksi toimi konsistorin edustajana Vöyrin herännyttä apulaispastoria Johan Mikael Stenbäckia vastaan juuri samoihin aikoihin käydyssä oikeuden-

⁴⁶ Aspelin-Haapkylä 1915, s. 23; Krook 1931b, s. 273.

⁴⁷ Aspelin-Haapkylä 1915, s. 21–23.

⁴⁸ Alfred Kihlman vanhemmilleen 1.10.1840. Aspelin-Haapkylä 1915, s. 23. Aspelin-Haapkylällä on Kihlmanin elämäkertaa kirjoittaessaan ollut käytössään kirjeitä, jotka ovat myöhemmin joko tuhoutuneet tai kadonneet. Näihin kirjeisiin viitatessani viittaa suoraan Aspelin-Haapkylän teokseen. Alun perin ruotsinkielisten kirjeiden käännökset ovat näissä tapauksessa Aspelin-Haapkylän, suoraan arkistolähteeseen viitatessani käännökset ovat omiani.

⁴⁹ Krook 1931b, s. 271–274, erit. viite 26.

⁵⁰ Alfred Kihlman vanhemmilleen 18.10.1840. Aspelin-Haapkylä 1915, s. 24.

käynnissä, on helposti ymmärrettävissä, ettei isä tervehtinyt kovin suurella ilolla Turusta tulevia uutisia poikansa pietistisistä mieltymyksistä.⁵¹

Isän vastenmielisyys poikansa kääntymystä kohtaan näkyy hänen vastauksestaan Alfredin kirjeeseen. Anders Gustaf Kihlman kritisoi erityisesti heränneiden taipumusta ”ihmisorjuuteen”: pojan tulisi pyrkiä vain ja ainoastaan Kristuksen opetuslapsiksi, eikä seurata sokeasti maallisia auktoriteetteja niin kuin heränneet tavallisesti tekivät. Lisäksi heränneet asettuivat isän mielestä mieluusti muiden yläpuolelle kieltäytymällä yhdentekevästä maallisista iloista ja toivoivat mm. vaateparrellaan joutuvansa muiden vainoamiksi, jotta voisivat sitten esiintyä marttyyreina. ”Että pietismillä suuremmassa tai vähemmässä määrin on nämä viat, sen tulet aikoinaan huomaamaan - -”, isä jatkoi – ja oli oikeammassa kuin Alfred vielä tässä vaiheessa osasi edes aavistaa. Isän asenne pojan uusiin harrastuksiin ei kuitenkaan ollut kategorisen tuomitseva, vaan hän osasi myös suhtautua poikansa sinänsä valitettavaan kääntymykseen varsin pragmaattisesti. Vahinko oli tavallaan jo tapahtunut, joten Anders Gustaf Kihlman yritti pelastaa, mitä pelastettavissa oli. Niinpä hän ei suinkaan katkaissut välejä poikaansa, vaan yritti neuvoillaan suojella tätä pahimmilta vaaroilta. Hän esitti Alfredille kaksi toivomusta: että tämä käyttäisi hartauskirjanaan vain ja ainoastaan Raamattua eikä lukisi kirjoja, joihin oli sekoitettu ihmisten mielipiteitä (so. pietistien suosimia postilloja) ja että tämä ei järjestäisi seuroja tai osallistuisi sellaisiin. Kirkossa järjestettävissä tilaisuuksissa oli hänen mielestään kyllin mahdollisuuksia hartaudenharjoitukseen.⁵²

Tämä kirjeenvaihto jatkui Alfredin ja vanhempien välillä koko pojan kouluajan, vaikkei Alfredin herätyksestä enää tämän jälkeen väitelykään yhtä suoraan. Vanhemmat selvästi ymmärsivät, ettei pojan vakaumusta voitu Pohjanmaalta käsin enää muuttaa, mutta pyrkivät silti suojelemaan tätä huonolta seuralta mm. estämällä pojan aiheet asua yhdessä Reinhold Helanderin ja I.O. Appelbergin kanssa.⁵³ Välit säilyivät silti kireinä jo siksin, että Alfredin uusi vakaumus tuntui toisinaan menevän henkilökohtaisuuksiin. Alfredin mielestä oikean kristityn tuli hylätä maailmalliset ilot, joilla ”tarkoitettiin kai näytäntöjä ja tanssiaisia, - - [jotka eivät] ole kristillisiä”.⁵⁴ Toisessa kirjeessään Alfred varoittaa vanhempiaan: ”Te olette rikkaita, katsokaa ettette anna rikkauden estää kääntymystänne. Ajatelkaa näitä sanoja: ’rikkaiden on vaikeata päästä Taivaan

⁵¹ Anders Gustaf Kihlman ei tosin oikeudenkäynnissä esiintynyt kaikkein kiivaimmin Stenbäckkiä vastaan. Vöyrin oikeudenkäynnistä ja Anders Gustaf Kihlmanin roolista siinä ks. Ylikangas 1979, s. 131–169, erityisesti s. 140, 144–145, 148, 150, 162.

⁵² Aspelin-Haapkylä 1915, s. 25–28.

⁵³ Aspelin-Haapkylä 1915, s. 30–31; Krook 1931b, s. 274, 278.

⁵⁴ Alfred Kihlman vanhemmilleen 14.11.1840. Aspelin-Haapkylä 1915, s. 28.

valtakuntaan.”⁵⁵ Varakkaaksi tunnettujen Kihlmanien, jotka olivat käyneet teatterissa ja jopa katsomassa venetsialaisen ”noitatemppujen mestarin” Olivon näytöksiä,⁵⁶ oli varmasti vaikeata kuulla poikansa suusta tällaisia hyökkäyksiä.

Sinänsä Kihlmanien perhedraamassa ei ollut mitään poikkeuksellista. Tilanne oli varsin samankaltainen monien nuorten heränneiden perheissä, joissa lasten kääntyminen toi kitkaa vanhempien ja lasten välisiin suhteisiin.⁵⁷ Muun muassa Kihlmanin opiskeluaikaisen toverin, myöhemmän arkkiatrin Otto Hjeltin vanhempien oli ilmeisesti suunnattoman vaikeata sulattaa poikansa kääntymistä herännäisyyteen.⁵⁸ Nuorten heränneiden mielestä tämä kuului jollain tavalla asiaankin; puhuttiinhan jo Raamatussa useammassakin kohdassa siitä, kuinka uskovat saavat kärsiä maanpäällistä pilkkaa ja vainoa, kuinka vanhemmat kääntyvät lapsiaan ja veli veljeään vastaan.⁵⁹

Alfred Kihlmanin myöhemmän pappisuran kannalta oli keskeistä, että Turun heränneet koululaiset olivat tiiviissä yhteydessä Etelä-Suomen nuoriin samanmielisiin pappeihin. Helsinkiin oli syntynyt jo 1830-luvun alkupuolella yliopistossa opiskelevien heränneiden ryhmittymä, jota on myöhemmin kutsuttu ylioppilaspietisteiksi. Tämä herännyt ylioppilaspiiri oli saanut alkunsa Pohjalaisessa osakunnassa virinneestä hengellisestä lukupiiritoiminnasta. Ryhmä kokoontui tavallisesti kerran viikossa lukemaan yhdessä Raamattua ja hartauskirjoja (mm. pietistisiä postiloja) sekä keskustelemaan ja veisaamaan virsiä. Lukupiirillä oli herännäisyyden kehityksen kannalta suuri merkitys, sillä huomattava osa myöhempien vuosien johtavista heränneistä papeista oli 1830-luvun ylioppilaspietistien lukupiirissä keskeisessä asemassa: vuosikymmenen alkupuolella ryhmää johti Jakob Johan Östring (1813–1836), ja sen loppupuolella keskushahmoiksi taas kohosivat hänen opiskelutoverinsa Lars Stenbäck (s. 1811) sekä Carl Gustaf von Essen (s. 1815). Edellä mainittujen pohjalaisten ylioppilaiden lisäksi piiriin kuului lisäksi savolaista pietismiä edustanut Julius Immanuel Bergh (s. 1810), joka toimi vuodesta 1839 lähtien dosenttina yliopistossa.⁶⁰

⁵⁵ Alfred Kihlman vanhemmilleen 11.4.1841. Krook 1931b, s. 277; vrt. Aspelin-Haapkylä 1915, s. 30.

⁵⁶ Aspelin-Haapkylä 1915, s. 13–14, 17.

⁵⁷ Aspelin-Haapkylä 1915, s. 29; Ylikangas 1979, s. 45.

⁵⁸ Kurki-Suonio 1986, s. 21–23. Hjeltin isä oli Åbo Underrättelser -lehden ja Littoisten verkatehtaan perustaja. Kurki-Suonio 1986, s. 11–12.

⁵⁹ Reinhold Helander Alfred Kihlmanille s.d. [luultavasti joulukuussa 1840]. AKk, coll. 101.5. HYK.

⁶⁰ Aspelin-Haapkylä 1917, s. 229–238; Krook 1931b, s. 199–201, 213–214, ja erit. 226–240; Remes 1995, s. 145–149; Kurki-Suonio 1986, s. 18–21.

Ylioppilaspietistien vaikutus ei Etelä-Suomessa rajoittunut pelkästään Helsinkiin, sillä Uudella maalla toimi useita heränneitä pappeja, joihin pääkaupungin nuorilla oli tiiviit yhteydet. Uudenaan papeista tärkeimpiä olivat Fredrik Gabriel Hedberg Lohjalla sekä Julius Immanuel Berghin veli Johan Fredrik Bergh Nurmijärvellä. Myös von Essen muutti pappisvihkimyksen saatuaan Espooseen, missä heränneet ylioppilaat usein vierailivat hänen luonaan.⁶¹ Ryhmän kontaktit ulottuivat myös herätyksen syntysijoille Pohjanmaalle ja Savoan. Esimerkiksi Paavo Ruotsalaista ylioppilaspietistit tapasivat tämän vieraillessa Helsingissä kolmeen eri otteeseen 1830- ja 1840-lukujen taitteessa.⁶²

Tähän joukkoon Alfred Kihlman alkoi siis luoda yhteyksiä jo Turun-vuosinaan. Eteläisen Suomen papeista Kihlman oli keväällä 1842 tavannut ainakin Fredrik Gabriel Hedbergiä.⁶³ Seuraavan vuoden helmikuussa uusmaalaisista vierailivat Turussa Hedberg, Carl Gustaf von Essen ja E.M. Rosengren. Kihlmanin yhteydet Helsinkiin syntyivät lähinnä Reinhold Helanderin välityksellä sen jälkeen, kun tämä oli siirtynyt yliopistoon opiskelemaan syksyllä 1842.⁶⁴

Kun Alfred Kihlman syksyllä 1843 muutti Helsinkiin jatkamaan opintojaan, liittyminen paikalliseen heränneeseen yhdyskuntaan oli helppoa. Opiskeluvuodet Helsingissä sinetöivät lopullisesti Kihlmanin liittymisen nuorten heränneiden pappien sisäpiiriin. Varsinainen ylioppilaspietismin kulta-aika oli tosin tuolloin jo takanapäin, mutta lukupiirin vanhoilla aktiiveilla oli edelleen vilkkaat yhteydet pääkaupunkiin ja etenkin sen yliopiston opiskelijoihin. Ylioppilaspietistien kautta Kihlman tutustui herännäisyyden merkittävimpiin johtajiin, ystäväystyi heidän kanssaan ja liittyi heihin lopulta avioliiton kautta myös sukusitein.

Heti ensimmäisen opiskeluvuotensa aluksi Kihlman sai kutsun Carl Gustaf von Essenin luona Espoon Nygårdissa pidettäviin häihin. Tilaisuudessa vihittiin von Essenin vanhin tytärpuoli Hilda Fabritius ja Pihlajaveden kappalainen Frans Henrik Bergroth sekä hänen kälönsä Aleksandra Arppe ja Säamingin lukkari Peter Venell, jonka mukaan Espoon kaksoishäitä häitä on kutsuttu myös Venellin häiksi. Paikalla oli lähes 30 tunnetuimpiin kuuluvaa herännyttä pappia, useimmat Pohjanmaalta, itse Paavo Ruotsalainen sekä ruotsalainen maallikkosaarnaaja C.O. Rosenius. Juuri vieraskunnan arvovaltaisuuden vuoksi Espoon häitä on kirkkohistoriassa pidetty

⁶¹ Remes 1995, s. 152; Krook 1931b, 227–228, 260; Aspelin-Haapkylä 1917, s. 230.

⁶² Remes 1995, s. 152 ff.

⁶³ Krook 1931b, s. 281, viite 51.

⁶⁴ Krook 1931b, s. 282–283.

yhtenä heränneiden tärkeimmistä joukkokokoonnutumisista liikkeen alkuvaiheen kukoistuskaudella.⁶⁵ Alfred Kihlmanille häät olivat loistava tilaisuus tutustua liikkeen keskeisiin johtohahmoihin. Kihlmanin silloisista ja myöhemmistä ystävistä ja tuttavista paikalla olivat C.G. von Essenin lisäksi ainakin Fredrik Gabriel Hedberg, Nils Gustaf Malmberg, Frans Oskar Durchman, Julius Immanuel Bergh sekä Lars Stenbäck, jonka Kihlman on myöhemmin kertonut tavanneensa ensi kertaa juuri Espoon häissä.⁶⁶

Opiskeluaikana eri puolelle Suomea suuntautuneet matkat vahvistivat ja laajensivat Kihlmanin aiemmin muodostunutta verkostoa. Hän vieraili taajaan johtavien heränneiden pappien, mm. J.I. Berghin, Malmbergin, Durchmanin, Fredrik Östringin ja Jonas Laguksen luona. Matkakumppaneina olivat tavallisesti heränneet opiskelijatoverit Helsingistä, Anjalankoskelta kotoisin olleet säätyläisveljekset Otto ja Fredrik Cleve tai rikkaan valkealalaisen tilanomistajan poika Alexander Colliander. Suhteet vanhaan ystävään Reinhold Helanderiin säilyivät samaten läheisinä.⁶⁷

Helsingissä vietetyn opiskeluajan tovereista yksi oli kuitenkin ylitse muiden: Anders Wilhelm Ingman, jonka kanssa Kihlman asettui asumaan heti ensimmäisen lukukauden alussa. Niinikään Pohjanmaalta kotoisin ollut Ingman oli Kihlmania kuutta vuotta vanhempi, suorittanut jo filosofian kandidaatin tutkinnon ja ehtinyt osallistua herännäisyydestä käytyyn kirjalliseen sanasotaan kirjassellaan *Ännu några ord om pietismen* (1843).⁶⁸ Ingman teki vanhempana ja lukeneempana Kihlmaniin suuren vaikutuksen ja oli tämän ihailun kohteena.⁶⁹ Hän oli myös harras suomalaisen kansan ja suomen kielen ihailija, joka kirjoitti näihin aikoihin nimensäkin suomalaisittain Antero.⁷⁰ Kihlmaniin innostus tarttui niin, että hän matkusti yhdessä Ingmanin kanssa Suonenjoelle osin tarkoituksenaan juuri oppia suomea, ”tulevaa äidinkieltään”, kuten hän suomen kieltä hie-

⁶⁵ Rosenius ja Paavo Ruotsalainen aiheuttivat häissä pienimuotoisen skandaalin, kun talonpoikainen Ruotsalainen ilmeisesti juovuspäissään haukkui tekohurskaana pitämänsä säätyläispappi Roseniuksen pataluhaksi. Ulkomaalainen vieras tietenkin pahoitti mielensä ja sai suomalaisista heränneistä äärimmäisen negatiivisen käsityksen, joka Roseniuksen mukana levisi Ruotsiin laajemminkin. Aspelin-Haapkylä 1917, s. 366–374; Kares 1953, s. 209–212; Rosendal 1905, s. 409–420.

⁶⁶ Ibid.; Aspelin-Haapkylä 1915, s. 41–43. Myös Erkki Kurki-Suonio on korostanut Espoon häiden merkitystä juuri suhteiden solmimispaikkana. Ks. Kurki-Suonio 1986, s. 23.

⁶⁷ Aspelin-Haapkylä 1915, s. 43–48, 56–58.

⁶⁸ Ingmanin osuudesta pietismistä käytyyn polemiikkiin ks. Rosendal 1905, s. 510 ff.

⁶⁹ Kihlmanin Ingmania kohtaan tuntema ihailu heijastui esimerkiksi hänen vanhemmilleen lähettämässään kirjeessä, jossa hän perusteli haluaan matkustaa Savoan: ”- - sentähden että silloin saisin nauttia etevän, käytännöllisen ja teoreettisen suomalaisen, asuintoverini Ingmanin, johtoa. Hän, joka tulevana Vaasan lukion apulaisena on opettava suomenkieltä, aikoo myöskin sinne tutkimuksia varten suomalaisessa kirjallisuudessa. Minulle, tietämättömälle, olisi hänen seuransa sangen otollinen.” Alfred Kihlman vanhemmilleen 3.5.1844. Aspelin-Haapkylä 1915, s. 54.

⁷⁰ Aspelin-Haapkylä 1915, s. 49–51.

man myöhemmin vanhemmilleen haaveellisesti luonnehti.⁷¹ Läheinen ystävyys Anders Wilhelm Ingmaniin oli myös omiaan lähentämään Kihlmania Essenien perheeseen, sillä Ingman oli kihloissa C.G. von Essenin keskimmäisen tytärpuolen Linan kanssa.⁷²

Suhteet vanhempiin säilyivät jännittyneinä myös opiskeluaikana. Kihlman tosin pyrki välttämään avointa yhteenottoa jättämällä kirjeissään mainitsematta vanhempia mahdollisesti ärsyttäviä yksityiskohtia. Niinpä hän saattoi mainita ystäviensä nimiä jättäen kuitenkin kertomatta näiden olevan heränneitä tai jättäen matkakertomuksistaan pois kaikki seuroihin yms. uskonnollisiin kokoontumisiin osallistumiset.⁷³ Samoin hän ilmeisesti luopui kirjeissään liiallisesta saarnaavuudesta, jonka vanhemmat olivat lukioaikoina kokeneet niin loukkaavaksi.

Kihlmanin nuoruusvuodet Helsingissä eivät olleet mitään hilpeätä opiskelijaelämää sanan tavanomaisessa merkityksessä. Luentojen ohella aika kului heränneiden ylioppilaiden hartauskokouksissa ja joskus harvemmin Pohjalaisessa osakunnassa. Ylioppilaspietismin kukoistuskauden suuriin nimiin nuorilla ylioppilailla oli edelleen tiiviit kontaktit, ja kokoontumisia pidettiin joskus mm. Julius Berghin kotona. Joinakin lukukausina opiskelijoiden herätyskokoustoimintakaan ei enää ollut säännöllistä, vaan seuroja oli vain silloin tällöin.⁷⁴ Muutoin Kihlman ei juuri pääkaupungin rientoihin osallistunut; vanhoilla päivillään hän muisteli esimerkiksi, ettei ollut ylioppilasvuosinaan käynyt kertaakaan ravintolassa. Erityisesti Kihlmania häiritsi kaupungissa hänen mielestään rehottava kaksinaismoraali ja teeskentely: ”Puhutaan suuria ja komeita sanoja, mutta ainoastaan viran ja aseman puolesta. Muutoin antaudutaan kumarteluun, ahneuteen, laiskuuteen ja hekumoimiseen.” Vakaumus pappissäädyn tärkeydestäkään ei hänen mielestään ollut estänyt eräitä pappeja ja professoreja ”viettämästä iltoja ja öitä ravintoloissa ja huviloissa”.⁷⁵

Opintojensa loppuvaiheessa Alfred Kihlman teki tulevaisuutensa kannalta parikin suurta ratkaisua, jotka hän hyvin varoen ja huolellisesti esitti vanhemmilleen. Ensinnäkin hän päätti luopua tyystin kandidaatin tutkinnon suorittamisesta ja tyytyä pelkkään seminaaritutkintoon. Kirjeessään vanhemmilleen Kihlman perusteli päätöstään sillä, että tutkinto olisi vaatinut niin monen eri aineen hallintaa, ettei hän olisi kyennyt selviytymään urakasta heikkoa terveyttään vaarantamatta. Vedotessaan terveysongelmiinsa Kihlman tarkoitti kokemuksiaan edeltävältä talvelta, jolloin

⁷¹ Alfred Kihlman vanhemmilleen 19.6.1845. Aspelin-Haapkylä 1915, s. 65.

⁷² Aspelin-Haapkylä 1915, s. 50–51.

⁷³ Aspelin-Haapkylä 1915, s. 41–43, 49, 52.

⁷⁴ Aspelin-Haapkylä 1915, s. 52, 63.

⁷⁵ Alfred Kihlman vanhemmilleen 19.11.1845. Aspelin-Haapkylä 1915, s. 75–78.

hän oli ollut useampaan otteeseen niin kovan kuumetaudin kourissa, että jopa häntä hoitanut professori oli ihmetellyt hänen heikkoa ruumiinrakennettaan. Lisäksi Kihlman perusteli tutkinnosta luopumista sillä, että oli saanut seminaaritutkinnostaan poikkeuksellisen loistavat arvosanat. Tämä osoitti hänen mielestään, että hän kykeni jo nykyisillä perustiedoillaan hallitsemaan sekä käytännöllistä että teoreettista teologiaa.⁷⁶

Todellinen syy Kihlmanin päätökseen on kuitenkin luettavissa kirjeestä vain rivien välistä. Hän sanoo kuvittelevansa, että ”hänen omaisensa kotona, 19. [sic] vuosisadan lapsina, ehkä tuntevat itsessään taipumusta uhrata yhdelle tämän vuosisadan heikkoudelle: turhamielisyydelle, eli toisin sanoen [haluavat] nähdä poikansa laakeriseppelä päässä.”⁷⁷ Heränneet tunsivat vastenmielisyyttä kaikenlaisia oppi-arvoja ja titteleitä kohtaan, eikä Kihlman ollut mikään poikkeus. Oppi-arvot ja ylipäättään kirjaviisuus nähtiin turhaksi itsekorostukseksi, jonka avulla Jumalan valtakunnan ovet eivät avautuisi. Ilmeisesti välttääkseen ärsyttämästä vanhempiaan Kihlman ei kuitenkaan suoraan uskaltanut vedota heränneiden näkemyksiin oppineisuuden maailmallisesta turhuudesta.

Toinen merkittävä ratkaisu, jonka Kihlman teki opiskeluaikansa lopulla, oli päätös siirtyä koti-opettajaksi Etelä-Pohjanmaan huomattavimman pappisjohtajan Nils Gustaf Malmbergin taloon Lapualle. Tätä ratkaisua Kihlmanin oli perusteltava vanhemmilleen erityisen huolellisesti, sillä uutinen oli vanhemmille poikkeuksellisen vastenmielinen. Kihlman oli ilmeisesti jo vuosia aiemmin haaveillut kotiopettajan tehtävästä Malmbergin luona, mutta vanhemmat olivat tyrmänneet ajatuksen. Mutta kun hätä on suurin, on apukin lähellä: Kihlmanin tuskailtua, miten asiansa oikein vanhemmilleen esittäisi, jotta nämä eivät pääsisi estämään koko hanketta, Malmberg lähetti Reinhold Helanderin välityksellä tarkat toimintaohjeet.⁷⁸ Malmbergin evästyksiä seuraten Kihlman sitten kirjoitti vanhemmilleen, että haluaisi käyttää kandidaatintutkinnosta luopumisen vuoksi säästyvän ajan suomen kielen opiskeluun. Jos hän osaisi kunnolla suomea, hän voisi hakea virkoja myös suomenkielisistä seurakunnista, mikä parantaisi hänen mahdollisuuksiaan viransaamiseen. Niinpä Kihlman kertoi haluavansa asettua suomenkieliseen seurakuntaan kieltä oppimaan. Seurakunnassa tuli olla riittävästi suomen kieleen perehtynyt oppinut mies, joka voisi toimia opettajana, ja seurakunta ei saanut sijaita liian kaukana Kihlmanin vanhempien kotoa Kruunupyystä (jonne nämä olivat hänen opiskeluaikanaan muuttaneet). Näitä miettiessään Kihl-

⁷⁶ Alfred Kihlman vanhemmilleen 19.6.1845. Aspelin-Haapkylä 1915, s. 64–66.

⁷⁷ Ibid. Kihlman kuitenkin lievensi sanomaansa kirjoittamalla olevansa kuitenkin varma siitä, että vanhemmat asettaisivat järkisyyt tämän tunteen edelle. Ilmaisulla ”19. vuosisadan lapsi” Kihlman lienee tarkoittanut 18. vuosisadan lasta. Aspelin-Haapkylä 1915, s. 68, viite 2.

⁷⁸ Reinhold Helander Alfred Kihlmanille 12.5.1845. AKk, coll. 101.5. HYK; Kares 1953, s. 259–261.

man kertoi sitten aivan kuin sattumalta kuulleensa Malmbergin etsivän itselleen kotiopettajaa, eikä ollut näin täydelliseen ratkaisuun tietenkään voinut muuta kuin suostua. Kun Kihlman näin ilmoitti asiasta vanhemmilleen vasta päätösten tekemisen jälkeen, nämä eivät luonnollisesti voineet muuta kuin suostua, vaikka pojan uravalinta herätti heissä mielipahaa.⁷⁹ Suoranaista valetta Kihlman ei vanhemmilleen syöttänyt; hän halusi toki oppia suomea ja varmasti uskoi Lapuan olevan siihen tarkoitukseen hyvä paikka. Uskonnollisista motiiveistaan hän sen sijaan varoi visusti hiiskumasta kirjeessään.

Aivan outoon tehtävään Kihlman ei astunut lähtiessään Malmbergin kotiopettajaksi, sillä hän oli jo edellisestä syksystä lähtien toiminut yliopiston kamreerin A.W. Wegeliuksen lasten kotiopettajana. Tuolloin vanhemmat eivät olleet suuremmin asettuneet vastahankaan, vaikka he olivat sitä mieltä, ettei moisen toimen vastaanottaminen olisi pojalle ainakaan taloudellisista syistä ollut mitenkään välttämätöntä.⁸⁰ Myöskään Malmbergin taloudessa kotiopettaja ei ollut mikään uutuuus. Ennen Kihlmania virkaa olivat hoitaneet nuoret heränneet papit Reinhold Helander sekä Nils Gabriel Arppe, joista jälkimmäinen oli von Essenin vaimon velipuoli.⁸¹

Vielä syksyn 1845 Kihlman vietti Helsingissä opintojensa parissa ja hoitaen kotiopettajan tehtäväänsä Wegeliuksella. Joulun tienoilla hän vihdoin siirtyi Lapualle Malmbergin lasten kotiopettajaksi. Vaikka opinnot olivat jo loppuneet, kiirettä pappisvihkimyksen saamiselle ei varsinaisesti ollut, sillä Kihlman täytti vaaditut 22 vuotta vasta seuraavana kesänä. Maaliskuulla Kihlman kuitenkin lähti Turkuun suorittaakseen pappistutkinnon, ja hänet vihittiin tuomiokapitulin erikoisluvalla papiksi kesäkuussa ennen vaaditun ikärajan täyttymistä. Pappistutkinnostaan Kihlman sai huippuarvosanat samoin kuin hänen mukanaan ollut ystävänsä Reinhold Helander.⁸²

Virkaan Kihlman ei pappisvihkimyksestään huolimatta vielä astunut. Heinäkuun alussa 1846 olivat vuorossa Alfred Kihlmanin ja Angelica Fabritiuksen, Carl Gustaf von Essenin nuorimman tytärpuolen häät. Angelicaan — tai Gelaan, kuten häntä kutsuttiin — Kihlman oli tutustunut lukuisilla vierailuillaan ystävänsä C.G. von Essenin luona, ja nuoret olivat menneet kihloihin edellisen vuoden kesällä. Häistä tuli mahtava herätysjuhla, jopa mahtavampi kuin edellä mainituista Venellin häistä. Espoon häiden tapaan myös nämä häät olivat kaksoishäät: samassa tilai-

⁷⁹ Alfred Kihlman vanhemmilleen 19.6.1845. Aspelin-Haapkylä 1915, s. 64–66.

⁸⁰ Aspelin-Haapkylä 1915, s. 60–61.

⁸¹ Kares 1953, s. 259; Bergholm 1901.

⁸² Aspelin-Haapkylä 1915, s. 79–83.

suudessa vihittiin Reinhold Helander ja Sofia Forsman. Tapahtumapaikkana oli tällä kertaa Malmbergin omistama Marielundin talo Lapualla, sillä von Essenin talo Ylihärmässä, minne tämä oli keväällä siirtynyt kappalaisen apulaiseksi, oli liian pieni. Häihin osallistui noin neljäsataa vierasta: kaksisataa säätyläistä ja kaksisataa talonpoikaissäädyn edustajaa. Paikalla olivat lähes kaikki huomattavimmat heränneet papit aina itäistä Suomea myöten sekä maallikkosaarnaajat Paavo Ruotsalainen ja J.L. sekä Wilhelm Niskanen.⁸³

Kihlman oli jo ennen häitä sopinut isänsä kanssa tulevansa pappisvihkimyksen jälkeen tämän apulaiseksi Kruunupyhyyn. Alun perin hän oli tosin halunnut kieltä oppiakseen johonkin suomenkieliseen seurakuntaan, mutta suostui isänsä esittämään tarjoukseen tämän luvattua, että poika saisi ajoittain oleskella lähiseudun suomalaisseurakunnissa.⁸⁴ Kihlman ei kuitenkaan vielä häiden jälkeenkään ryhtynyt hoitamaan papinvirkaansa vaan anoi tuomiokapitulilta lupaa asua Kruunupyyn ulkopuolella aina seuraavan vuoden kesäkuuhun saakka. Perusteena anomukselle oli ensinnäkin se, ettei hänen ja Angelican Kruunupyystä vuokraaman talon remontti ollut likimainkaan valmis. Toiseksi hänen suomen kielen opintonsa olivat edelleen kesken. Näin Kihlman jatkoi oleskeluaan Lapualla vielä lähes vuodella, vaikka Malmberg oli jo itse asiassa palkannut uuden kotiopettajan, eikä Kihlmanilla ollut enää muuta tehtävää kuin opetella suomea. Välillä hänen oli tosin käytävä Kruunupyysä hoitamassa saarnavuorojaan.⁸⁵

On vaikeata sanoa, miksi Kihlman lykkäsi ammatillisen uransa aloittamista vielä lähes vuodella ja jäi Lapualle, vaikka hän ei enää edes hoitanut kotiopettajan tehtävää. Psykohistorioitsija Juha Siltalan tulkinnan mukaan Kihlman pakeni aikuista toimintaa taantumalla Malmbergin pojaksi.⁸⁶ Tulkinta ei liene kaukana totuudesta, sillä Kihlman näyttää todella vältelleen itsenäisen elämän aloittamista ja vastuun ottamista itsestään. Myös elämäkerturi Aspelin-Haapkyllä mainitsee Kihlmanin eläneen Malmbergeilla ”niinkuin perheenjäsen ainakin” myös häidensä jälkeen.⁸⁷ Lapualla vietetyn vuoden aikana Kihlman matkusteli lisäksi runsaasti ympäri Suomea.

⁸³ Aspelin-Haapkyllä 1915, s. 84–96; Kares 1953, s. 265–273; Rosendal 1912, s. 47–50. Skandaaleilta ei näissäkään häissä välttytty, kun F.O. Durchmanin ja A.W. Ingmanin suomentaman Lutherin postillan kieliasu joutui yleisen myllytyksen ja pilkanteon kohteeksi. Aikalaiskuvaus tapahtumista on Henrik Schwartzbergin kirjeessä K.J. Engelbergille. Mustakallio 1958, s. 147–153.

⁸⁴ Aspelin-Haapkyllä 1915, s. 82–83.

⁸⁵ Aspelin-Haapkyllä 1915, s. 97–103.

⁸⁶ Siltala 1993, s. 116.

⁸⁷ Aspelin-Haapkyllä 1915, s. 98–99.

Viranhoito isän alaisuudessa ei sujunut aivan ongelmitta. Poika-Kihlmanin intomielisen heränneet saarnat ärsyttivät vanhempia ja johtivat lopulta siihen, että isä joutui virallisesti asettamaan tiukemmat rajat poikansa sananjulistamiselle.⁸⁸ Myös seuroja Kihlman järjesti vanhempiensa mielipiteistä piittaamatta sekä kotonaan että muiden heränneiden luona. Vähintään kerran hän oli vähällä joutua syytteesenkin luvattomien kokoontumisten järjestämisestä, mutta ilmeisesti isän toiminnan ansiosta oikeusprosessia ei koskaan pantu vireille.⁸⁹ Vastavuoroiset vierailut heränneiden ystävien ja sukulaisten luona jatkuivat vanhaan tapaan, vaikka heränneiden pohjalaispappien leirissä alkoi tässä vaiheessa jo esiintyä riitelyä ilmennyttä rakoilua. Kihlman oli kuitenkin vielä tässä vaiheessa tiukasti sitoutunut herännäisyyden ideologiaan ja sen johtajiin, ennen kaikkea Malmbergiin ja Paavo Ruotsalaiseen, jota hän vuonna 1850 kävi tapaamassa peräti kahteen eri otteeseen.⁹⁰ Kirkkopoliitiikan saralla Kihlman ennätti kunnostautua osallistumalla keskeisesti uutta kirkkolakiehdotusta vastustavan kirjelmän laatimiseen.⁹¹ Heikon terveyden vuoksi Kihlmanilla oli silti virkansa hoitamisessa yhä enemmän vaikeuksia; jo loppuvuodesta 1848 ilmaantuivat ensimmäiset tuberkuloosin oireet. Seuraavina vuosina terveys heikkeni edelleen, ja hän joutui jättämään yhä enemmän saarnavuorojaan toisten hoidettaviksi.⁹²

Perhe-elämä sujui Kruunupyysssä ensi alkuun rauhallisissa merkeissä. Kihlman asusti vaimonsa Angelican kanssa vuokratussa Härbärge-nimisessä talossa, jonka kunnostamisen vanhemmat olivat ainakin osin maksaneet.⁹³ Toukokuussa 1847 Kihlmanit saivat ensimmäisen lapsensa, tyttären, jonka nimeksi tuli Hanna. Seuraavan vuoden lopulla tälle syntyi Jonathaniksi kastettu pikkuveli, joka vanhempien suruksi kuoli hinkuyskään vain vajaan vuoden ikäisenä. Pikku Jonathanin kuolema oli kuitenkin vain alkusoittoa niille vaikeuksille, joita oli luvassa. Joulukuussa 1850 perheeseen syntyi toinen poika, joka sai kasteessa nimen Julius. Muutaman viikon kuluttua synnytyksestä Angelicalle nousi kova kuume, jota ei yrityksistä huolimatta saatu asettumaan. Neljän päivän päästä hän menehtyi vain 22 vuoden ikäisenä. Huolimatta ystävien ja sukulaisten vierailuista ja näiden antamasta avusta Kihlman oli täysin murtunut. Onnettomuudet eivät päättyneet tähän, sillä vain muutaman kuukauden ikäinen Julius kuoli huhtikuussa 1851.⁹⁴ Kihlman

⁸⁸ Aspelin-Haapkylä 1915, s. 104–111, vrt. myös 127.

⁸⁹ Aspelin-Haapkylä 1915, s. 122, 124.

⁹⁰ Aspelin-Haapkylä 1915, s. 110–111, 125–127.

⁹¹ Aspelin-Haapkylä 1915, s. 112–119.

⁹² Aspelin-Haapkylä 1915, s. 124–125.

⁹³ Aspelin-Haapkylä 1915, s. 104–111; Alfred Kihlman vanhemmilleen 9.6.1847. Kihlmanin suvun arkisto.

Kirjeenvaihto, kansio 1. KA.

⁹⁴ Aspelin-Haapkylä 1915, s. 128–134.

oli nyt yksin nelivuotiaan tyttärensä Hannan kanssa. Entinen, lupaavasti alkanut elämä oli yllättäen parissa kuukaudessa murentunut raunioiksi, eikä Kihlman tiennyt, mitä tehdä.

2. ”Joka haluaa olla maailman ystävä, on Jumalan vihollinen”: herännäisyyden ideologia

Yhdeksänentoista vuosisadan alun herännäisyyden lähtökohdat olivat alkuvaiheessa paljolti samat kuin saman ajan romanttis-ideologisen aatevirtauksenkin: molemmat olivat omalla tavallaan vastavaikutusta edellisen vuosisadan valistuksen järkeä ja hyötyä painottaneelle ajattelulle. Herännäisyydelle tyypillisiä piirteitä olivat antirationaalisuus, tunteen korostaminen ja kehitysuskon vieroksuminen. Ideologisessa mielessä herännäisyys oli protesti neologisesti virittyntä valtiokirkkoa vastaan.⁹⁵

Mistään selväpiirteisestä teologisesta oppijärjestelmästä ei herännäisyyden yhteydessä kuitenkaan voi puhua. Vanhan pietismin tunnuslause ”ei oppi vaan elämä” kuvastaa myös 1800-luvun heränneiden ajattelutapaa. Uskonto oli heränneille elävää, käytännöllistä toimintaa: hartauskoukkuksia, rukouksia, virsien veisaamista, keskusteluja toisten uskovien kanssa. Teologinen pohdiskelu sakramenttien tärkeysjärjestyksestä tai muusta vastaavasta oli heränneille ”filosofointia” ja ”aivouskoa”, älyllistä saivartelua asialla, joka olisi pitänyt kokea omassa sydämessään. Tyhjänpäiväisten oppirakennelmien miettimistä verrattomasti tärkeämpää oli huolehtia omasta sielutilastaan, omasta mahdollisuudestaan pelastua. Oikea usko oli omakohtaista sydämen uskoa, ei aivouskoa. Jokaisen oli itse nähtävä oman sielunsa hälyttävä tila, itse taisteltava tiensä kohti valoa.⁹⁶

Herännäisyys näki ihmisen perusolemuksestaan syntiseksi olennoksi, josta ei voinut lähteä mitään hyvää. Myös ihmisten satunnaisesti tekemät hyvät teot olivat Jumalan aikaansaannosta, eivät ihmisen. Koska ihminen oli kykenemätön hyvään, hän ei voinut tässä elämässä omilla *teoiltaan* vaikuttaa pelastumiseensa. Pelastuksen avaimet olivat yksin Jumalan käsissä. Ainoa, mitä syntinen ihminen saattoi pelastumisensa eteen tehdä, oli uskoa sokeasti Kristuksen sovitustyöhön. Jumalan eteen oli astuttava kaikkine vikoineen ja synteineen, mitään salaamatta tai peittelemättä, valmiina alistumaan hänen tahtoonsa, oli se sitten mikä hyvänsä. Syntien karttamista pidettiin tekohurskautena ja teeskentelynä. Parempi oli olla avoimesti saastainen syntinen kuin

⁹⁵ Murtorinne 1986, s. 63 ff; Rosendal 1912, s. 100, 114, 121–122.

esittää laupiasta, mitä ei kuitenkaan koskaan todellisuudessa voinut olla.⁹⁷ Tämä heijastui erityisesti muutamien heränneiden johtohahmojen alkoholinkäytössä. Etenkin Paavo Ruotsalainen esiintyi usein heränneiden kokoontumisissa varsin tukevassakin humalatilassa. Ylenpalttista totinjuontia kritisoivat äänet vaiennettiin nopeasti leimaamalla heidät hurskasteleviksi farisealaisiksi, joille jo Jeesus aikoinaan (jos kohta vähemmän humalassa) oli todennut: ”publikaanit ja portot menevät ennen teitä taivaan valtakuntaan”.⁹⁸

Vaikka Jeesuksen pelastustyöhön tuli sokeasti uskoa, omaan pelastumiseensa ei saanut luottaa. Tosiuskovainen ei milloinkaan voinut saavuttaa täyttä varmuutta omasta pelastumisestaan, vaan sitä oli jatkuvasti epäiltävä. Aito usko oli ”ikäväivää uskoa”, ”kilvoittelua”. Parannus oli aloitettava joka päivä uudestaan, sillä kilvoittelu loppui vasta viimeisellä tuomiolla.⁹⁹ Ajatus pelastusvarmuuden saavuttamattomuudesta on selkeästi nähtävissä esimerkiksi Alfred Kihlmanin runosta 18-vuotiaalle vaimolleen Angelicalle:

Ack Gela min vän!
Tro ej att Din tid blir så lång uppå jorden!
Snart kommer igen
Den döden, den grymme och ryker bort Dig, ty han skonar ju ingen.

Då salig blir Du
Lik Lina nu
Om nåd hos Christus Du funnit.
Din synd och Din skam
Ej mer drages fram
Om seger i striden Du vunnit.¹⁰⁰

Ei-heränneet eli suruttomat eivät heränneiden silmissä samalla tavalla näyttäneet olevan huolestuneita pelastuksestaan. Päin vastoin, he keskittyivät hengellisten huoltien asemesta maallisen omaisuuden ja kunnian keräämiseen. Maallinen toiminta oli heränneiden mielestä osoitus itsevanhurskaudesta, liiallisesta luottamuksesta omaan pelastukseen. Pelastumisestaan tosissaan huolestunut oli jatkuvasti levoton oman sielunsa kohtalosta eikä missään tapauksessa olisi voinut keskittyä maallisissa toimitissa pätemiseen.¹⁰¹

⁹⁶ Rosendal 1912, s. 102; Murtorinne 1986, s. 63–68; Murtorinne 1992, s. 105.

⁹⁷ Siltala 1993, s. 148, 201–206; Rosendal 1912, s. 105–106, 112; Kares 1953, s. 236.

⁹⁸ Rosendal 1912, s. 69–70, 112, 178.

⁹⁹ Siltala 1993, s. 212–218; Rosendal 1912, s. 111, 120–121.

¹⁰⁰ Alfred Kihlmanin 18-vuotiaalle vaimolleen Angelicalle (Gela) syksyllä 1846 kirjoittama runo. Toisen säkeistön Lina viittaa Angelican vastikään kuolleeseen sisareen. Kihlmanin suvun arkisto. Kirjeenvaihto, kansio 1. KA.

¹⁰¹ Siltala 1993, s. 148–149, 262 ff.

Paitsi että maalliseen keskittyminen oli itsevanhurskauden merkki, se oli myös syntiä, ensimmäisen käskyn rikkomista: mikään asia tässä maailmassa ei saanut tulla Jumalaa rakkaammaksi tai tärkeämmäksi. Periaatteessa heränneet eivät jaotelleet asioita kiellettyihin ja sallittuihin, mutta mikä tahansa viattomaltakin vaikuttava asia saattoi muuttua synniksi, jos se otti Jumalan paikan sydämessä.¹⁰² Heränneiden tulilinjalla oli luonnollisesti ennen kaikkea maallinen mammona. Hienojen, värikkäiden asujen käyttämistä pidettiin loiston ja erikoisuuden tavoitteluna, joka vei ihmisen ajatuksissa tilaa ainoalta tärkeältä asialta, Jumalalta. Tämä johti heränneille tyypillisen vaateparren, nk. körttipuvun käytön omaksumiseen. Talousasioista kirjoitettuaan papit puolestaan saattoivat kirjeissään hieman itseironiseen sävyyn nuhdella itseään ”ekonomisoinnista”.¹⁰³ Maallisia statussymboleja pyrittiin karttamaan tai ainakin piilottelemaan utelioiden katseilta: esimerkiksi Alfred Kihlman kirjoitti vaimolleen hävenneensä vanhemmiltaan saamiensa joululahjojen määrää.¹⁰⁴ Vanhempien remontoima Härbärge-talo taivaansinisine makuukamareineen ja marmorijäljitelmineen suorastaan järkytti Kihlmania:

Huoneita ei tunnista entisikseen. Ne eivät pysyttele kohtuudessa. Niin kaameita kuin ne aiemmin olivatkin, niin valoisia ja siistejä ne ovat nyt. *Ne ovat, näin meidän kesken sanottuna, sopimattomia kristityille.* - - Muut huoneet voisivat vielä sopia niin vähästä luopuville ihmisille kuin me, mutta makuukamari on luotaantyöntävä. Vanhemmat ovat toimineet parhaan ymmärryksensä mukaan, siksi olen kiitellyt kaikkea, etten turhaan suututtaisi heitä.¹⁰⁵

On kuitenkin syytä korostaa, ettei heränneiden paheksunta liittynyt rahaan tai maallisiin iloihin sinänsä, vaan pikemminkin niiden sisältämään vaaraan. Raha, ylellinen elämäntapa tms. *saattoi* helposti — muttei suinkaan välttämättä — johtaa ajatukset pois Jumalasta, synnistä ja pelastuksesta.¹⁰⁶ Kihlmanin mielestä oikeaoppiset kirkonmiehet (hänen oma isänsä mukaan lukien) olivat erehtyneet luullessaan, että heränneiden mukaan ”on helvettiin johtava synti pitää hametta, jossa on punainen nauha”. Paavalia tulkiten kyse ei Kihlmanin mukaan suinkaan ollut punaisesta nauhasta sinänsä, vaan siitä, että heikoille omilletunnoille kirkkaat värit ovat saattaneet muodostua loiston ja erikoisuuden tavoitteluksi ja siten synniksi.¹⁰⁷

¹⁰² Siltala 1993, s. 246–254.

¹⁰³ Esim. C.G. von Essen Alfred Kihlmanille 1.9.1849. AKk, coll. 101.3. HYK; Alfred Kihlman Angelica Kihlmanille 9.6.1847. Kihlmanin suvun arkisto. Kirjeenvaihto, kansio 1. KA.

¹⁰⁴ Alfred Kihlman Angelica Kihlmanille 28.12.1846. Kihlmanin suvun arkisto. Kirjeenvaihto, kansio 1. KA.

¹⁰⁵ Alfred Kihlman Angelica Kihlmanille 9.6.1847. Kihlmanin suvun arkisto. Kirjeenvaihto, kansio 1. KA. Kursiivi P.H.

¹⁰⁶ Vrt. Siltala 1993, s. 264–265.

¹⁰⁷ Alfred Kihlman vanhemmilleen 9.2.1852. Kihlmanin suvun arkisto. Kirjeenvaihto, kansio 1. KA.

Niinpä mammonan pelko ei suoranaisesti estänyt heränneitä käsittelemästä suuriakin summia rahaa. Monille oli maallista varallisuutta kertynyt lähinnä avioliittojen ja perimisen kautta melkoisen runsaasti. Edesmennyt sahanomistaja Johan Fabritius oli jättänyt huomattavan omaisuuden perinnöksi tyttärilleen, joiden kanssa muutamat heränneet papit – Kihlman mukaan luettuna – sittemmin avioituivat. Kihlman lankoineen oli tätä kautta osallisena Pohjois-Karjalan sahabisneksessä, ja ohjaili sieltä valuvia suuria osinkovirtoja eteenpäin lainoina muille heränneille ja kotipaikkakuntansa talonpojille.¹⁰⁸ Koron perimistä ei kuitenkaan pidetty sopivana, ja heränneiden antamat lainat olivat poikkeuksetta korottomia – läheisten ystävien ja sukulaisten lainat toisinaan myös vakuudettomia.¹⁰⁹

Toisaalta heränneiden pappien suhde rahaan, omistamiseen ja rahankäyttöön oli täysin ambivalentti. Varallisuutta kartutettiin ja rahaa kyllä hankittiin, mutta huonolla omallatunnolla. Rahaasioissa olo tuntui epävarmalta, ja pappisjohtaja Nils Gustaf Malmbergiltä kysyttiin usein neuvoa. Alfred Kihlman harkitsi vuonna 1849 suurehkoa liiketointa, joka ilmeisesti liittyi Fabritiuksen sisarusten omaisuuden, mahdollisesti sahaosuuksien, myymiseen Pohjois-Karjalassa. Carl Gustaf von Essen, jonka mielipidettä Kihlman asiassa tiedusteli, piti kauppaa hyvänä sijoituksena, mutta epäili samaan hengenvetoon, olisiko kauppa *terveellinen* Kihlmanille itselleen. Samansuuntaisia epäilyksiä esitti N.G. Malmberg, jonka kanssa von Essen oli asiasta keskustellut. Von Essen ja Malmberg olivat lopulta kuitenkin sitä mieltä, että vain Kihlman osaisi lopulta arvioida, miten asiassa menetellä.¹¹⁰

Rahan hankkimista tutumpaa heränneille oli rahan kuluttaminen. Kitsautta pidettiin luonnollisesti syntinä – olihan se mitä suurimmassa määrin merkki maalliseen kiintymisestä. Rahaa käytettiin avokätisesti vieraiden kestitsemiseen, pitojen järjestämiseen, tutuille ja sukulaisille annettuihin vippeihin, joista ei aina välitetty edes pitää kovin tarkkaa kirjaa. Tämän taloudellisen doktriinin isä oli Nils Gustaf Malmberg, joka kunnostautui myös itse varsin mallikelpoisesti rahan tuhlaamisessa. Hän valitteli lopulta joutuneensa ”vanhojen hyvien töidensä takia” velkavankeuteen.¹¹¹ Lähestulkoon samoin kävi Jonas Lagukselle, joka onnistui tuhlaamaan vaimonsa peri-

¹⁰⁸ Esim. N.G. Malmberg Alfred Kihlmanille 27.1.1848. AKk, coll. 101.7. HYK; Alfred Kihlman Angelica Kihlmanille 28.12.1846. Kihlmanin suvun arkisto. Kirjeenvaihto, kansio 1. KA.

¹⁰⁹ Rosendal 1912, s. 178; Alfred Kihlman C.G. von Essenille 23.1.1852. Ruuth 1937, s. 63.

¹¹⁰ C.G. von Essen Alfred Kihlmanille 18.9.1849. AKk, coll. 101.3. HYK. Kyse oli ilmeisesti koko sahaomaisuuden myynnistä, sillä von Essen mainitsee kaupan arvoksi peräti 45.000 ruplaa.

¹¹¹ Rosendal 1912, s. 45–46, 178; Leväperäisestä lainanannosta esimerkkinä N.G. Malmberg Alfred Kihlmanille 28.3.1849; N.G. Malmberg Alfred Kihlmanille 18.1.1853. AKk, coll. 101.7. HYK.

män omaisuuden etupäässä leväperäisellä lainanannolla.¹¹² Juuri Malmbergin vaikutuksesta ahneudesta tuli heränneille sellainen iskusana, että talousasioiden pohtiminen – lähinnä varojen tuhlaamisen, ei suinkaan kartuttamisen muodossa – muuttui heränneille tärkeämmäksi asiaksi kuin teologiset opinnot.¹¹³

Vaikka mammona oli toki heränneiden ajatusmaailmassa Jumalan aseman pahin uhkaaja, se ei kuitenkaan ollut ainoa. Ensimmäisen käskyn noudattaminen vietiin paljon pitemmälle, niin pitkälle, että jopa liiallista kiintymystä toisiin ihmisiin saatettiin pitää syntinä. Alfred Kihlman moitti vaimoan, kun tämä valitteli ikävänsä joutuessaan oleskelemaan eri paikkakunnalla kuin miehensä: ”Ymmärrät kai, että tuollainen suru on juuri sitä maailmallista surua, joka johtaa kuolemaan [= kadotukseen].”¹¹⁴ Angelican kuoltua Carl Gustaf von Essen taas lohdutti vävyään: ”Muista, että Sinun maallisella elämälläsi on korkeampi päämäärä kuin vaimo ja lapset. Verratuna apostolintehtävääsi niiden täytyy olla pikkuasia - - .”¹¹⁵ Vaimon tai ystävän poismenoaa saatettiin jopa pitää Jumalan lähettämänä merkinä siitä, että kyseinen henkilö oli tullut liian tärkeäksi läheisilleen. Rakastetun lähimmäisen poisriistämällä Jumala palautti ihmisen näkemään, kuinka tämän sydän oli liikaa kiinni tämänpuoleisessa.¹¹⁶ Angelican kuoleman jälkeen Paavo Ruotsalainen kirjoitti Alfred Kihlmanille Jumalan ottaneen ”sinulta tämän epäjumalan pois, koetellakseen ja kiusatakseen sinun uskoas, onko uskos perustettu Christuksessa vain maallisessa myötäkäymisessä”. Vaimon kuolema oli Ruotsalaisen mukaan ymmärrettävä suurena Jumalan rakkauden osoituksena.¹¹⁷

Ihmisen syntisyyden, armon ja pelastuksen korostaminen johti heränneet tekemään jyrkän dikotomian maallisen ja hengellisen välillä. Kun syntisen ihmisen maailmallisilla toimilla ei ollut mitään merkitystä pelastumisen kannalta, uskovien tuli keskittyä myös tässä elämässä ainoastaan tuonpuoleisesta huolehtimiseen.¹¹⁸ Teini-ikäinen Reinhold Helander ilmaisi herännäisyyden kannan hengellisen ja maallisen suhteeseen kirjeessään Kihlmanille varsin osuvasti: ”Kukaan ei saa ajatella tai kuvitella, että Jeesusta ja maailmaa voisi yhtä aikaa palvoa, ei koskaan. - - Joka ha-

¹¹² Krook 1947, s. 102–103 ja passim.

¹¹³ Alfred Kihlman A.W. Ingmanille ja A.A. Favorinille 15.9.1851, C.G. von Essenille 16.5.1852. Vrt. myös C.G. von Essen Alfred Kihlmanille 17.2.1852. Ruuth 1937.

¹¹⁴ Alfred Kihlman Angelica Kihlmanille 9.6.1847. Ks. myös Alfred Kihlman Angelica Kihlmanille 16.6.1847. Kihlmanin suvun arkisto. Kirjeenvaihto, kansio 1. KA.

¹¹⁵ C.G. von Essen Alfred Kihlmanille pääsiäispäivänä [4.4.] 1851. AKk, coll. 101.3. HYK.

¹¹⁶ Siltala 1993, s. 258–259.

¹¹⁷ Paavo Ruotsalainen Alfred Kihlmanille 17.1.1851. Paavo Ruotsalaisen kirjeet, kirje 59.

¹¹⁸ Siltala 1993, s. 262–263.

luaa olla maailman ystävä, on Jumalan vihollinen!”¹¹⁹ Maallisiin toimiin sai periaatteessa keskittyä ainoastaan sen verran, että kykeni ansaitsemaan elantonsa. Niinpä esimerkiksi virkauralla ylenemiseen suhtauduttiin äärimmäisen penseästi, ja heränneet jättivät tavallisesti hakematta korkeampia kirkollisia virkoja. Kappalaisia heränneiden pappien joukossa oli vielä jonkin verran, mutta kirkkoherran tehtävien hamuamista pidettiin jo suoranaishana maallisen kunnian kallasteluna ja siten syntinä.¹²⁰ Myös yliopistollisiin tutkintoihin ja virkoihin suhtauduttiin halveksuen, mikä näkyi mm. Alfred Kihlmanin kieltäytymisessä kandidaatintutkinnon suorittamisesta. Tähän oli luonnollisesti vaikuttamassa paitsi pyrkimys maallisen kunnian karttamiseen, myös kirjaviisaan teologisoinnin, so. aivouskon pelko.¹²¹

Herännäisyyden kulta-aikana 1830- ja 1840-luvulla yliopistossa vaikuttaneiden heränneiden joukko jäi siksi varsin vähäiseksi. Heränneiden pappien runsaslukuisesta joukosta oikeastaan vain J.I. Berghillä ja Lars Stenbäckillä oli tuona aikana uskonnon suhteen tieteellisiä ambitiesia, mutta myös heidän toimeliaisuutensa yliopistomaailmassa jäi vielä varsin vaatimattomaksi.¹²² Eikä ihme, sillä jo opinnälän tunteminen ja lieväkin kiinnostus teologisia oppiarvoja kohtaan saattoi aiheuttaa syyllisydentunteita heränneissä papeissa. Anders Wilhelm Ingman kirjoitti Alfred Kihlmanille: ”Mitä Sinä ajattelisit, jos Essen ja minä vielä harkitsisimme arvosanaa teologiassa? Meillä on vähän ollut sellaisia suunnitelmia. Mutta, mutta – omatunto on vastaan. Taikka minä en ole varma, olisiko se luvallista meille, jotka jo olemme käytännön pappeja.”¹²³ Teologisia tutkintoja pidettiin sielulle vaarallisena urheiluna, niiden pelättiin ikään kuin imaisevan tekijänsä hengellisestä maailmalliseen. ”Minä näen myös sieluani uhkaavan vaaran tällä suunnalla. En halua kirjallisuuden vetisen rynnivellin takia luopua esikoisoikeudestani ikuiseen elämään. Tämän maailman kunniaista haluan luopua taivaallisen kruunun vuoksi. Ainakaan en haluaisi tietten tahtoen heittäytyä pauhuavaan valtamereseen”, tuskaili Ingman tuntiessaan houkuttusta tieteelliseen toimintaan.¹²⁴

Maailmaa kohtaan tunnettu vastenmielisyys kuvastui myös heränneiden pappien suhtautumisessa helsinkiläiseen elämänmenoon. Kihlmanin lisäksi myös muut heränneet ylioppilaat kammoksui-

¹¹⁹ Reinhold Helander Alfred Kihlmanille s.d. [luultavasti joulukuussa 1840]. AKk, coll. 101.5. HYK.

¹²⁰ Esim. C.G. von Essen F.G. Hedbergille s.d. [luultavimmin alkuvuodesta 1839]. SLEY:n arkisto F.G. Hedbergin kokoelma, coll. 225.24. HYK; Alfred Kihlman N.L. Arppelle 9.11.1848. AKk, coll. 101.12. HYK; Kares 1953, s. 205.

¹²¹ Vrt. C.G. von Essen Alfred Kihlmanille 17.2.1852. AKk, coll. 101.3. HYK.

¹²² Murtorinne 1986, s. 67 ff.

¹²³ A.W. Ingman Alfred Kihlmanille 24.9.1851. Ruuth 1937, s. 189–190.

vat pääkaupungin paheellista ilmapiiriä. Lars Stenbäck kaipasi maaseudun rauhaan pois ”Sodomasta”, jossa hän vasten tahtoaan joutui opintojensa takia oleskelemaan.¹²⁵ Carl Gustaf von Essen puolestaan epäili henkisesti rappeutuneen Helsingin jäävän ”käärmeenpesäksi”, vaikka koko muu maa muuttuisi ”Herran kauniiksi paratiisiksi”.¹²⁶

Vaikka maallisia ja valtiokirkollisia auktoriteetteja halveksuttiin, hengellisissä asioissa herännäisyys muotoutui erittäin auktoriteettiuskoiseksi. Liikkeen kahden johtohahmon, Paavo Ruotsalaisen ja Nils Gustaf Malmbergin ympärille muodostui 1840-luvun kuluessa voimakas henkilökultti. Nilsiläinen oppimaton talonpoika Paavo Ruotsalainen kohotettiin opillisissa asioissa ylimmäksi asiantuntijaksi, jota kaikki papit, Malmberg mukaan lukien, kumarsivat.¹²⁷ Tämä oli ymmärrettävää, sillä olihan Ruotsalainen tavallaan koko herännäisyyden perustajahahmo. Kihlman kirjoitti myöhemmin pitäneensä Paavo Ruotsalaista ”viimeisenä instanssina hengellisissä kysymyksissä; voimana, joka piti kaikkea koossa”.¹²⁸ Paavo Ruotsalaisella oli tapana letkautella ihmisiä itsevanhurskaista tavoista täysin ikään, sukupuoleen tai säätyyn katsomatta. Myös Ruotsalaisen kirjeet heränneille papeille olivat usein melkoista myllytystä.¹²⁹ Paavon kiistatonta asemaa 1840-luvulla kuvastaa se, että heränneet papit sietivät hänen nälvimistään ja humalaista käytöstään ulkoapäin katsottuna nurkumatta.

Pohjanmaalla Nils Gustaf Malmberg saavutti lähestulkoon yhtä merkittävän aseman. Malmbergin voimakas asema herätysliikkeessä perustui lähinnä hänen ilmeisen karismaattiseen persoonallisuuteensa ja vetoavaan saarnatapaansa. Saarnatessaan hän saattoi saada koko seurakunnan lähes psykoosinomaiseen liikutuksen tilaan. Väki itki ja pyörtyyli Malmbergin äänen kaikuessa kirkkosalissa, ja monet liittyivät herännäisyyteen näiden mielenliikutusten seurauksena.¹³⁰ Pohjanmaan heränneille papeille ja säätyläisille Malmbergistä tuli vähitellen auktoriteetti, jonka mielipidettä tai jopa lupaa tiedusteltiin niin isompia kuin pienempiäkin päätöksiä tehtäessä.¹³¹ Myös Kihlman neuvoi toiselta paikkakunnalta käsin Lapualla oleskellutta vaimoiaan tottelemaan

¹²⁴ A.W. Ingman Alfred Kihlmanille 22.4.1852. Ruuth 1937, s. 209–210; oppiarvojen karttamisesta yleensä ks. myös Kurki-Suonio 1986, s. 25.

¹²⁵ Siltala 1993, s. 113.

¹²⁶ C.G. von Essen F.G. Hedbergille 18.11.1839. SLEY:n arkisto, F.G. Hedbergin kokoelma, coll. 225.24. HYK.

¹²⁷ Hyvän esimerkin Paavo Ruotsalaisen kiistattomasta johtoasemasta liikkeessä tarjoaa Henrik Schwartzbergin kuvaus Lapuan kaksoishäistä vuonna 1846 (Mustakallio 1958, s. 147–153) sekä kuvaukset Espoon häiden tapahtumista, Rosendal 1905, s. 410–414; Kares 1953, s. 209–211.

¹²⁸ Alfred Kihlman C.G. von Essenille 8.3.1852. Ruuth 1937, s. 92–100.

¹²⁹ Rosendal 1912, s. 157–158; Krook 1931b, s. 289–290.

¹³⁰ Esim. Kares 1953, s. 87–88; Rosendal 1905, s. 154–155.

¹³¹ Rosendal 1912, s. 42–43, 65–66.

Malmbergin neuvoa *kaikissa asioissa*.¹³² Malmberg jäljitteli Paavo Ruotsalaista piikittelemällä muita näiden ulkokullatusta uskonelämästä. Toisinaan hän meni ripittämisessään niin pitkälle, että hän saattoi haukkua toiset julkisesti pataluhaksi.¹³³

Malmberg ja Ruotsalainen muuttuivat lopulta muille heränneille isähahmoiksi, joita kohtaan tunnettiin melkeinpä sairaalloista rakkautta. Malmbergin kotiopettajana toiminut Reinhold Helander kutsui häntä vielä myöhemminkin isäkseen.¹³⁴ Kun Malmberg syksyllä 1846 sai halvauskohtauksen, epämääräiset huhut tapahtuneesta kiirivät ympäri Pohjanmaata. Kun Raahessa asustanut Helander vaimoineen lopulta kuuluivat vahvistuksen huhuille, molemmat menivät hädästään sekaisin. Helanderin vaimo Sofie tulkitsi tapahtunutta siten, että Jumala halusi rangaista laumaansa uneliaisuudesta ja huolimattomuudesta ottamalla heidän johtajansa pois.¹³⁵ Vielä suurempaa oli talonpoikaisen kansan kiintymys herätysjohtajaansa. Malmberg itse luonnehti lapualaisten rakkautta sielunpaimeneensa ylitsevuotavaksi (öfverhöfvisk).¹³⁶

Todellisuuden lohkominen hengelliseen ja maailmalliseen, heränneisiin ja suruttomiin, hyvään ja pahaan ei luonnollisesti ollut vailla varsin konkreettisia yhteiskunnallisia ulottuvuuksia. Heränneiden itsevanhurskaaseen elämäntapaan suuntaama arvostelu oli käytännössä ajan säätyläistön elämäntavan kritiikkiä. Olihan juuri säätyläistö se ryhmä, joka eniten käytti aikaa ja varoja huvitteluun, pukeutumiseen ja muuhun ylellisyyteen.

Kuten tavallista, niin metsä vastaa kuin sinne huudetaan: säätyläistön reaktio herännäisyyteen oli voimakkaan negatiivinen sekä paikallisella että valtakunnallisella tasolla. Herätysliikkeessä toimivien nuorten apulaispappien tulikivenkatkuiset saarnat tuntuivat kohdistuvan suoraan heidän esimiehiään vastaan, ja kirkkoherrat puolestaan yrittivät saada alaisiaan ruotuun kaikkiin mahdollisiin pykäliin viittaamalla.¹³⁷ Toisinaan heränneen apupapin ja suruttoman kirkkoherran ajatustenvaihto saattoi äityä käsirysyn asteelle.¹³⁸

¹³² Alfred Kihlman Angelica Kihlmanille s.d. [tammikuussa 1847]. Kihlmanin suvun arkisto. Kirjeenvaihto, kansio 1. KA.

¹³³ Kares 1953, s. 308–309; Krook 1931b, s. 292.

¹³⁴ Reinhold Helander Alfred Kihlmanille 18.4.1846. AKk, coll. 101.5. HYK.

¹³⁵ Reinhold Helander Alfred Kihlmanille 26.11.1846. AKk, coll. 101.5. HYK.

¹³⁶ N.G. Malmberg Alfred Kihlmanille 11.4.1849. AKk, coll. 101.7. HYK; Talonpoikaisen kansan Malmbergiin kohdistamasta palvonnasta ks. myös A.A. Favorin Alfred Kihlmanille 23.1.1852. Ruuth 1937, s. 247.

¹³⁷ Rosendal 1905, s. 481–503; Rosendal 1912, s. 52–62; Krook 1931b, s. 184–191.

¹³⁸ Olof Helander F.G. Hedbergille 24.8.1843. SLEY:n arkisto, F.G. Hedbergin kokoelma, coll. 225.26. HYK.

Myös valtakunnallisella tasolla säätyläistön hyökkäys herännäisyyttä vastaan oli voimakas. Sanomalehdissä ilmestyi 1830 ja 1840-luvun kuluessa lukuisia herännäisyyttä arvostelevia tai ivaavia kirjoituksia, joiden kirjoittajina olivat maan suomenmielisen sivistyneistön varhaiset johtohahmot. Elias Lönnrot suomi herännäisyyttä 1830-luvun puolivälissä J.L. Runebergin toimittaman Helsingfors Morgonbladın sivuilla ja jatkoi kirjoitteluaan vielä myöhemminkin julkaisemassaan Mehiläisessä. Pari vuotta myöhemmin kävi puolestaan Runeberg herännäisyyttä vastaan Morgonbladissa julkaisemillaan Vanhan puutarhurin kirjeillä. Kuten arvata saattaa, heränneet eivät suinkaan jääneet sanattomiksi säätyläistön hyökkäyksien edessä. Niin Lönnrotin kuin Runeberginkin kirjoituksiin lähetettiin vastineet välittömästi. Asialla olivat pääkaupungin ylioppilasheränneet, Lars Stenbäck etunenässä. Säätyläistön esittämä kritiikki keskittyi lähinnä herännäisyyden synkkyyteen, yli-innokkaaseen hartaudenharjoittamiseen ja vetäytymiseen maailmasta – toisin sanoen kaikkeen siihen, jonka puutteesta heränneet olivat säätyläisiä arvostelleet.¹³⁹ Säätyläistön lehtikirjoittelu oli ainakin osittain herkkänahkainen reaktio siihen kovasanaiseen tuomioon, jonka heränneet olivat suruttomalle herrasväelle langettaneet.

Sekä paikallisen että valtakunnallisen tason säätyläisreaktiota kuvastavat lisäksi heränneitä vastaan 1830- ja 1840-luvun taitteessa nostetut oikeusjutut, joissa näitä syytettiin konventikkeliplaakaatin rikkomisesta, so. luvattomien hartauskokousten järjestämisestä. Nämä oikeudenkäynnit eivät kuitenkaan olleet enää pelkkää reaktiota herännäisyyden ideologiaan, vaan niillä oli paljon laajempia sosiaalisia ja poliittisia kytkentöjä, joihin palaan tuonnempana.¹⁴⁰

3. Herännäisyys verkostona

Kun Alfred Kihlman kääntyi herännäisyyteen, hänestä tuli vähitellen yhä tiiviimmin myös heränneiden muodostaman verkoston jäsen; aluksi kiihkeästi uskonnolliseen yhteyteen hakeutuvana koulupoikana, myöhemmin koko eteläpohjalaisen herätyksen johtavan ryhmän, nuorten pohjalaispappien jäsenenä. Herätyksen verkostoluonne ilmeni monella eri tavalla: uskovaisten välisinä avioliittoina, uskonnollisten kokoontumisten, seurojen järjestämisinä, toistuvina vierailuina kaukaistenkin uskonveljien luona, tiiviinä kirjeenvaihtona ja erilaisten palvelusten vaihtamisena.

¹³⁹ Ylikangas 1979, s. 217–233; Aspelin-Haapkylä 1917, s. 245–253; Krook 1931b, s. 218–226; Rosendal 1905, s. 33 ff.

¹⁴⁰ Ks. Ylikangas 1979; Rosendal 1905, s. 75 ff, 163 ff.

Avioliitot

Avioliitot olivat heränneiden verkostoa vahvimmin koossapitävä tekijä: niissä oli kyse elinikäisistä siteistä, jotka yhdistivät paitsi kahta ihmistä, myös heidän perheitään, vanhempiaan ja sisaruksiaan.¹⁴¹ Suhteet appivanhempiin ja muihin puolison lähisukulaisiin muodostuivat usein hyvin läheisiksi. Vastakihlautunut Alfred Kihlman kirjoitti tulevalle apelleen Carl Gustaf von Essenille pitävänsä appivanhempiaan itselleen yhtä läheisinä kuin omia vanhempiaan. Vaikka omat vanhemmat hylkäisivät hänet kuullessaan kihlauksesta heränneiden sisäpiiriin kuuluvan Angela Fabritiuksen kanssa, hän ei sen vuoksi suinkaan jäisi isättömäksi ja äidittömäksi.¹⁴² Sukuyhteyden kautta kerran syntyneet läheiset suhteet eivät välttämättä katkenneet edes yhdistävän sukusiteen kadottua. Sofia von Essen pyysi tyttärensä kuoleman jälkeen vävyltään Alfred Kihlmanilta, ettei tämä alkaisi kutsua itseään entiseksi vävyksi, koska Sofia ei halunnut lakata olemasta ”Din egen Svärmor”.¹⁴³

Avioliittojen merkitys korostuu, kun tarkastellaan Pohjanmaan heränneiden kovaa ydintä, liikettä johtaneita nuoria pappeja. He olivat käytännöllisesti katsoen kaikki jonkinlaisessa sukulaisuussuhteessa toisiinsa. Sukulaisuussuhteiden välittäjinä naiset olivat keskeisessä asemassa — naistenhan kanssa papit avioituivat. Käytän nimitystä *linkittäjäperhe* sellaisista perheistä, jotka olivat verkoston rakentumisen kannalta keskeisessä asemassa. Heränneiden verkostossa linkittäjäperheille oli tyypillistä ensinnäkin se, että niissä oli monesti useampia tyttäriä. Kun perheen tyttäret menivät naimisiin heränneiden pappien kanssa, pappien välille muodostui sukulaisuussuhde. Kuvia täydensivät perheen heränneet pappispojat, jotka avioituivat joko toisten heränneiden linkittäjäperheiden tytärien tai muiden heränneiden kanssa. Seurauksena oli se, että körttipapit avioituivat toistensa sisarten, tätien ja muiden naissukulaisten kanssa.

Pohjanmaan varhaisen herännäisyyden kukoistuskaudella 1830- ja 1840-luvulla syntyneen sukulaisuusverkoston muotoutumisen kannalta avainasemassa oli jokseenkin harvalukuinen määrä perheitä: Tärkeimpiä linkittäjiä olivat Fabritiuokset, Bergrothit, Stenbäckit, Wegeliukset ja Hällforsit. Seuraavassa käsittelen laajimmin Fabritiuksen perhettä, koska juuri sen kautta Alfred Kihlman liittyi sukusitein herännäispappien verkostoon.

¹⁴¹ Vrt. Wirilander 1974, s. 234–235.

¹⁴² Alfred Kihlman Carl Gustaf von Essenille s.d. [16.7.1845]. von Essen -suvun kokoelma, mappi 1. KA.

¹⁴³ C.G. ja Sofia von Essen Alfred Kihlmanille 20.2.1851. AKk, coll. 101.3. HYK.

Kiteeläisen leskirouva Katalina Sofia Fabritiuksen perhe tempautui mukaan herätykseen, kun nuori Carl Gustaf von Essen tuli perheen kotiopettajaksi syksyllä 1835 pian perheenisän, sahanomistaja Johan Fabritiuksen itsemurhan jälkeen.¹⁴⁴ Von Essenin palkkasi tehtävään leskirouvan velipuoli, myöhempi senaattori ja professori Adolf Edvard Arppe siitä huolimatta, että häntä oli varoitettu von Essenin uskonnollisesta fanatismista. Mahdollisesti Arppen vaakakupissa painoi varoituksia enemmän se, että von Essenä oli suositellut itse J.V. Snellman, jonka sisar oli kihloissa von Essenin veljen kanssa. Varoitukset osoittautuivat aiheellisiksi, sillä miehensä traagisen kuoleman vuoksi arvattavasti herkässä tilassa ollut leskirouva Fabritius, tämän kaksi sisarpuolta ja kolme tytärtä kääntyivät pian kaikki von Essenin vaikutuksesta herännäisyyteen. Myös Sofia Fabritiuksen velipuoli Nils Gabriel koki ilmeisesti herätyksen jo tässä vaiheessa, sillä hän alkoi myöhemmin opiskella teologiaa ja liittyi opiskeluvuosinaan ylioppilaspietistien joukkoon.

Kun Carl Gustaf von Essen palasi vuonna 1836 Helsinkiin jatkamaan opintojaan, leskirouvan perhe ja sisaret seurasivat hänen mukanaan osin tytärten koulutusta jatkaakseen, mutta luultavasti osin myös siksi, että he olivat riitaantuneet Kiteellä asuvien sukulaistensa kanssa uskonasioista.¹⁴⁵ Riitelyyn osallistuivat paitsi kelvottomaksi osoittautuneen opettajan palkannut A.E. Arppe, myös Sofia Fabritiuksen toinen veli, edesmenneen Johan Fabritiuksen liikekumppani ja Wärtsilän ruukin perustaja Nils Ludvig Arppe, joka ei enää tämän jälkeen ollut von Essenin kanssa lainkaan puheväleissä. Karjalan sahakuninkaan katkeruus von Essenä kohtaan oli vielä vuosien kuluttua sitä luokkaa, että hän sanoi ”janoavansa verta”, kun vain ajattelikin koko miestä.¹⁴⁶

Helsingissä Fabritiusten vilkas herännyt seuraelämä, jossa Carl Gustaf von Essen luonnollisesti oli keskeisessä asemassa, johti vuonna 1837 von Essenin ja Katalina Sofia Fabritiuksen kihlautumiseen. Pari ei kuitenkaan julkistanut kihlaustaan ennen kuin kolmen ja puolen vuoden kuluttua, jolloin he menivät naimisiin. Salaamalla kihlauksensa varakkaan Sofia Fabritiuksen kanssa Carl Gustaf von Essen pyrki välttämään huhumyllyn käynnistymistä, sillä heränneiden pappien solmit mat rikkaat avioliitot olivat 1830- ja 1840-luvun taitteessa suruttomien ankaran repostelun kohteena. Kirkollista valtavirtaa edustaneet herännäisyyden arvostelijat takertuivat hanakasti siihen

¹⁴⁴ SSS Kitee, Kiteen seurakunnan haudattujen luettelo vuodelta 1833. KA; Johan Fabritius oli ennen kuolemaansa kärsinyt vakavista mielenterveysongelmista, joiden takia lasten huoltajuus oli käräjien päätöksellä vain paria viikkoa aiemmin siirretty yliopettaja Josef Wegeliukselle ja lasten äidille. Ote Kiteen ja Kesälahden talvikäräjien pöytäkirjasta 18.2.1833. Carl Gustaf von Essenin asiakirjoja ja kirjeenvaihtoa, mappi 2. von Essen -suvun arkisto. KA.

¹⁴⁵ Arppea varoittanut henkilö oli Fredrik Cygnaeus. Krook 1931b, s. 33–38; Aspelin-Haapkylä 1917, s. 226–228.

ristiriitaan, joka heränneiden maallisen mammonan vastustamisen ja heidän rikkaiden naima-kauppojensa välillä oli. Ennen Carl Gustaf von Essenin ja Sofia Fabritiuksen häitä pahat kielet olivat juoruilleet Jonas Laguksen ja Olof Helanderin rahakkaista avioliitoista.¹⁴⁷ ”Pietistien päätavoitteena on jumalanpelon varjolla päästä käsiksi yksinkertaisten ihmisten omaisuuksiin”, kuvaili von Essen oikeaoppisten käsitystä heränneiden pappien avioliitoista. Carl Gustaf von Essenin ja Sofia Fabritiuksen avioliitossa juorukellot eivät von Essenin mukaan nähneet muuta kuin ”voitonpyyntiä minun ja kevytmielisyyttä hänen puoleltaan”.¹⁴⁸ Sattumaa tuskin oli, että myös Alfred Kihlman ja Angelica Fabritius ensi alkuun salasivat kihlauksensa.¹⁴⁹

Myös Fabritiuksen perheen suhteet von Essenin muuhun toimintapiiriin, ylioppilaspietisteihin sekä Uudenmaan ja kaukaisempienkin seutujen heränneisiin pappeihin muodostuivat vilkkaiksi. He tutustuivat heti Helsinkiin saavuttuaan Lars Stenbäckiin, jonka kanssa Sofia Fabritiuksen sisarpuoli Ebba Arppe meni kihloihin loppukesällä 1840 ja naimisiin joulukuun alussa samana vuonna — siis itse asiassa jo ennen Essenin ja Sofia Fabritiuksen avioitumista.¹⁵⁰ Sofia Fabritiuksen ja Johan Fabritiuksen tyttäristä vanhin, Hilda, vihittiin heränneen papin Frans Henrik Bergrothin kanssa avioliittoon kuuluisissa Espoon häissä vuonna 1843, keskimäinen tytär Lina ylioppilaspietisti Anders Wilhelm Ingmanin kanssa vuotta myöhemmin, ja nuorin tytär Angelica siis Alfred Kihlmanin kanssa vuonna 1846.

LIITTEESSÄ 1 on esitetty heränneiden pappien sukulaisverkoston rakenne. Hilda Fabritiuksen ja Frans Henrik Bergrothin avioliitto kytki Arppen/Fabritiuksen perheen Bergrothin merkittävään linkittäjäperheeseen. Frans Henrikin kaikki viisi sisarta olivat naimisissa heränneiden pappien kanssa: liikkeen johtomiehistä Bergrothin tytärten kanssa avioituvat Frans Oskar Durchman, Julius Immanuel Bergh sekä itse Nils Gustaf Malmberg. Bergrothin perheen asemaa heränneiden sukulaisverkostossa korosti vielä se, että Frans Henrikin kolme veljeä olivat myös pappeja.¹⁵¹ Ebba Arppen ja Lars Stenbäckin avioliiton kautta Arppet/Fabritiukset puolestaan liittyivät Stenbäckin sukuun. Lars Stenbäckin vanhempi velipuoli Karl Fredrik avioitui C.G. von Essenin sisaren Emilia Ottilian kanssa. Sisarista kaksi oli niinikään naimisissa heränneiden pappien kanssa, ja Larsin veli Johan Mikael puolestaan nai Maalahden heränneen rovastin Jakob Wegeliuksen

¹⁴⁶ C.G. von Essen Alfred Kihlmanille 6.5.1856. AKk, coll. 101.3. HYK.

¹⁴⁷ Krook 1931b, s. 257.

¹⁴⁸ C.G. von Essen F.G. Hedbergille 20.3.1841. SLEY:n arkisto, F.G. Hedbergin kokoelma, coll. 225.24. HYK.

¹⁴⁹ Alfred Kihlman vanhemmilleen 7.9.1845. Aspelin-Haapkylä 1915, s. 73–74.

¹⁵⁰ Aspelin-Haapkylä 1917, s. 312–315.

¹⁵¹ Bergholm 1901: I, s. 128–130.

tyttären.¹⁵² Wegeliusten kautta verkosto ulottui vieläkin kauemmas, sillä rovastin kolme muuta tyttäätä avioituivat heränneiden pappien kanssa.¹⁵³ Myös Isonkyrön rovastin K.E. Hällforsin tyttäret yhdistivät tehokkaasti heränneiden sukuverkostoa. Kahdeksasta tyttärestä kaksi jäi naimattomaksi, mutta muut avioituivat heränneiden pappien ja säätyläisten kanssa. Avioliiton kautta Hällforsien sukuun liittyivät papit Frans Oskar Durchman (2. avioliitto), Anders Wilhelm Ingman (2. avioliitto) ja Anders Johan Lilius, herännyt vaasalainen kauppias Gabriel Revell sekä tämän veli Johan Peter.¹⁵⁴

Kuten Hällforsien perheen tapaus antaa ymmärtää, avioliittoverkosto ei yhdistänyt pelkästään pappeja, vaan myös osa liikkeeseen kuuluvista säätyläisistä liittyi herätykseen sukusitein. Alfred Kihlmanin opiskeluaikaisista ystävistä kartanonomistajan poika Alexander Colliander avioitui Turun koululaisherätyksen käynnistäjänä kunnostautuneen Isak Otto Appelbergin sisaren Vendla Magdalenan kanssa ja ensi alkuun opettajana toiminut, mutta myöhemmin papiksi ryhtynyt Otto Cleve nai Julius Immanuel Berghin sisaren Maria Charlottan.¹⁵⁵ Vaasalaisen kauppiaan Herman Vilhelm Widmarkin leski Albertina Charlotta meni uusiin naimisiin Jonas Laguksen kanssa.¹⁵⁶ Myöhempi Vaasan Puuvillatehtaan ja Vaasan Höyrymyllyn perustaja, herännyt proviisori August Alexander Levón taas avioitui Margareta Sofia Fonseliuksen kanssa, jonka sisaren mies oli Nils Henrik Bergh, edellä mainitun Julius Immanuel Berghin nuorempi veli. Fonseliuksen neljästä sisaruksesta myös kaksi muuta meni naimisiin heränneiden kanssa.¹⁵⁷

Tällainen avioliittojen muodostama tiheä vyyhti ei tietenkään ollut sattumaa. Päälimmäisenä syynä sukulaisverkoston muodostumiseen oli aviopuolison valinta lähes yksinomaan oman uskonnollisen ryhmän sisältä, sillä samanmielisyys hengellisissä asioissa katsottiin välttämättömäksi ehdoksi avioliitolle.¹⁵⁸ Kuten kaikkea muutakin maallista, heränneet kammoksivat myös maallista, romanttista rakkautta. Esimerkiksi Sofia Fonselius iloitsi siitä, että hänen ystävättärensä Karolina Bergroth ei ollut ennestään tuntenut vetoa tulevaan mieheensä. Tosi

¹⁵² Bergholm 1901: II, s. 1236–1238.

¹⁵³ Wilskman 1912, 870–872.

¹⁵⁴ Bergholm 1901: I, s. 638.

¹⁵⁵ Wilskman 1912, 335; Bergholm 1901: I, s. 341.

¹⁵⁶ Bergholm 1901: I, s. 765–766; ks. myös Krook 1947, s. 99–102.

¹⁵⁷ Släktbok: Ny följd I, s. 460–461; ks. myös Krook 1931b, s. 288–291.

¹⁵⁸ Lars Stenbäck kirjoitti Evangeliskt Weckobladin avustajalle C.W. Skarstedtille: ”Olemme kaikki suurimmaksi osaksi verenkin siteillä yhdistetyt sukulaisuuteen --- koska täällä ei koskaan kukaan mene naimisiin suruttoman ihmisen kanssa --- ja olemme siis veljeksiä sekä hengellisesti että ruumiillisesti.” Lars Stenbäck C.W. Skarstedtille 6.3.1841. Aspelin-Haapkylä 1917, s. 261–262.

rakkaus voisi seurata vain jos paria yhdistäisi totinen kristillisuus.¹⁵⁹ Kihlauduttuaan Angelica Fabritiuksen kanssa Alfred Kihlman puolestaan kirjoitti vanhemmilleen – paradoksaalista kyllä – morsiantaan *ylistäen*: ”Kuinka iloinen olenkaan, etten huomaa jälkeäkään siitä imelästä tungetelevuudesta ja *romanttisesta rakkaudesta*, joka tavallisesti runsaassa mitassa tulee näkyviin kihlatuissa, naimahaluisissa taikka vastanaineissa naisissa.”¹⁶⁰ Maallinen rakkaus oli sysättävä syrjään hengellisen pyrkimyksen tieltä siksi, että se oli omiaan kiinnittämään ajatukset tämänpuoleiseen, jonka täytyi taivaan valtakunnan rinnalla aina ja kaikissa olosuhteissa jäädä toisarvoiseksi.¹⁶¹ Angelican kuoltua Jonas Lagus kirjoittikin vaimonsa menettäneelle Kihlmanille: ”Vai luuletko sinä, että omistamalla *rakastetun puolison*, tyydyttävän terveyden ja riittävän omaisuuden, so. kaikkea mikä maan päällä on kallisarvoisinta, voisit esteittä vaeltaa eteenpäin todellisen parannuksen tiellä?”¹⁶²

Yhteinen uskonnollinen vakaumus ei kuitenkaan yksistään johdattanut aviopareja yhteen. Liikkeen huippukaudella 1840-luvulla heränneet papit toimivat usein aviokaupoissa välittäjänä ja valitsivat seurakuntalaisille sopivat puoliset liikkeen sisältä. Erityisen suurta valtaa asiassa käytteli henkilöpalvonnan kohteena ollut Nils Gustaf Malmberg, joka käytännössä usein päätti muiden pohjalaispappien avioliitoista. Myös säätyläisheränneiden tapana oli kysyä Malmbergiltä neuvoa monenlaisissa asioissa; varsinkin puolisonvalinnassa kysyttiin usein hänen lupaansa. Malmbergin valtaa lisäsi vielä se, ettei hänen vastauksensa suinkaan aina ollut myöntävä, vaan hän saattoi myös kieltää suunnitellun avioliiton. Kieltoa tavallisesti myös noudatettiin.¹⁶³

Malmbergin rooli oli keskeinen mm. Pyhäjärven apulaispapin Henrik Schwartzbergin ja Laura Stenbäckin avioitumisessa. Malmberg suositteli Lauralle tämän veljen Lars Stenbäckin välityksellä Schwartzbergiä puoliseksi. Ehdotus johti Schwartzbergin kosintaan jo toisella tapaamiskerralla. Pari ei oikeastaan tuntenut toisiaan avioitumispäätöstä tehtäessä, vaan lopulta myönteiseen ratkaisuun päätenyt harkinta tapahtui ainoastaan Malmbergin ja morsiamen veljen antamien suositusten perusteella.¹⁶⁴ Samankaltainen oli vaasalaisen proviisori August Alexander Levónin ja Sofia Fonseliuksen avioliiton alku. Levón oli ilmeisesti pitempään etsinyt vaimoa ja lopulta kirjoittanut asiasta Malmbergille. Tämä ei vastannut Levónille mitään vaan antoi kirjeen morsia-

¹⁵⁹ Krook 1931b, s. 291, viite 26; vrt. Kares 1953, s. 208.

¹⁶⁰ Alfred Kihlman vanhemmilleen 7.9.1845. Aspelin-Haapkylä 1915, s. 73–74. Kursiivi P.H.

¹⁶¹ Aspelin-Haapkylä 1917, s. 261.

¹⁶² Jonas Lagus Alfred Kihlmanille 15.3.1851. Ruuth 1937, s. 276. Kursiivi P.H.

¹⁶³ Rosendal 1912, s. 65–66, Malmbergin vaikutusvallasta eri asioissa ylipäätään ks. myös s. 42–43; Remes 1995, s. 186–187.

meksi valitsemalleen Sofia Fonseliukselle. Kun Levón sitten muutamaa kuukautta myöhemmin tapasi Malmbergin eräissä heränneissä häätöjuhlissa, tämä kertoi hänelle menettelystään ja sanoi Levónin kuulevan Sofian vastauksen vielä samana päivänä. Vastaus oli myöntävä.¹⁶⁵

Valaisevan esimerkin Malmbergin kieltävän sanan voimasta antaa heränneen lääketieteen opiskelijan, myöhemmän arkkiatrin Otto E.A. Hjeltin ja Yolanda Thunebergin vaikea tie avioliittoon. Nuoret olivat jo pitempään tunteneet vetoa toisiinsa, ja Yolanda matkusti Ylihärmään kysymään avioliittoasiassa neuvoa sielunhoitajaltaan C.G. von Esseniltä. Matkalla hän kuitenkin poikkesi ensin Ruoveden Peskaan, missä Malmberg yllättäen neuvoi tyttöä luopumaan maallisen onnen tavoittelusta ja unohtamaan avioliiton Otto Hjeltin kanssa. Nuoret noudattivat käskyä ja heittivät toisilleen hyvästit ainiaaksi. Seuraavan kahden ja puolen vuoden aikana asia kaiversi kuitenkin Oton mieltä niin, että hän masentui ja menetti tyystin opiskelutarmonsä. Lopulta tilanne muuttui niin sietämättömäksi, että hän avautui asiasta Jonas Lagukselle ja Julius Immanuel Berghille, jotka antoivat nuorukaiselle puoltavan sanansa. Näine suosituksineen Otto matkusti Lapuälle Malmbergiä tapaamaan, joka lopulta suostui antamaan liitolle siunauksensa. Matka jatkui Yolandan luo Ylihärmään, ja kihloihin mentiin saman tien.¹⁶⁶

Kihlmanin aviokumppania Malmberg ei tietävästi suoranaisesti valinnut, mutta Erkki Kaila on maininnut Kihlmanin itsensä muistelleen, että avioliitolle oli saatava Malmbergin lupa, koska Angelica oli rikas. Malmberg antoi luvan sillä ehdolla, että Kihlman ”lannoittaisi Jumalan peltoa” varoillaan. Osin tämä tapahtui siten, että Kihlman avusti köyhiä pappeja, mm. ystäväänsä Favorinia, osin siten, että hän kustansi uuden painoksen Wegeliuksen postillaa.¹⁶⁷

Tiukka pitäytyminen heränneiden omiin riveihin aviopuolisoa valittaessa johti myös ongelmiin: Kilpailu sopivaksi katsotuista puoliso-kandidaateista uhkasi toisinaan muodostua kovaksi. Alfred Kihlman tunnusti tulevalle apelleen välittömästi kihlautumisensa jälkeen, että hänellä oli ollut ”synkkiä aavistuksia” kilpakosijoiden ilmaantumisesta. Kilpailua Kihlman oli pelännyt nimenomaan muiden heränneiden suunnalta, sillä hän totesi *veljien välisen* kilpailun olevan hyvin epämieluisia.¹⁶⁸

¹⁶⁴ Aspelin-Haapkyli 1917, s. 263–264; Kares 1953, s. 159; Vrt. Mustakallio 1958, s. 52–53.

¹⁶⁵ A.A. Levón F.G. Hedbergille 9.4.1843. SLEY:n arkisto, F.G. Hedbergin kokoelma, coll. 225.26. HYK; vrt. Kares 1953, s. 208.

¹⁶⁶ Kurki-Suonio 1986, s. 27–35.

¹⁶⁷ Kaila 1915, s. 494–495.

¹⁶⁸ Alfred Kihlman C.G. von Essenille s.d. [16.7.1845]. von Essen -suvun kokoelma, mappi 1. KA.

Vaikka erityisesti heränneet itse ovat kirjallisuudessa pyrkineet antamaan herätysliikkeestä varsin kansanomaisen ja demokraattisen kuvan, myös avioitumisen säädynmukaisuuteen kiinnitettiin huomiota. Maalahden entisen apulaispapin tyttären Susanna Svanin avioliitto sotilaan, pappilan entisen rengin Herman Bladin kanssa herätti suurta pahennusta. Äiti ja isoisä pyrkivät tekemään kaikkensa estääkseen avioliiton toteutumisen.¹⁶⁹ Epäsäätyinen avioliitto tapahtui aivan Pohjanmaan pappisherätyksen ytimessä. Morsiamen isä, Edvard Svan oli Maalahdessa apulaisena toimiessaan ollut paikkakunnan kirkkoherran Jakob Wegeliuksen lähin työtoveri ja ystävä, ja myös nainut tämän tyttären Charlottan, joka siis oli Susannan äiti.¹⁷⁰ Säädynmukaiseen avioliittoon kiinnitti huomiota jopa liikkeen talonpoikainen johtaja Paavo Ruotsalainen. Hän kieltäytyi antamasta tytärtään puolisoiksi ruotsinkieliselle apteekkarille Antti Malmgrenille, vaikka tämä oli hänen henkilökohtainen ystävänsä.¹⁷¹

Näissä suhteissa heränneiden pappien aviopuolison valinta ei juuri eronnut 1800-luvun muun säätyläistön tavoista. Säätyrajan ylittävää avioliittoa pidettiin täysin sopimattomana ajatuksena niin papistossa kuin porvaristossakin. Sopivuuden ohella myös tunteita pidettiin silti tärkeinä. Jos oikeaa tunnetta tai edes toivoa sellaisen syttymisestä ei ollut, avioliittoa taustaltaan sopivankaan kandidaatin kanssa ei pidetty suotavana. Kai Häggman on osuvasti kiteyttänyt säätyläistön etsineen sopivien joukosta sitä oikeata.¹⁷² Poikkeuksellista ei oikeastaan ollut edes se, etteivät heränneet säätyläiset useinkaan tunteneet toisiaan vielä kosintahetkellä. Myös muut säätyläiset oppivat tuntemaan tulevaa puolisoaan paremmin vasta kihlausvaiheessa.¹⁷³

Vaikka heränneet siis kiinnittivät puolison sopivuuteen ja säätyrajoihin paljon huomiota, varsinkin rahan naiminen oli heille ongelmallista. Sama jakomielinen suhde maalliseen hyvään, joka heijastui heränneiden rahankäytössä ja varallisuuden kartuttamisessa, näkyi myös avioitumisessa. Heränneet papit hakeutuivat toisaalta maailmanvastaisuuteensa nähden häkellyttävän usein naimisiin varakkaiden sukujen naisten kanssa. Toisaalta taas rikasta morsianta lähestyttäessä täytyi ensin kysyä ylipapin, Malmbergin lupaa – mielenkiintoista kyllä täsmälleen samalla tavalla kuin suuria liiketoimia pohdiskeltaessa. Omatuntokaan ei aina jättänyt rikkaisiin naimi-

¹⁶⁹ C.G. von Essen Alfred Kihlmanille 6.12.1854; C.G. von Essen Alfred Kihlmanille 3.1. 1855. AKk, coll. 101.3. HYK.

¹⁷⁰ Wegeliuksen ja Svanin suhteesta ks. Krook 1931b, s. 17–20.

¹⁷¹ Purhonen 1994, s. 77.

¹⁷² Häggman 1994, s. 89 (sit.), 89–90; Wirilander 1974, s. 234–236.

¹⁷³ Häggman 1994, s. 94 ff; vrt. Ruotsista Hasselberg 1998, s. 160–161.

siin menijää rauhaan. Kihlman ylisti tulevalle apelleen kihlautumistaan seuraavana päivänä saaneensa kunnollisen tytön, joka ylitti kaiken sen, mitä hän olisi koskaan voinut toivoa. Hieman epäröiden Kihlman jatkoi: ”Pidän hänestä kauheasti; *en usko että hänen rahansa ovat yhtään ilahduttaneet sieluani*. Kunpa niin ei tapahtuisi jatkossakaan!”¹⁷⁴ Olivat Angelica Fabritiuksen rahat ilahduttaneet Kihlmanin sielua tai eivät, asia näyttää joka tapauksessa askarruttaneen hänen mieltään siinä määrin, että hän nosti asian esille kirjeessään. Jos asia olisi ollut hänelle itselleen täysin yhdentekevä, hän tuskin olisi maininnut siitä lainkaan.

Useimmat heränneet papit eivät yltäneet varallisuudeltaan ja statukseltaan samaan sarjaan eipappissyntyisten morsiantensa kanssa. Tavallisimmin muun kuin pappisperheen tyttären naiminen olikin heille rahallisessa mielessä hyvä naimakauppa. Poikkeuksellisen rikkaita olivat ainakin Jonas Laguksen toinen vaimo, suuren omaisuuden perinyt vaasalainen kauppiaanleski Albertina Sofia Widmark, Olof Helanderin puoliso Anna Charlotta Zidén, o.s. Granberg, sekä proviisori A.A. Levónin toinen aviopuoliso Alexandra Theresia Gottsman.¹⁷⁵ Statusmielessä suurimman potin heistä korjasi Olof Helander, sillä Anna Charlotta oli Vaasan rikkaimpiin kauppiaisiin lukeutuneen Petter Niclas Granbergin tytär ja kaupungin edesmenneen pormestarin, hovioikeudenkanslisti Henrik Gustaf Zidénin leski.¹⁷⁶ Ei siis ihme, että Helanderin apulaispapin ura Vaasassa oli yhtä taistelua: paitsi että hän hyökkäsi herätysaarnoissaan kaupungin puhdasoppista eliittiä vastaan, heränneet näyttivät hänen avioliittonsa kautta soluttautuvan johtavan ryhmän sisään. Jokainen herätykselle menetetty säätyläissielu murensi valtakirkolliseen suuntaukseen lukeutuvien mahtiporvareiden ja muiden säätyläisten asemaa. Juuri tämä pelko lienee piillyt sen suruttomien raivokkaan reaktion takana, jonka heränneiden rahakkaat avioliitot 1830- ja 1840-luvun vaihteessa saivat aikaan.

Varsinainen vaurauden keskittymä oli kuitenkin Kihlmanin puolison suku, Fabritiukset, ja perheen äidin kautta myös Arppet. Fabritiuksen ja Arppen sukujen varallisuus oli peräisin Kiteellä sijaitsevasta Puhoksen sahasta, joka oli ajautunut 1800-luvun alussa viipurilaisen Hackmanin kauppahuoneen haltuun. Savon suunnalla Hackmanin edustajina toimineet savonlinnalaiset kauppiasveljekset Johan Henrik ja Gabriel Fabritius alkoivat hoitaa sahaa, ja vuonna 1824 saha siirtyi heidän omistukseensa. Gabrielin kuoltua pian tämän jälkeen hänen poikansa Johan, Kihl-

¹⁷⁴ Alfred Kihlman C.G. von Essenille s.d. [16.7.1845]. von Essen -suvun kokoelma, mappi 1. KA. Kursiivi P.H.

¹⁷⁵ Krook 1931b, s. 257; Krook 1947, s. 100 ff; SSS Vaasa 4, vihittyjen luettelo vuodelta 1839. KA; C.G. von Essen Alfred Kihlmanille 17.3.1852. AKk, coll. 101.3. HYK.

¹⁷⁶ Mäkelä 1985, s. 270–271, 279, 325–329.

manin vaimon Angelican isä, osti setänsä ulos Puhoksen ja Utran sahoista ja otti sen sijaan liikekumppanikseen lankonsa Nils Ludvig Arppen.¹⁷⁷ Johan Fabritiuksen kuoleman jälkeen suuromaisuus meni kolmelle tyttärelle, jotka kaikki avioituivat heränneiden pappien kanssa. Fabritiuksen tytärten varallisuudesta antaa kuvan se, että Angelica Kihlmanin omaisuuteen kuului vuonna 1851 mm. neljä yhdeksäsosaa Puhoksen sahasta ja jauhomyllystä, Utran sahasta, Hiiskosken jauhomyllystä sekä osuuksia useista Kiteellä sijaitsevista taloista. Kaikkiaan hänen omaisuutensa arvioitiin kohoavan yli 44.000 ruplaan.¹⁷⁸ Samana vuonna Helsingin kaupungilla töissä olevan kirvesmiehen on laskettu ansainneen puolisen ruplaa päivässä, eli kirvesmies olisi joutunut työskentelemään joka päivä 241 vuoden ajan saadakseen vastaavan rahasumman kokoon!¹⁷⁹

Heränneiden pappien ja heidän ei-pappistaustaisten vaimojensa välistä varallisuuseroa korosti vielä useimpien pappien vaatimaton virka-asema. Herännäisyyteen liittyivät kirkon hierarkian alimmilla askelmilla olleet papit: apulaiset, armovuodensaarnaajat, välivuodensaarnaajat jne. Kappalainen oli heränneiden riveissä jo harvinaisuus, kirkkoherrasta puhumattakaan.¹⁸⁰ Vaikka monet heränneistä papeista, kuten Jonas Lagus, F.O. Durchman, Lars Stenbäck ja Berghin veljekset, kuuluivat maineikkaisiin pappissukuihin, on kuitenkin huomattava, että joukossa oli runsaasti myös ensimmäisen tai toisen polven sielunpaimenia. Alfred Kihlman ja Nils Gustaf Malmberg olivat pappeja vasta toisessa polvessa, ja Anders Wilhelm Ingmanin isä oli puolestaan maanmittari.¹⁸¹

Näin ollen heränneiden pappien avioliitot muiden kuin pappissäätyyn kuuluvien naisten kanssa merkitsivät tavallisesti sosiaalista nousua — oli se sitten tietoista tai tiedostamatonta. Heränneiden pappien avioliitot toistensa sisarten kanssa vahvistivat verkostoa sukusitein ja avioliitot muiden säätyläisnaisten kanssa taas toivat verkostolle varallisuutta ja ehkä myös sosiaalista statusta. Ideaalitapauksessa nämä kaksi funktiota yhdistyivät, kun useimmat papit avioituivat säätyläisperheen sisarusten kanssa, kuten Arppen/Fabritiuksen perheen tapauksessa kävi.

¹⁷⁷ Kauppinen 1994, s. 296–298.

¹⁷⁸ Angelica Kihlmanin perukirja 30.4.1851. Keski-Pohjanmaan ylinen tuomiokunta, Kruunupyyn ja Teerijärven käräjäkunnan perukirjat 1845–52, E2a 5, s. 907–930. VMA.

¹⁷⁹ Suomen taloushistoria 3, s. 423.

¹⁸⁰ Ylikangas 1979, s. 209–218.

¹⁸¹ Kares 1953, s. 7–11; Johansson 1927, s. 10–11.

On silti syytä muistaa, että vaikka avioitumiseen ja aviopuolison valintaan liittyi monenlaisia uskonnollisia ja maallisia vaikuttimia, heränneet itse näkivät asioiden kulussa Jumalan johdasta. Viime kädessä kyse ei heidän mielestään sittenkään ollut siitä, kenellä oli sopiva vakuumus, sopivasti rahaa tai ketä Malmberg piti tehtävään parhaana. Jumala johti kuitenkin aina asiat lopulta haluamaansa suuntaan. Anders Wilhelm Ingman kirjoitti Kihlmanille vakuuttuneensa kaikesta, että Jumala oli aikeissa saattaa Kihlmanin ja Angelican yhteen.¹⁸² Kun Kihlmanin kosinta oli sitten myöhemmin hyväksytty, hän totesi itse samasta asiasta Carl Gustaf von Essenille: ”Niin on nyt käynyt; että Jumala on ohjannut asiaa oman tahtonsa mukaan, siitä olen täysin vakuuttunut.”¹⁸³

Seurayhteys ja vierailuperinne

Sukulaisuussuhteella on käytännössä varsin vähän merkitystä, elleivät sukulaiset tunne toisiaan tai ovat ainoastaan hyvin vähän tekemisissä toistensa kanssa. Sosiaalisen verkoston sidokset eivät pysy vahvoina eikä siinä asustava sosiaalinen pääoma käyttökelpoisena, ellei suhdetta jatkuvasti uusinneta sosiaalisen kanssakäymisen kautta. Vastavuoroisuuteen perustuva kanssakäyminen, tapaamiset ja muu yhteydenpito lisäävät sosiaalista pääomaa ja pitävät sen toimintakykyisenä.¹⁸⁴

Heränneiden verkoston rakentumisen ja vahvistumisen kannalta hartausseuroilla oli ratkaisevan tärkeä merkitys. Varhaisemmassa vaiheessa 1830-luvulla papit järjestivät pienempiä hartausseuroja, joihin osallistui pääasiassa oman seurakunnan jäseniä. Ne eivät olleet varsinaisia jumalanpalveluksia vaan vapaamuotoisempia tilaisuuksia, jotka järjestettiin tavallisesti pappilassa tai jonkun seurakuntalaisen talossa. Niissä veisattiin virsiä, luettiin Raamattua ja postilloja. Yleensä pappi myös saarnasi.¹⁸⁵

Seuraperinne joutui pian viranomaisten silmätikuksi. Monella paikkakunnalla heränneet papit ja muut seuroihin osallistuneet haastettiin käräjille vastaamaan konventikkeliplakaatin rikkomisesta. Plakaatilla kiellettiin luvattomat hartauskokoukset yksityisissä tiloissa, ja se oli alun perinkin säädetty juuri pietistisiä liikkeitä vastaan 1700-luvun alussa. Nyt sitä siis käytettiin herännäisyyden tukahduttamiseen. Luvattomista hartauskokouksista nostettiin oikeusjuttuja Itä-Suomessa jo

¹⁸² A.W. Ingman Alfred Kihlmanille 26.7.1844. AKk, coll. 101.5. HYK.

¹⁸³ Alfred Kihlman Carl Gustaf von Essenille s.d. [16.7.1845]. von Essen -suvun kokoelma, mappi 1. KA. Alleviivaus Kihlmanin.

¹⁸⁴ Granovetter 1973, s. 1361–1363; Bourdieu 1986, s. 249–250; Putnam 1993, s. 169–171.

¹⁸⁵ Esim. Krook 1931b, s. 12.

1820-luvulla, ja jatkoa seurasi 1830- ja 1840-luvun taitteessa Pohjanmaalla. Pohjanmaan oikeusprosessit olivat todella suuria, sillä niissä oli yhteensä syytettynä yli 400 henkeä.¹⁸⁶

Koska seurojen pitäminen kävi näissä oloissa varsin hankalaksi, heränneet alkoivat pitää kokoontumisiaan yhä enemmän erilaisten juhlien kuten häiden ja hautajaisten yhteydessä. Viranomaiset eivät juuri voineet estää ketään kutsumasta vieraita esimerkiksi omiin häihinsä.¹⁸⁷ Tämän seurauksena häistä ja hautajaisista muodostui massiivisia joukkokokoon-tumisia. Heränneiden tiheät sukulaisuussuhteet vielä korostivat erilaisten perhejuhlien merkitystä; kun sukua oli runsaasti, oli myös yhteisiä juhlia paljon.¹⁸⁸ Häiden ja hautajaisten ohella heränneet papit kokoontuivat usein toistensa virkaanastujaisiin, vaikkakin näistä tilaisuuksista muodostui selvästi pienimuotoisempia kuin suurimmista häyjuhlista. Lähiseutujen papeille ne tarjosivat silti hyvän syyn kokoontua yhteen. Esimerkiksi Kuortaneella vuonna 1840 pidettyihin Anders Nils Holmströmin virkaanastujaisiin saapui 18 herännyttä pappia.¹⁸⁹

Häissä ja hautajaisissa koko juhlaväki ei kuitenkaan ollut sukua isäntäväelle, eivätkä nämä välttämättä tunteneet toisiaan entuudestaan.¹⁹⁰ Käytännössä se ei olisi ollut edes mahdollista, sillä vierasmäärä saattoi kohota useisiin satoihin. Suuri vierasjoukko tarjosi luonnollisesti tilaisuuksia uusien tuttavuussuhteiden solmimiseen. Erityisesti tämä koski papistoa, jota tilaisuuksissa oli tavallisesti runsain määrin paikalla. Heränneet papit saapuivat juhliin pitkienkin matkojen takaa. Venellin häissä Espoossa paikalla oli 25 herännyttä pappia ja Kihlmanin häissä Lapualla peräti viitisenkymmentä. Muun muassa juuri Kihlmanin varhaisen suhdeverkoston kehittymisen kannalta Espoon kaksoishäät olivat ratkaisevan tärkeitä.

Seurojen merkitys ei rajoittunut pelkästään verkoston laajentamiseen. Ehkä vielä tärkeämpää oli se, että erilaiset kokoontumiset vahvistivat jo aiemmin solmittuja yhteyksiä. Etenkin 1840-luvun suuret massatapahtumat saattoivat kestää päiväkausia, joten esimerkiksi häät eivät olleet mikään parin tunnin mittainen satunnainen tapaaminen. Suhteita vahvisti myös kokoontumisten intensiivinen ohjelma, joka koostui paljon muustakin kuin itse juhlan varsinaisesta aiheesta, vihkimisestä, siunaustilaisuudesta tms.

¹⁸⁶ Oikeudenkäynneistä tarkemmin ks. Ylikangas 1979.

¹⁸⁷ Murtorinne 1992, s. 133.

¹⁸⁸ Vrt. Rosendal 1912, s. 45.

¹⁸⁹ Krook 1931b, s. 286, erit. viite 8.

¹⁹⁰ Rosendal 1912, s. 45, 68–69.

Esimerkkinä tästä käyvät Alfred Kihlmanin ja Angelica Fabritiuksen sekä Reinhold Helanderin ja Sofia Forsmanin kaksoishäät Lapuan Marielundissa vuonna 1846, johon heränneiden massakokoontumiset liikkeen kukoistuskaudella huipentuivat. Itse vihkiminen, jonka suoritti Malmberg toisen hääpäivän iltapäivällä, vei loppujen lopuksi vain pienen osan hääjuhlien ajasta. Muun aikaa häätalossa veisattiin, rukoiltiin, luettiin Raamattua ja muuta hartauskirjallisuutta sekä pidettiin puheita ja väittelyitä uskonasioista. Häiden keskipisteen ainakin paikalla olleille papeille muodosti Paavo Ruotsalainen, jonka puheita seurattiin suurella kiinnostuksella. Hääväkeä oli kuitenkin paikalla niin runsaasti, että se oli hajallaan eri puolella taloa, ja mm. Lapuan säätyläisten mainitaan olleen omassa seurassaan talon alakerrassa sillä aikaa kun Paavo Ruotsalainen ja muut ”ukot”, kuten herännäisyyden maallikkojohtajia nimitettiin, pitivät omia seurojaan ylisillä.¹⁹¹ Häiden jälkeen suurin osa monisatapäisestä vierasjoukosta jatkoi matkaansa Ylihärmään, jossa vietettiin Angelica Fabritiuksen sisaren Linan hautajaisia. Suurin osa vieraista viipyi häissä ja hautajaisissa peräti kahdeksan päivää.¹⁹²

Niin pienimuotoisissa hartausseuroissa kuin suurissa herätysjuhlissakin sosiaalinen funktio oli lopulta niin keskeisessä asemassa, että varsinainen hartaudenharjoitus tahtoi jäädä sivuseikaksi. Paitsi että tämä on helposti havaittavissa esimerkiksi Kihlmanin häiden monipäiväisestä ohjelmasta, se alkoi aikaa myöten kiinnittää myös muutamien pappien huomiota. Uudenkaarlepyyn apulaispappi Anders Favorin kirjoitti ystävälleen Alfred Kihlmanille: ”Heränneet eivät ole ylipäätään niinkään paljon pyrkineet - - yhteyteen Jumalan kanssa rukouksessa ja Hänen sanansa hiljaiseen tutkimiseen kotioloissa - - kuin kaivanneet seuraelämää”.¹⁹³ Favorinin mielestä heränneet olivat tehneet Suomessa aivan liian suuren numeron suurista ja tiheään toistuvista kokoontumisista sillä seurauksella, että seuroihin oli kutsuttu paljon sukulaisia, naapureita ja muuta surutonta väkeä. Suurista kokoontumisista oli tullut ”hengellisiä komedioita tai ehkä pikemminkin tragedioita”, joissa tosiuskovien välinen ajatustenvaihto oli jäänyt sivuasiaksi teeskenneltyjen uskontunnustusten ja farisealaisen järkeilyn rinnalla. Favorin, joka Kihlmanin tavoin alkoi

¹⁹¹ Tarkimman (ja käytetyimmän) kuvauksen häistä on omasta näkökulmastaan kirjoittanut Henrik Schwartzberg kirjeessään K.J. Engelbergille; Henrik Schwartzberg K.J. Engelbergille s.d., Mustakallio 1958, s. 147–153; vrt. Aspelin-Haapkylä 1915, s. 84–96; Kares 1953, s. 265–273; Rosendal 1912, s. 47–50.

¹⁹² Rosendal 1912, s. 50.

¹⁹³ ”Icke efter umgänget med Gud i bönen och ett stilla betraktande af Hans ord i hemmet hafva de väckta i allmänhet - - så mycket längtat och sträfvat, som efter sammankomstlifvet”. A.A. Favorin Alfred Kihlmanille 23.1.1852. Ruuth 1937, s. 248. Kursiivi P.H.

etääntyä herännäisyydestä 1850-luvun alkupuolella, pyrki vähentämään sekä seurojen määrää että kokoontumisten väkimäärää, mikä suututti monia seurakuntalaisia.¹⁹⁴

Seurojen ja muiden joukkokokoonantumisten veroinen verkoston vahvistaja ja ylläpitäjä oli heräneiden vierailukulttuuri. Etenkin heränneet papit ja muut liikkeeseen liittyneet säätyläiset tekivät tiheään toistuvia vierailuja toistensa luo. Pitkiäkään matkoja ei kaihdettu, ja vierailut saattoivat helposti ulottua toiselle puolelle maata. Matkoille lähdettiin tavallisesti parin kolmen hengen seurueessa, harvemmin täysin yksin. Kauemmas suuntautuvilla matkoilla vierailtiin yleensä useampien tuttavien ja sukulaisten luona siten, että matkan varrella pysähdyttiin aina muutamaksi päiväksi levähtämään tuttuun taloon ennen kuin jatkettiin matkaa seuraavaan vierailukohteeseen. Aina majapaikan omistajat eivät edes olleet entuudestaan tuttuja. Mikäli paikkakunnalla ei asunut ketään entuudestaan tuttua henkilöä, voitiin majoittua tutun tuttujen luo tai yksinkertaisesti etsiä täysin tuntemattomien heränneiden tai muiden hengellisistä asioista kiinnostuneiden seuraan. Heränneet eivät juuri koskaan kieltäytyneet majoittamasta uskonveljiään, vaan vieraat otettiin tavallisesti vastaan avosylin. Vieraanvaraisuutta pidettiin herännäisyydessä tärkeänä hyveenä.¹⁹⁵

Hyvän esimerkin heränneiden pappien ja säätyläisten matkailukulttuurista 1830- ja 1840-luvulla tarjoaa Alfred Kihlmanin maaliskuussa 1847 tekemä parin viikon kiertomatka Savoan ja Pohjois-Pohjanmaalle. Yhdessä appensa Carl Gustaf von Essenin ja Nils Gustaf Malmbergin kanssa Kihlman lähti 15.3.1847 Lapualta Kuortaneen ja Keuruun kautta ensin Jyväskylään ja sitten Kuopioon, missä viivytettiin Helsingin-aikaisen opettajan ja kollegan Julius Immanuel Berghin luona. Sieltä matka jatkui 21.3. Iisalmeen liikkeen maallikkojohtajia Paavo Ruotsalaista ja J.L. Niskasta tapaamaan. Kiuruveden kautta jatkettiin sitten Pyhäjärvelle Jonas Laguksen luo ja sieltä edelleen Reisjärven, Halsuan, Lappajärven ja Kauhavan kautta takaisin Lapualle. Matkan aikana käytiin tervehtimässä ainakin kymmenkuntaa herännyttä uskonveljeä.¹⁹⁶

Savon-matka ei ollut ainoa laatuaan, sillä Kihlman matkusteli poikkeuksellisen ahkerasti vuosien 1846 ja 1847 aikana, jolloin hän asui edelleen Malmbergin luona Lapuan Marielundissa, mutta ei enää hoitanut kotiopettajan tehtäviä. Syksyllä 1846 ja keväällä 1847 Kihlman teki kaikkiaan 8–9

¹⁹⁴ Ibid. ”Suruttomien” esiintymisestä heränneiden seuroissa ks. myös Kares 1953, s. 67–68 sekä Rosendal 1912, s. 67–69.

¹⁹⁵ Esim. Rosendal 1912, s. 45.

¹⁹⁶ Aspelin-Haapkylä 1915, s. 103–104.

matkaa, jotka suuntautuivat Savon lisäksi Ruovedelle, Tampereelle ja eri puolille Pohjanmaata. Matkakohteiden joukkoon mahtuivat myös kahdet heränneet häät ja yhdet hautajaiset. Lopulta innokas matkailu herätti huomiota myös tuomiokapitulissa, joka ilmeisesti Kihlmanin matkailuviettä rauhoittaakseen määräsi tämän armovuodensaarnaajaksi Alatornioon. Epämieluisalta pakkomuutolta kauas pohjoiseen kuitenkin vältyttiin, kun Kihlmanin isä kääntyi asiassa tuomiokapitulin puoleen ja pyysi Kruunupyyn seurakunnan pappispulan vuoksi määräyksen peruuttamista.¹⁹⁷

Uskonveljien säännöllinen tapaaminen ei edes aina edellyttänyt sitä, että olisi itse lähtenyt matkalle. Kun lähestulkoon kaikki kynnelle kykenevät heränneet papit ja säätyläiset matkustelivat ahkerasti, vierailut olivat tietenkin vastavuoroisia, ja tuttavია riitti kestittäväksi myös kunkin omaan taloon. Esimerkkinä tästä mainittakoon Suonenjoen pappila, missä Alfred Kihlman vietti A.W. Ingmanin kanssa kesäänsä Julius Immanuel Berghin vieraana vuonna 1844. Kesän aikana pappilassa ehtivät vierailta ainakin valkealalainen herännyt luutnantti G.A. Colliander vaimoineen, pastori J.J. Rahm Rautalammilta, Paavo Ruotsalainen, A.A. Favorin, Nils Gabriel Arppe sekä lukuisat heränneet talonpojat lähiseuduilta.¹⁹⁸ Myös Kihlmanin omassa talossa Kruunupyssä oleskeli aika ajoin vieraita aina siihen määrään saakka, että hänen vanhempansa pelkäsivät läheltä ja kaukaa saapuvien heränneiden käyttävän hyväkseen heidän poikansa vieraanvaraisuutta.¹⁹⁹ Kihlmania ja hänen vaimoiaan vieraiden tulva ei oikeastaan häirinnyt, sillä vieraiden tulosta ei tehty mitään erityisen suurta numeroa, ja heidän jatkuvaan läsnäoloonsakin oli totuttu ajan myötä.²⁰⁰

Varsinaisena heränneiden pappien ”lomakeskuksena” kuitenkin toimi Peskan talo Ruovedellä. Talo kuului alun perin rovasti Karl Henrik Bergrothille, jonka kuoltua v. 1841 se siirtyi hänen heränneiden poikiensa ja vävyjensä, mm. Nils Gustaf Malmbergin, Frans Oskar Durchmanin ja Julius Immanuel Berghin yhteisomistukseen. Bergrothin perillisten ohella talossa nähtiin vieraina myös muita heränneiden johtomiehiä aina Paavo Ruotsalaista myöten. Taloon tultiin tavallisesti viettämään kesälomia suvun ja heränneiden ystävien piirissä, ja oleskelu saattoi kestää useita viikkoja kerrallaan. Päivittäinen elämä muodostui arkiaskareiden ohella heränneille tyypillisestä puuhastelusta, hengellisten tekstien lukemisesta, virrenveisuusta ja seurojen pitämis-

¹⁹⁷ Aspelin-Haapkylä 1915, s. 98–104.

¹⁹⁸ Aspelin-Haapkylä 1915, s. 57–58.

¹⁹⁹ Aspelin-Haapkylä 1915, s. 132.

²⁰⁰ Alfred Kihlman vanhemmilleen 31.3.1852. Kihlmanin suvun arkisto, kansio 1. KA.

tä.²⁰¹ Peskan talon merkitys oli keskeinen nimenomaan pohjalaisten pappisjohtajien sisäpiirille; se antoi mahdollisuuden kokoontua ja viettää aikaa yhdessä, vaihtaa kuulumisia ja tiivistää suhteita suvun muihin jäseniin.

Vieraanvaraisuuden vaatimus niin kyläilemään tulleiden uskonveljien kestitsemisessä kuin suurellisten häiden ja hautajaistenkin järjestämisessä aiheutti myös ongelmia. Malmbergin talousoppia noudatellen ihmisen katsottiin kiintyneen liiaksi maalliseen hyvään, jos hän säästeli varojaan juhlaväen tai vieraiden kestitsemisessä. Heränneiden suurpitojen valtavista kustannuksista antaa jonkinlaisen kuvan se, että Kihlman maksoi Malmbergille peräti 1.000 ruplaa korvaukseksi häidensä järjestämisestä. Tämän lisäksi hän osti koko hääväelle tarvittavat ruoka-astiat ja posliinit, jotka häiden jälkeen jäivät Malmbergille. Osin hääväki kustansi itse omat pitonsa, sillä se toi mukanaan valtaiset määrät ruokatavaroita; rusinoita, rommia, leipää, voita, lihaa jne.²⁰² Varakkaimmat heränneet, kuten Kihlman ja muut Fabritiuksen suvun perilliset, kykenivät varsin vähäisin vaivoin kustantamaan omat pitonsa ja lisäksi vielä lainaamaan vähäosaisemmille tarvittavat varat. Köyhemmät sen sijaan ajautuivat lopulta vararikon partaalle panostettuaan valtaisia summia seurayhteyden ylläpitämiseen.²⁰³

Kokoontumisperinteen merkitys heränneiden verkoston ylläpitäjänä oli ratkaiseva, ja siksi oltiin valmiita tekemään huomattaviakin taloudellisia uhrauksia suurten juhlien järjestämiseksi. Ilman niitä herätysliike ei yksinkertaisesti olisi tullut toimeen. Samaan johtopäätökseen tuli myös Alfred Kihlman itse otettuaan etäisyyttä herännäisyydestä 1850-luvun alussa. Kirjeessään Carl Gustaf von Essenille hän toteaa: ”Mahtipontinen elämä oli tarpeellista mahtipontiselle kristillisyydelle. Senlaatuista kristillisyyttä oli ylläpidettävä jatkuvalla juhlinnalla.”²⁰⁴

Ylva Hasselberg on korostanut sosiaaliseen elämään sijoittamisen merkitystä ruotsalaisten ruukinpatruunoiden verkostojen luomisessa 1800-luvun alkupuolella. Ensinäkemältä turhalta vaikuttava rahankäyttö vieraiden kestitsemiseen ja säädynmukaiseen elämäntapaan ei ollutkaan päämäärätöntä tuhlausta ja nautiskelunhalua, vaan välttämätön osa sosiaalisen verkoston rakentamisesta. Ruukinpatruunat sijoittivat rahaa sosiaaliseen pääomaan ostamalla ylellisyystavaroita.²⁰⁵

²⁰¹ Kares 1953, s. 177–180; Remes 1995, s. 196, 319.

²⁰² Aspelin-Haapkylä 1915, s. 95.

²⁰³ Alfred Kihlman C.G. von Essenille 16.5.1852. Ruuth 1937, s. 124.

²⁰⁴ Ibid.

²⁰⁵ Hasselberg 1998, s. 175–184.

Samalla tavalla suomalaiset heränneet sijoittivat seura- ja vierailuperinteen ylläpitämiseen, koska se oli välttämätön osa verkoston rakennustyötä.

Postilaitos verkoston välittäjänä: kirjeysteys

Vaikka heränneet kokoontuivat usein yhteen ja vierailivat toistensa luona, he joutuivat välillä olemaan pitempiäkin aikoja erossa toisistaan. Nuorten pappien virkapaikat eivät aina osuneet kovin lähelle toisiaan, etäisyydet olivat pitkät ja matkustaminen hidasta ja vaivalloista. Väli-vuodensaarnaajien, apulaispappien ja muiden vastaavien työmäärä oli suuri, joten myös viran-hoitokiireet estivät heitä toisinaan matkustamasta, vaikka halua olisikin ollut. Silloin kun uskon-veljien henkilökohtainen tapaaminen ei ollut mahdollista, turvaututtiin parhaaseen korvikkee-seen: kirjeenvaihtoon.

Kirjeenvaihdon sisällön voi jakaa karkeasti kahteen osaan: hengelliseen ja maalliseen. Yksittäisiä kirjeitä on vaikeampaa luokitella samalla tavalla, sillä yleensä molemmat elementit kulkivat samassa kirjeessä rinnakkain. Kadotuksen pelosta ja rahalainoista voitiin luontevasti keskustella samaan hengenvetoon.

Kuten arvata saattaa, uskonnolliset kysymykset olivat maallisia asioita verrattomasti tärkeäm-mässä asemassa. Asioiden tavanomainen käsittelyjärjestys kirjeissä oli se, että uskonnollisista asioista kirjoitettiin ensin lavealti, minkä jälkeen perhekuulumiset, taloudenhoitoon, lasten kasvatukseen jne. liittyvät kysymykset käsiteltiin kirjeen lopussa – yleensä vielä melko lyhyesti. Hengellinen osa kirjeenvaihtoa oli lähinnä omien uskonnollisten tuntemuksien ja ajatusten kuvailua ja analysointia, joka noudatteli heränneille ominaista itseäruoskivaa tyyllilajia. Taval-lista oli vuodattaa kirjekumppanille sivukaupalla omaa synnintunnetta ja pelkoa uhkaavasta Jumalan tuomiosta. Perkeleen viettelyksineen nähtiin väijyvän joka nurkalla uskon kapealla polulla vaeltavia, ja kirjekumppanille tavattiin tunnustaa sielunvihollisen järjestämiä ansoja kohtaan tunnetut houkutukset. Tuolloin vielä apteekkarin oppipoikana Vaasassa ollut August Alexander Levón kirjoitti vuonna 1840 pastori Fredrik Gabriel Hedbergille:

Minun on ollut vaikeata selviytyä siitä, kun perkele [frestaren] on kerran saanut epäilemään Jumalan armollisuutta, niin hän on ollut voittaja kaikessa muussa[.] Mutta ylistetty olkoon meidän Herramme Jeesuksen Kristuksen armollinen Isä, [sillä] hän ei hylkää minuakaan, surkeaa olentoa, vaan antaa minulle armon poikansa sovitustyön tähden. On kyllä totta, ettei minussa ole muuta kuin syntiä,

olen niin pohjiani myöten turmeltunut, että sitä on mahdotonta sanoin kuvata ja kenenkään muun ymmärtää.²⁰⁶

Maallinen osa kirjeenvaihdosta oli hengellistä pienempi, mutta ei suinkaan olematon. Huolimatta palavasta ikävästään Kristuksen luokse heränneet elivät edelleen ajallisen maailman puolella, halusivat he sitä taikka eivät. Tämä edellytti talousasioiden, virkakysymysten yms. järjestelemistä. Koska useimmat heränneet papit olivat toisilleen sukua, myös yhteisiä käytännön asioita kertyi runsaasti. Esimerkiksi Arppe/Fabritius -sukuisten naisten kanssa avioituneet papit joutuivat tämän tästä järjestelemään mittavaa omaisuuttaan keskenään, ja Peskan omistaneiden Bergrothin vävypoikien ja langoksien täytyi koordinoida talon ylläpitoa ja käyttöä. Maalliseen kirjeenvaihtoon täytyy lukea myös kirkon hierarkiaan ja herätysliikkeiden sisäisiin suhteisiin liittynyt mielipiteenvaihto. Vaikka nämä asiat liittyivät uskonnonharjoittamiseen, niissä ei suoraan oltu kyse kirjoittajien uskonnollisista tuntemuksista tai teologisista näkökannoista vaan enemmänkin valtapolitiikasta. Paljon kirjoitettiin mm. puhdasoppisten juonista heränneiden päänmenoksi (ja päin vastoin) sekä evankelisen sunnan irrottauduttua liikkeestä 1840-luvun puolivälissä hedbergiläisyyden etenemisestä Suomessa.

Sekä hengellinen että maallinen kirjeenvaihto vahvistivat omalla tavallaan heränneiden sosiaalista verkostoa. Kuvaukset omista uskonnollisista tuntemuksista ja ajatuksista tietyllä, heränneille ominaisella tyylilajilla (”heränneellä jargonilla”) kirjoitettuna vahvistivat normiyhteyttä ja yhteenkuuluvuuden tunnetta. Tuntojen, pelkojen ja toiveiden kanssa ei oltu yksin, vaan ne olivat veljien²⁰⁷ kanssa jaettavia yhteisiä huolenaiheita. Niin huolen- kuin ilonkin aiheet määräytyivät tarkkaan heränneiden oman normikoodiston mukaan: maailmallista tuli karttaa, taivaallista taas rakastaa. Kirjeenvaihdossa avauduttiin veljille siitä, miten tässä tehtävässä oli onnistuttu; oliko tunnettu houkutusta langeta Saatanan virittämiin ansoihin vai oliko kyetty vastustamaan niitä ja palveltu Jumalaa sanan, laulun ja rukouksen voimalla. Leväperäisyys hartaudenharjoittamisessa koettiin tappioksi, hyvä uskonnollinen keskustelu heränneen veljen tai sisaren kanssa puolestaan mainittiin tyydytyksellä. Jatkuva kirjoittaminen verkoston muille jäsenille yhteisistä normeista sekä onnistumisista ja epäonnistumisista niiden noudattamisessa oli omalta osaltaan vahvistamassa ja muokkaamassa normikoodistoa. Hengellisistä asioista kirjoittaminen oli ajatusten-

²⁰⁶ A.A. Levón F.G. Hedbergille 26.1.1840. Vrt. myös A.A. Levón F.G. Hedbergille 25.6.1843. SLEY:n arkisto, F.G. Hedbergin kokoelma, coll. 225.28. HYK; Reinhold Helander Alfred Kihlmanille s.d. [luultavasti joulukuussa 1840]. Alfred Kihlmanin kokoelma, coll. 101.5. HYK; C.G. von Essen F.G. Hedbergille 9.12.1838. SLEY:n arkisto, F.G. Hedbergin kokoelma, coll. 225.24. HYK.

²⁰⁷ Veli-nimityksen käyttö ei rajoittunut pelkästään ajalle tyypilliseen kirjeen alussa käytettyyn puhutteluun ”Käre Broder”, vaan sillä viitattiin muihin heränneisiin varsinkin yleisesti myös muissa yhteyksissä.

vaihtoa sanan kirjaimellisessa merkityksessä: omista tuntemuksista avauduttiin toisilleen vuorotellen.

Verkoston hyödyt

Maallinen kirjeenvaihto ei ollut heränneiden verkoston toiminnan kannalta yhdenmukaista, päin vastoin. Kirjeenvaihdon välityksellä verkosto oli jäsenilleen varsin konkreettisesti hyödyksi monenlaisissa asioissa, joilla ei välttämättä ollut mitään tekemistä liikkeen uskonnollisen luonteen kanssa. Päivittäisten asioiden hoitaminen yhteistyössä verkoston muiden jäsenten kanssa, vastavuoroiset palvelukset jne. vahvistivat omalta osaltaan verkoston yhtenäisyyttä ja sen käytössä olevaa sosiaalista pääomaa.

Ensinnäkin verkosto oli avuksi monien pienten – ja toisinaan suurempienkin – käytännön asioiden toimittamisessa. Kirjeenvaihdon välityksellä ystäviltä ja sukulaisilta saatettiin pyytää erilaisia palveluksia, antaa toimeksiantoja tai vaihtaa tietoja. Palvelukset ja toimeksiannot liittyivät tavallisesti sellaisten arkipäiväisten asioiden hoitamiseen, joita ei maantieteellisen etäisyyden vuoksi voitu itse hoitaa. Kaupungeissa, kuten Turussa tai Vaasassa asuvat hoitivat usein maaseudulla asuvien ystävien ja sukulaisten juoksevia asioita: ottivat vastaan rahalähetyksiä, ostivat kirjoja ja muuta tavaraa, välittivät postia eteenpäin. Kouluaikojen toveri Reinhold Helander tilasi Helsingissä oleskelleelta Kihlmanilta kirjoja Malmbergin taloon Lapualle. Rahat kirjaostoksiin kulkivat helsinkiläisen heränneen Figge Strömbergin kautta.²⁰⁸ Vaasan lähellä Raippaluodossa pappina toiminut Fredrik Gustaf Hedberg puolestaan sai enoltaan tehtäväksi hankkia kaupungista kangasta proviisori ja kauppias August Alexander Levónin kautta.²⁰⁹ Juuri heränneet kauppiaat, kuten Levón tai Johan Fredrik Aurén toimivat Vaasassa pohjalaisten pappien tärkeimpinä ”rahanvälityskeskuksina”.²¹⁰ He asuivat maakunnan vilkkaassa pääkaupungissa, ja liikesuhteidensa takia heillä oli hyvät yhteydet moniin eri suuntiin.

Palvelusten vaihtaminen oli yleistä säätyläistön piirissä laajemminkin, joten mistään heränneiden verkoston erityispiirteestä ei ollut kyse. Esimerkiksi ruotsalaisessa tutkimuksessa on kiinnitetty huomiota palvelusten vaihtamiseen sekä aatellis- että porvarispiireissä. Agneta Rundqvist on omassa ruotsalaista aatelia koskevassa tutkimuksessaan luonnehtinut palveluksia ”yläluokan

²⁰⁸ Reinhold Helander Alfred Kihlmanille 7.4.1845. AKk, coll. 101.5. HYK.

²⁰⁹ F.G. Hedberg vanhemmilleen 26.5.1842. SLEY:n arkisto, F.G. Hedbergin kokoelma, coll. 225.37. HYK.

²¹⁰ Ks. esim. C.G.von Essen Alfred Kihlmanille 4.6.1847. AKk, coll. 101.3. HYK; F.A. Birling Alfred Kihlmanille 29.12.1849. AKk, coll. 101.1. HYK.

sisäiseksi postimyyntijärjestelmäksi”. Heränneiden esimerkin valossa näyttäisi siltä, että palvelusten vaihtaminen ei rajoittunut pelkästään kaikkein ylimpiin sosiaaliryhmiin, vaan se oli yleistä myös keskiluokan ja sivistyneistön keskuudessa.²¹¹

Verkosto toimi myös informaatiokanavana. Kirjeitse välitettiin tietoja ja suosituksia mm. luotettavina pidetyistä kotiopettajista ja palvelusväestä. Kun Lars Stenbäck suositteli Carl Gustaf von Essenille kotiopettajan tehtävään Forsnäs-nimistä nuorukaista Kruunupyystä, von Essen pyysi heti lisätietoja Kihlmanilta, jonka hän oletti paikkakuntalaisena tuntevan nuoren miehen maineen.²¹² Tietoja vaihdettiin myös työtilaisuuksista. Kun Vaasan lukiossa aukeni uskonnon lehtorin virka, kaupungin yläalkeiskoulun rehtorina toiminut Lars Stenbäck lähetti välittömästi asiasta tiedon eteenpäin Carl Gustaf von Essenille. Von Essen puolestaan välitti tiedon edelleen ulkomaanmatkalla olleelle Kihlmanille, jota sekä Stenbäck että von Essen pitivät tehtävään sopivimpana. Tilaisuuden tullen von Essen tunnusteli maaperän suotuisuutta Kihlmanin nimittämiseksi myös tuomiokapitulissa vaikuttaneelta lehtori Heikelilta, joka oli Kihlmanin, von Essenin ym. vanha tuttava. Kihlman ei lopulta hakenut opettajan virkaa, koska hän ei ehtinyt Saksasta takaisin Suomeen ennen hakuajan päättymistä.²¹³

Varsin konkreettinen verkoston tuoma hyöty oli raha. 1800-luvun alkupuolen Suomessa pankkilaitosta ei käytännössä juuri ollut, ja etenkin rahantarpeessa olevilla yksityishenkilöillä ei tavallisesti ollut muita vaihtoehtoja kuin lainata suoraan ystäviltä, sukulaisilta tai heidän ystävil-tään. Heränneille uskonnonharjoituksen kautta muotoutunut sukulais- ja ystäväverkosto muodosti sen rakennelman, jota niin lainojen ottamisessa kuin antamisessakin käytettiin hyväksi.

Perukirjoista on selkeästi nähtävissä, kuinka muutamat varakkaat papit ja säätyläiset toimivat heränneen verkoston pankkiireina. Angelica Kihlmanin kuollessa vuonna 1851 hänellä ja Alfred Kihlmanilla oli perukirjan mukaan yhteensä 61 saatavaa, joiden yhteenlaskettu summa kohosi yli 5.800 hopearuplaan.²¹⁴ Velallisia oli jonkin verran vähemmän, sillä joiltakin henkilöiltä Kihlmaneilla oli useampia saatavia. Velallisten joukossa oli useita heränneitä pappeja, mm. Anders

²¹¹ Rundquist 1989, s. 217–219; Hasselberg 1998, s. 130–138; Ulvros 1996, s. 72–74.

²¹² C.G. von Essen Alfred Kihlmanille 9.5.1853. AKk, coll. 101.3. HYK.

²¹³ C.G. von Essen Alfred Kihlmanille 17.2.1852, 17.3.1852, 6.4.1852, 15.6.1852, 7.8.1852; Alfred Kihlman C.G. von Essenille 8.3.1852, C.G. von Essenille ja A.W. Ingmanille 25.4.1852, A.W. Ingmanille 17.6.1852; Lars Stenbäck Alfred Kihlmanille 21.3. ja 22.5. 1852. Ruuth 1937.

²¹⁴ Itse asiassa perukirjassa mainittu saatavien yhteismäärä oli peräti 28.751,62 hopearuplaa. Näistä kuitenkin vajaat 23.000 ruplaa oli lainassa Nils Ludvig Arppella, joka hoiti Pohjois-Karjalassa sijaitsevia sahoja Fabritiuksen

Favorin, Olof Henrik Helander, Nils Gustaf Malmberg sekä maallikkosaarnaaja Wilhelm Niskanen. Papit eivät olleet ainoita lainanottajia, sillä hieman yli puolet velallisista näyttää olleen maaseudun rahvasta, oletettavasti lähinnä Kihlmanien kotipaikkakunnan Kruunupyyn ja lähiseutujen talollisia.²¹⁵ Angelica Fabritiuksen varallisuuden haltijana Kihlman oli heränneiden lainaverkostossa tärkeässä asemassa. Niinpä hänen puoleensa kääntyivät paitsi köyhemmät papit arkipäiväisessä rahantarpeessaan, myös heränneet säätyläiset tarvitessaan pääomaa liikehankkeisiinsa (tästä tarkemmin luvussa III).

Päinvastaisen esimerkin velkasuhteista tarjoaa liikkeen huomattavin pappisjohtaja Nils Gustaf Malmberg, joka oli kunnostautunut rahojen tuhlaamisessa uskonnollisiin tarkoituksiin ja tehnyt siitä myös heränneen opin mukaisen hyveen. Ensimmäisen vaimon Amandan kuollessa Malmbergillä oli velkaa kaikkiaan yli 6.700 ruplan edestä. Velkojina oli runsaasti varakkaampia heränneitä säätyläisiä ja pappeja: mm. heränneet kauppiat Gabriel Revell ja Johan Fredrik Aurén ja papeista Alfred Kihlman, Frans Henrik Bergroth ja Anders Wilhelm Ingman. Toisin kuin Kihlman, joka ei raaskinut ensi alkuun käyttää varojaan edes oman talon hankkimiseen, Malmberg näyttää ylläpitäneen velkarakalla melkoisen suurellista elämäntyyliä. Malmbergin omistuksessa oli vuonna 1851 peräti kolme taloa Lapualla, osuus Peskan talosta Ruovedellä sekä runsaasti kotieläimiä, mm. seitsemän hevosta, 22 lehmää, kahdeksan sikaa ja 30 lammasta. Talojen yhteiseksi arvoksi oli kirjattu vain 3.150 ruplaa, siis huomattavasti alle sen summan, jonka Malmberg oli velkaa eri puolille. Saatavia hänellä oli niukasti, vain toistatuhatta ruplaa.²¹⁶

Näiden tietojen valossa näyttää siltä, että Malmbergin oppi varojen käyttämisestä hyviin tarkoituksiin ja mammonan kasaamisen paheellisuudesta ei täysin toteutunut hänen omassa elämässään. Malmberg oli kyllä ottanut runsaasti velkaa ja kestinnyt avokätisesti vieraitaan, mutta mikään askeetikko hän ei omissa elämäntavoissaan todellakaan ollut. Velkaa otettiin myös omaan käyttöön jäävien maallisten mukavuuksien hankkimiseen.

Samaan tapaan kuin tietoja avoimista viroista, verkoston kautta voitiin välittää tietoja myös laina-asioissa. Ellei itsellä ollut antaa rahaa lainaksi, varojen tarpeessa olevan luotettavan ystävän

perillisten laskuun. Arppen velka olikin enemmän kirjanpitolitekninen yksityiskohta kuin todellinen, hänelle annettu laina.

²¹⁵ Angelica Kihlmanin perukirja 30.4.1851. Keski-Pohjanmaan ylinen tuomiokunta, Kruunupyyn ja Teerijärven käräjäkunnan perukirjat 1845–1852, E2a 5, s. 907–930. VMA.

²¹⁶ Sofia Amanda Carolina Malmbergin perukirja 13.1.1852. Keski-Pohjanmaan alinen tuomiokunta, Lapuan käräjäkunnan perukirjat 1849–1856, E2a 3, f. 222–233v. VMA.

puolesta voitiin kirjoittaa sellaiselle, jolla sitä oli.²¹⁷ Käteisen puuttuessa saatettiin ystävää auttaa myös etsimällä omien tuttavien ja sukulaisten joukosta lainalle vapaaehtoisia takaajia tai suostumalla itse sellaiseksi.²¹⁸

Sosiaalisen verkoston edut näkyivät vielä yhdessä vaihdannan muodossa, joka ei juuri muistuta tavanomaisten palvelusten tekemistä tai rahan lainaamista: lasten ”vaihdossa”. Säätyläisperheissä oli tuohon aikaan varsin tavallista, että oma lapsi lähetettiin vieraalle paikkakunnalle esimerkiksi koulua käymään tai sukulaisten luo kesäksi. Tavoitteena oli paitsi se, että lapset oppivat muualla asuessaan uusia tietoja ja taitoja, myös heidän luonteensa muokkaaminen ja kasvattaminen. Lasten oli opittava hillitsemään koti-ikävänsä ja olemaan erillään perheestään ja vanhemmistaan. Toisaalta lasten vaihtamisella lujitettiin ja ylläpidettiin sosiaalisia verkostoja.²¹⁹

Kun Kihlman siirtyi Helsingistä Malmbergin taloon kotiopettajaksi, yliopistonkamreeri Wege-liuksen poika Adolf, Kihlmanin entinen oppilas, seurasi hänen mukanaan.²²⁰ Lapua tarjosi varmasti helsinkiläiselle säätyläispojalle kotoisesta poikkeavan kasvuympäristön jo siinäkin mielessä, että seudulla puhuttiin yksinomaan suomea. Vastaavasti Carl Gustaf von Essenin tytär Lydia oleskeli Kihlmanin kodissa Pietarsaassa useamman vuoden ajan, koska hän kävi kaupungissa sijaitsevaa tyttökoulua. Kihlmanin kodissa asui seuraavina vuosina useampiakin tyttöjä.²²¹ Koulunkäynti ei ollut ainoa syy, jonka vuoksi lapset saattoivat asua tuttavien ja sukulaisten luona. Angelica Kihlmanin kuoltua tytär Hanna joutui asumaan von Essenien luona Ylihärmässä yli kolmen vuoden ajan osittain siksi, että isän ei virkakiireidensä keskellä katsottu yksin voivan vastata lapsen hoitamisesta. Leskimiehen asuminen yhdessä taloudenhoitajan kanssa taas olisi synnyttänyt liikaa huhuja.²²²

Kaiken kaikkiaan heränneiden pappien sosiaalisen verkoston toiminta muistutti monessa suhteessa muiden säätyläisverkostojen toimintamalleja samaan aikaan. Muun muassa Ylva Hasselberg on korostanut eri tavoin tapahtuneen vaihdannan merkitystä. Ruotsalaisten ruukinpatruunoiden verkostoa ylläpitivät vastavuoroinen palvelusten ja tietojen vaihdanta, lainojen välittäminen sekä

²¹⁷ Esim. C.G. von Essen Alfred Kihlmanille 29.12.1847, C.G. von Essen Alfred Kihlmanille 27.1.1852. Ruuth 1937; A.W. Ingman Alfred Kihlmanille 15.5.1852; Reinhold Helander Alfred Kihlmanille 24.10.1850. AKk, coll. 101.5. HYK.

²¹⁸ Takauksista ks. esim. F.A. Birling Alfred Kihlmanille 27.4.1850. AKk, coll. 101.1; C.G. von Essen Alfred Kihlmanille 24.12.1852. AKk, coll. 101.3. HYK.

²¹⁹ Häggman 1994, s. 112–115; Hasselberg 1998, s. 172–175.

²²⁰ Reinhold Helander Alfred Kihlmanille 12.5.1845. AKk, coll. 101.5. HYK; Kares 1953, s. 261.

²²¹ Aspelin-Haapkylä 1915, s. 333–336.

sosiaalinen elämä seurapiirijuhlineen.²²³ Savon herraskartanoita taas yhdistivät heränneiden tapaan tiiviit sukulaisuussuhteet sekä taajaan toistuneet vierailut mm. tanssiaisten, kalaasien, päivällisten ja nimipäiväjuhlien merkeissä. Kartanoita tutkinut Anna-Maria Åström painottaa nimenomaan vastavuoroisuuden keskeistä merkitystä verkoston toiminnassa.²²⁴

Heränneiden verkostossa vaihdanta muotoutui kuitenkin omannäköiseksi: sosiaalinen kanssakäyminen perustui hengellisiin kokoontumisiin eikä maallisiin iloihin kuten tanssiaisiin. Jaettu uskonnollinen vakaumus tarjosi heränneille tiiviin normipohjan, joka lisäsi verkoston jäsenten yhteenkuuluvuuden tunnetta. Vaikka muutkin säätyläiset kytkeytyivät toisiinsa sukusitein, myös heränneiden sukuverkoston tiheys haki vertaistaan.

4. Heränneet ja sosiaalinen pääoma

Heränneiden pappien verkosto oli omiaan tuottamaan sosiaalista pääomaa jäsenilleen. Amerikkalaisen sosiologin James S. Colemanin mukaan kaikki sosiaaliset suhteet ja rakenteet synnyttävät sosiaalista pääomaa muodossa tai toisessa, mutta kaksi rakenteellista piirrettä on tässä suhteessa erityisen tärkeitä: sosiaalisen verkoston sulkeutuneisuus (*closure*) sekä hyödynnettävissä oleva sosiaalinen organisaatio. Verkoston sulkeutuneisuudella Coleman tarkoittaa tilannetta, jossa verkoston jäsenillä on useampia suhteita toisiinsa: esim. henkilö A tuntee henkilöt B ja C, ja nämä puolestaan tuntevat toisensa. Mikäli verkosto on avoin, A saattaa tuntea B:n ja C:n, mutta nämä eivät ehkä tunnekaan toisiaan. Sulkeutuneisuuden puute aiheuttaa ongelmia verkoston toiminnalle: mitä vähemmän verkoston jäsenet tuntevat toisiaan, sitä vähäisempää on heidän toisiaan kohtaan tuntemansa luottamus ja sitä suurempaa houkutus poiketa normeista. Avoimessa rakenteessa henkilölle ei myöskään voi kehittyä mainetta, eikä kollektiivisia sanktioita verkoston toiminnan turvaamiseksi voida käyttää.²²⁵

Heränneiden verkostoa voidaan perustellusti pitää erittäin sulkeutuneena. Kontaktit kulkivat tavallisesti moneen suuntaan, sillä suurissa herätyskokouksissa oli helppoa tutustua ihmisiin ja mm. matkojen ja kirjeenvaihdon kautta pitää jo solmittuja suhteita myös aktiivisesti yllä. Muun

²²² C.G. von Essen Alfred Kihlmanille 11.6.1853. AKk, coll. 101.3. HYK; Aspelin-Haapkylä 1915, s. 289, 333.

²²³ Hasselberg 1998, s. 112–149.

²²⁴ Åström 1993, s. 180–204.

²²⁵ Coleman 1988, s. S105–S108; Coleman 1990, s. 318–320.

muassa Pierre Bourdieu ja Robert Putnam ovat korostaneet suhteiden ylläpitämisen merkitystä sosiaalisen pääoman käyttökelpoisena pysymiselle. Ellei sosiaalista pääomaa jatkuvasti käytetä esimerkiksi palvelusten vaihtamiseen, suhde alkaa vähitellen rapistua ja sosiaalinen pääoma kuivuu käsiin.²²⁶ Näin heränneet juuri toimivat – he tekivät toisilleen jatkuvasti niin pienempiä kuin suurempiakin palveluksia, lainasivat rahaa jne. Heränneiden verkoston sulkeutuneisuutta lisäsivät tehokkaasti myös laajalle ulottuvat ja tavallisesti myös hyvin läheiset sukulaisuussuhteet. Etenkin linkkittäjäperheet toimivat tässä suhteessa erittäin tehokkaina verkoston sulkeutuneisuuden rakentajina: langokset, appivanhemmat, vävyt ja miniät olivat tavallisesti varsin vilkkaasti tekemisissä keskenään.

Sulkeutuneessa verkostossa heränneille kehittyi myös erittäin tiukka normikoodisto, joka heijastui pukeutumisessa, puhutavassa sekä asenteissa rahaan, menestykseen ja alkoholiin. Etenkään 1840-luvulla minkäänlaisia poikkeamia vallitsevasta normista ei hyväksytty, ja myös normien valvonta oli tehokasta – niin tehokasta, että uskonnollisista kysymyksistä ei uskaltanut kovin avomielisesti avautua edes ystävilleen, koska pelko sosiaalisista sanktioista oli alituisesti läsnä.²²⁷ Henkilökultin kohteena olleet liikkeen johtohahmot Paavo Ruotsalainen ja Nils Gustaf Malmberg määrittelivät normit, ja koko verkosto valvoi kollektiivisesti jäsenistön pysymistä ruodussa.²²⁸

Hyödynnettävissä olevalla sosiaalisella organisaatiolla James S. Coleman tarkoittaa sitä, että yhtä tarkoitusta varten syntynyt sosiaalinen verkosto voi olla käytettävissä myös alkuperäisestä funktiostaan poikkaviin tarkoituksiperiin siten synnyttäen huomattavan sosiaalisen pääoman jäsentensä käyttöön.²²⁹ Kuten jo aiemmasta on käynyt ilmi, heränneiden alun perin uskonnonharjoitusta varten syntynyt verkosto toimi myös merkittävänä apuna lainojen saamisessa, informaation hankkimisessa ja erilaisten käytännön asioiden hoitamisessa. Uskonnollinen verkosto antoi jäsenilleen myös taloudellista ja sosiaalista potentiaalia, jota heillä muuten olisi ollut vain vähän tai ei lainkaan käytettävissään. Nämä hyödyt olivat verkoston jäsenille kiistattomia, vaikka niillä ei sinänsä ollut mitään tekemistä sen kanssa, mitä varten verkosto oli alun perin syntynyt.

²²⁶ Bourdieu 1986, s. 249; Putnam 1993, s. 169–171.

²²⁷ C.G. von Essen Alfred Kihlmanille 17.5.1853. AKk, coll. 101.3. HYK.

²²⁸ Vrt. Rosendal 1912, s. 42.

²²⁹ Coleman 1988, s. S108.

Näitä uskonnollisen verkoston sivutuotteina syntyneitä hyötyjä voidaan jäsentää Colemanin sosiaaliselle pääomalle määrittelemien ilmenemismuotojen avulla. Hänen mukaansa sosiaalinen pääoma voi ilmetä 1) velvollisuuksina, odotuksina ja rakenteiden luotettavuutena, 2) informaatiokanavina sekä 3) normeina ja sanktioina. Velvollisuuksilla, odotuksilla ja rakenteiden luotettavuudella Coleman tarkoittaa tilannetta, jossa A tekee B:lle palveluksen ja luottaa tämän tekevän jossakin myöhemmässä yhteydessä vastapalveluksen. A:lla on tällöin odotus B:n toiminnasta ja B:llä vastaavasti velvoite tehdä vastapalvelus. Järjestelmän moitteeton toiminta edellyttää sen rakenteisiin kohdistuvaa luottamusta, ts. sitä että A voi luottaa vastapalveluksen saamiseen.²³⁰

Colemanin ajatus ei ole mitenkään uusi; jo ranskalainen sosiologi ja antropologi Marcel Mauss korosti kuuluisassa Lahja-esseessään vastavuoroisuuden merkitystä. Lahjan antamiseen liittyy aina julkilausumaton odotus lahjaan vastaamisesta, kiitollisuudenvelka.²³¹ Juuri tämän vastavuoroisuuden ja yhteistoiminnan mekanismin merkitystä luottamuksen rakentajana ja sitä kautta sosiaalisen pääoman synnyttäjänä ovat myös Pierre Bourdieu ja Robert Putnam korostaneet.²³²

Heränneiden verkostossa velvollisuudet, odotukset ja rakenteiden luotettavuus näkyivät selkeimmin juuri palvelusten vaihtamisen muodossa: kaupungissa asuva tai käyvä uskonveli saattoi ostella ystävänsä lukuun esim. kirjoja, maalla asuva vaikkapa vastavuoroisesti käydä muistuttamassa kaupunkilaisen velallisia velvoitteistaan. Myös vieraiden kestitsemisessä velvoitteet ja odotukset ovat selvästi nähtävissä. Aina vieraiden majoittaminen ja ylenpalttinen hoivaaminen eivät taloudellisesti olleet pelkkää huvia. Se oli myös velvollisuus, joka oli täytettävä, jotta järjestelmän vastavuoroisuus ja luotettavuus eivät rapistuisi. Se vaivannäkö ja rahanmeno, joka palveluksiin ja vieraanvaraisuuteen uhrattiin, ei silti ollut tuhlausta vaan taloudellisen pääoman investoimista verkostoon tai sanalla sanoen – sosiaaliseen pääomaan. Sijoituksista kertyvä hyöty saatiin myöhemmin takaisin sitä kautta, että verkoston apuun voitiin vastavuoroisesti aina luottaa tarpeen tullen.²³³ Pierre Bourdieun mukaan taloudellisen pääoman vaihtamista sosiaaliseen tai kulttuuriseen pääomaan voidaankin käyttää strategiana pääomien uusintamisen turvaamisessa. Sosiaalisen pääoman kasvattaminen edellyttää taloudellisia uhrauksia, jotka riittävästi toistuesaan synnyttävät luottamusta, verkostoa koossapitävää voimaa.²³⁴ Näin myös heränneiden ver-

²³⁰ Coleman 1988, s. S102–S104.

²³¹ Mauss 1999, passim.

²³² Bourdieu 1986, s. 250; Putnam 1993, s. 166–167.

²³³ Vrt. myös Hasselberg 1998, s. 177–178.

²³⁴ Bourdieu 1986, s. 252–253.

kosto näyttää toimineen uusintaakseen itseään ja turvatakseen verkostosta jäsenilleen koituvia hyötyjä.

Coleman katsoo, että informaatiokanavat muodostavat voimakkaan sosiaalisen pääoman ilmenemismuodon.²³⁵ Heränneiden pappien ja säätyläisten verkostossa informaation vaihto oli epäilemättä yksi keskeisimmistä verkoston tuomista hyödyistä. Sosiaalinen pääoma tuotti verkoston jäsenille tätä kautta selviä hyötyjä, oli sitten kyse palkollisia, kotiopettajia tai mahdollisia virka- paikkoja koskevan informaation saamisesta. Aikana, jolloin tiedonkulku oli hidasta ja epävarmaa, tällaiset tiedot merkitsivät tuntuvia etuja esimerkiksi juuri virkauralla selviämisen kannalta. Etulyöntiasemassa olivat ne, joilla oli pääsy niukkoihin informaatioresursseihin, joilla oli paljon ystäviä ja sukulaisia oikeissa paikoissa oikeaan aikaan.

Kolmantena sosiaalisen pääoman ilmenemismuotona James Coleman mainitsee normit ja niitä vahvistavat sanktiot. Näillä hän tarkoittaa nimenomaan verkostossa vallitsevia *altruistisia* normeja, jotka edellyttävät yhteisön edun asettamista yksilön etujen edelle, ja vahvistavat sitä kautta verkoston voimaa kokonaisuutena.²³⁶ Monessakin asiassa voi sanoa, että heränneet yhteisen edun nimissä pidättäytyivät usein ajamasta omaa etuaan. Esimerkiksi heränneen papin asemaa häneen halveksuvasti suhtautuvan suruttoman säätyläisyhteisön tai äitikirkon silmissä olisi saattanut monessa tapauksessa helpottaa, jos hän olisi suhtautunut hieman laimeammin asiaansa. Herätyksestä irtaantuminen olisi helposti voitu palkita paremmilla virka- asemilla tai ainakin rauhallisemmilla työoloilla. Silti näin ei toimittu. Myöskään korkoa ei peritty uskonveljille myönnetyistä lainoista, vaikka se olisi lainanantajaa epäilemättä hyödyttänytkin.

5. Verkosto hajoaa

Hyödyistä huolimatta heränneiden yhteisö alkoi osoittaa rakoilun merkkejä viimeistään 1840-luvun loppupuolella. Hajoamisen alkutahteja kuultiin jo ennen vuosikymmenen puoliväliä, kun Fredrik Gabriel Hedberg julkaisi teoksensa Uskon oppi autuuteen ja riitaantui muiden heränneiden kanssa. Hedbergiä syytettiin liian löyhästä opista, joka sivuutti jokapäiväisen parannuksen vaatimuksen ja luotti liikaa armon omistamiseen. Riitely Hedbergin ja hänen entisten uskonveljensä välillä jatkui vuositolkulla erilaisten kiistakirjoitusten muodossa. Hedberg sai silti myös

²³⁵ Ks. Coleman 1988, s. S104.

laajaa kannatusta erityisesti eteläisessä Suomessa, ja hänen ympärilleen muodostui vähitellen evankelisuudeksi kutsuttu liike.²³⁷

Vaikka taistelu hedbergiläisiä harhaoppeja vastaan tietystä mielessä yhdisti herännäisyyden helmoihin jääneitä pappeja, epäsope kyti riveissä edelleen. Ristivetoa aiheutti etenkin talonpoikaismojohtaja Wilhelm Niskasen opillinen harhailu omille poluilleen. Hän vei herännäisyyden ajatuksen ihmisen perimmäisestä syntisyydestä huippuunsa. Niskanen korosti pelastuksen epävarmuutta ja piti myös heränneitä siinä määrin perisyntien leimaamina, ettei heitä voinut erottaa suruttomista. Koska ihminen oli läpikotaisin synnin kyllästävä, kaikkalainen – jopa heränneiden itsensä – hurskas ponnistelu oli vain ihmisen pöyhkeilyä. Kriitikot näkivät Niskasen opin kaikessa lohduttomuudessaan ja jyrkkyydessään olevan pelkkää lihallisuuden ja irstailun oikeuttamista: kun synnin välttäminen leimattiin pelkäksi tekohurskaudeksi, saatettiin juopotella ja käyttäytyä miten huvitti. Juopaa niskaslaisuuteen suhtautuminen loi heränneiden pappien keskuudessa siten, että etenkin Lagus suhtautui siitä jyrkästi irti, kun taas Malmbergin epäiltiin suhtautuvan siihen myönteisemmin. Varsinkin Niskaselle mustasukkainen ja johtajan asemansa menettämistä pelkäävä Paavo Ruotsalainen epäili Malmbergiä niskaslaisuuden kannattajaksi.²³⁸

Kysymys Niskasen oppeihin suhtautumisesta oli vain osa sitä yleisempää kylmenevää henkeä ja keskinäisen epäluuloisuuden syvenemistä, joka valtasi alaa heränneiden pappien riveissä.²³⁹ Ulkonaisesti sope pyrittiin kyllä säilyttämään, mutta vuosikymmenen vaihteen lähestyessä vaieutut ongelmat murtautuivat pintaan yhä useammin. Eritoten muiden pappien suhteissa Nils Gustaf Malmbergiin alkoi ilmetä ongelmia. Tammikuulla 1849 matkalla Kuopion markkinoille ollut Malmberg riitaantui muiden matkassa olleiden heränneiden pappien kanssa niin pahoin, että jäi yksin Keuruulle muiden jatkaessa matkaansa. Kuningas alkoholilla oli ilmeisesti oma osuutensa tapahtumiin, sillä riitaantumisen väitetään tapahtuneen Malmbergin juotua itsensä humalaan.²⁴⁰ Myöhemmin keväällä 1849 Kihlman erehtyi kritisemaan Malmbergiä suoraan siitä tavasta, jolla tämä hyväksyi itseensä kohdistuneen henkilönpalvonnan ja rohkaisi kannattajiaan siihen. Tämän seurauksena Malmberg haukkui Kihlmanin kirjeessään pataluhaksi: tämä oli hänen mielestään lapsellinen, mieleltään harjaantumaton eikä koskaan ollut joutunut kokemaan mitään ”ulkoisia

²³⁶ Coleman 1988, s. S104–S105.

²³⁷ Murtorinne 1992, s. 156–163; tapahtumien kulusta tarkemmin ks. Rosendal 1905, s. luvut XXV ja XXVI; Remes 1995, s. 251 ff.

²³⁸ Siltala 1993, s. 343–350; Kares 1953, s. 336–341, 363–365; Remes 1995, s. 327–366.

²³⁹ Mm. Kares pitää kysymystä niskaslaisuudesta vähäpätöisenä verrattuna yleisempään hengen huononemiseen. Kares 1953, s. 353–354.

tai sisäisiä kärsimyksiä”.²⁴¹ Seuraavana vuonna Malmberg taas saapui mielenosoituksellisesti haastamaan riitaa Peräseinäjoen kappalaisen O.V. Forsmanin vaimon hautajaisiin, joihin häntä ei ollut lainkaan kutsuttu.²⁴²

Myöhempien tapahtumien kannalta tärkeä rajapyykki olivat Angelica Kihlmanin hautajaiset tammikuussa 1851. Malmberg piti vielä päivemmällä hautajaisseuroissa kertoman mukaan hyvin vaikuttavan puheen, mutta joi sitten illemmalla itsensä senkin ajan mittapuun mukaan ylettömään humalaan. Omien sanojensa mukaan hän teki niin ainoastaan saadakseen tekohurskauteen taipuvaisten ystäviensä ”salatut sydämet” paljastetuiksi. Muut paikallaolijat näkivät asian toisin, ja erityisesti Angelican omaisia Malmbergin käytös loukkasi syvästi.²⁴³ Välittömään välirikoon Malmbergin tempaus ei kuitenkaan vielä johtanut, vaan lopullinen välienselvittely antoi odottaa itseään aina vuoden loppupuolelle saakka.

Alfred Kihlman ei ollut henkilökohtaisesti paikalla todistamassa herätysliikkeen lopullista hajaantumista. Vaimon ja pojan kuoleman jälkeen Kihlmanin oma elämä oli keväällä 1851 täydellisessä nollopisteessä. Entisen elämän jatkaminen oli mahdotonta, kun vaimo oli poissa, eivätkä liikettä painostaneet keskinäiset epäluulot ainakaan parantaneet tilannetta. Muutaman kuukauden mietiskelyn jälkeen Kihlmanin päässä kypsyi vähitellen ajatus lähteä ulkomaanmatkalle. Sen lisäksi ettei hänellä tytärtään Hannaa lukuun ottamatta ollut kotimaassaan mitään, minkä vuoksi jäädä, hänen terveydentilassaan tapahtui käänne kohti huonompaa. Pahentuneiden tuberkuloosi-oireiden vuoksi lääkäri suositti Kihlmanille pitempää oleskelua leudommassa ilmanalassa. Ajatus matkustamisesta viehätti Kihlmania myös muuten, sillä hän oli jo Gelan vielä eläessä haaveillut ulkomaanmatkasta, jolla hän voisi syventää tietojaan kristinuskosta sekä ”tavata oppineita, jumalaapelkääviä miehiä”²⁴⁴.

Asiaa pitkään harkittuaan jälkeen Kihlman lähti Kruunupyystä heinäkuussa 1851 matkaan kohti Ruotsia. Parin kuukauden mittaiseksi venyneen naapurimaassa oleskelun aikana Kihlman ehti tavata runsaasti ruotsalaisia pappeja ja herätysliikkeiden edustajia. Keskustelut uskonasioista avasivat Kihlmanin silmät näkemään, että kunnollisia kristittyjä saattoi olla myös muualla kuin

²⁴⁰ Aspelin-Haapkylä 1915, s. 126.

²⁴¹ N.G. Malmberg Alfred Kihlmanille 11.4.1849. AKk, coll. 101.7. HYK.

²⁴² Kares 1953, s. 357.

²⁴³ Rosendal 1912, s. 363–364; Aspelin-Haapkylä 1915, s. 131–132.

²⁴⁴ Aspelin-Haapkylä 1915, s. 134.

Suomen heränneiden omissa riveissä.²⁴⁵ Osittain tämän seurauksena hänen luottamuksensa heränneisiin auktoriteetteihin, Paavo Ruotsalaiseen ja Nils Gustaf Malmbergiin, alkoi samoihin aikoihin rakoilla yhä pahemmin. Ruotsista Kihlmanin alkuperäisenä tarkoituksena oli lääkärin ohjeita seuraten jatkaa matkaansa Hampurin kautta Brasiliaan. Amerikan-matka tuntui Kihlmanista silti äärimmäisen vastenmieliseltä ajatukselta, ja kun hänen kaikki ystävänsäkin vastustivat kiivaasti niin kauas suuntautuvaa matkaa, hän päätti lopulta vastoin lääkärin neuvoja viettää talven Etelä-Saksassa. Päätökseen vaikutti Kihlmanin merimatkaa kohtaan tunteman pelon ohella myös se, että hän odotti Saksassa solmivansa uusia, kiinnostavia teologituttavuuksia.

Kihlman matkasi halki Saksan käyden eri kirkkojen jumalanpalveluksissa ja tehden tuttavuutta paikallisten kristittyjen kanssa aina kuin tilaisuus sen salli. Saksassa-oleskelun aikana Kihlmanin käsitys toden kristinuskon riippumattomuudesta uskonnollisista puolueista vain vahvistui. Hän onnistui näkemään paljon hyvää jopa katolisessa saarnassa.²⁴⁶ Lopulta, tammikuussa 1852, Kihlman päätyi Tübingenin vanhaan yliopistokaupunkiin, jonne häntä vetivät kertomukset siellä vaikuttavan Johannes Tobias Beckin raamatullisesta teologiasta. Tübingenissä Kihlman kävi Beckin luennolla, luki hänen kirjoituksiaan ja ystävystyi henkilökohtaisesti tuolloin viisissäkymmenissä olleen teologian professorin kanssa.

Beckin opit tapasivat Kihlmanissa vastaanottavaisen maaperän, sillä heränneiden yhteisössä aiemmin ilmennyt rakoilu syveni syksyn 1851 ja talven 1852 mittaan todelliseksi repeämäksi. Koko Kihlmanin lähipiiri, Carl Gustaf von Essen, Lars Stenbäck, Anders Wilhelm Ingman, Frans Oskar Durchman ja useat muut pohjalaispapiet irtisanoutuivat lopullisesti Malmbergistä ja koko herännäisyydestä. Von Essen, Ingman ja Anders Favorin pitivät Kihlmania kirjeitse ajan tasalla, ja Kihlman puolestaan lähetti heille omia näkemyksiään siitä, miten asiassa olisi edettävä.

Heikki Ylikangas on teoksessaan *Murtuva säätyvalta*²⁴⁷ esittänyt varsin yksityiskohtaisen kuvauksen herännäisyyden hajaantumiseen johtaneista tapahtumista syksyllä 1851 ja talvella 1852. Monipolvisen tapahtumaketjun tarkemman esittelyn sijaan keskityn sen vuoksi seuraavassa pohtimaan hajaannuksen taustalla vaikuttaneita motiiveja. Ylikankaan esitys perustuu Al-

²⁴⁵ Alfred Kihlman A.W. Ingmanille ja A.A. Favorinille 15.–16.9.1851. Ruuth 1937.

²⁴⁶ Alfred Kihlman C.G. von Essenille ja A.W. Ingmanille 25.4.1852, Ruuth 1937, s. 109–110; Ks. myös Alfred Kihlman A.W. Ingmanille 11.12.1851, Ruuth 1937, s. 54 sekä Alfred Kihlman C.G. von Essenille 23.1.1852, Ruuth 1937, s. 60–61.

²⁴⁷ Ylikangas 1984.

fred Kihlmanin kirjeenvaihtoon, joka onkin varsin antoisa lähde juuri siitä syystä, että ulkomailla oleskelleelle Kihlmanille jouduttiin maantieteellisen etäisyyden takia raportoimaan tapahtumista yksinomaan kirjeitse. Näissä kirjeissä, samoin kuin Kihlmanin vastauksissa, myös herännäisyydestä irtaantumisen motiivit nousevat esiin.

Ainakin nimellisenä syynä välirikoon Malmbergin kanssa olivat hänen elämäntapansa. Hänen alkoholinkäytöstään ilmeisesti keskusteltiin heränneiden pappien kesken jo pian Angelica Kihlmanin hautajaisissa tapahtuneen nolon episodin jälkeen keväällä 1851.²⁴⁸ Ratkaisupisteeseen tapahtumat kehittyivät kuitenkin vasta elokuun lopulla samana vuonna. Tuolloin alkoi Kihlmanille tulla aluksi epämääräisiä viestejä ”toisen Almqvistin” paljastumisesta ja heränneitä isiä kohtaan tunnetun luottamuksen katoamisesta.²⁴⁹ Paljastusten tarkemmasta kohteesta ja sisällöstä ei Kihlmanin saamissa kirjeissä aluksi ollut puhetta. Vähitellen asian laita kuitenkin kävi ilmi: Nils Gustaf Malmberg oli jäänyt kiinni jo useampia vuosia jatkuneesta hillittömästä alkoholinkäytöstä ja siveettömästä elämästä. Hurjimmat väitteet kertoivat Malmbergin pelotelleen uhkailujen voimalla nuoria heränneitä naisia sukupuoliseen kanssakäymiseen ja korjailleen sitten jälkiään lähdeämällä sikiöitä ”oksennusaineilla”. Kaikki tämä oli tapahtunut samaan aikaan, kun Malmberg oli täysin tyynenä julistanut Jumalan sanaa saarnastuolista.²⁵⁰

Vaikka Malmbergiin kohdistuneiden väitteiden rajuus tuli Kihlmanille yllätyksenä, aivan odottamaton katastrofi ei ilmeisesti hänelle ollut. Jo ensimmäisistä vihjeistä Kihlman arveli paljastuneen isän olleen joko Paavo Ruotsalainen tai Malmberg. Paljastusten Kihlman epäili liittyneen ”siihen, joka on jo nähty, mutta jolta on [tähän saakka] ummistettu silmät” tarkoittaen epäilemättä alkoholinkäyttöä, josta oli ollut puhetta jo keväämmällä.²⁵¹ Ensi alkuun Kihlman oli huolestunut Malmbergin sieluntilasta ja kehotti ystäviään rukoilemaan tämän puolesta. Hän kirjoitti nimenomaisesti siinä hengessä, että tilanne ei missään tapauksessa saisi johtaa liikkeen haantumiseen. Malmberg olisi pelastettava takaisin rukoilemalla ja veljellisillä varoituksilla.

²⁴⁸ J.I. Bergh Alfred Kihlmanille 3.5.1851. Ruuth 1937, s. 273–274; Vrt. Ylikangas 1984, s. 56–57.

²⁴⁹ Ruotsalaista kirjailijaa C.J.L. Almqvistia oli epäilty siitä, että hän olisi koettanut myrkyttää erään ratsumestarin saadakseen haltuunsa tämän omaisuuden. Almqvist pakeni syytöksiä ulkomaille. Tapaus oli sattunut juuri ennen Kihlmanin ulkomaanmatkalle lähtöä. Kohuun vaikutti epäilemättä myös Almqvistin radikaali teos *Det går an*, jossa hän oli asettunut kannattamaan naisemansipaatiota ja vapaata avioliittoa. Kirja herätti kauhustusta vanhoillisessa sivistyneistössä Pohjanlahden molemmin puolin. *Aspelin-Haapkylä* 1915, s. 203, viite 1; Häggman 1994, s. 11–15, 162–172.

²⁵⁰ Ylikangas 1984, s. 51–70.

²⁵¹ Alfred Kihlman A.W. Ingmanille ja A.A. Favorinille 15.9.1851. Ruuth 1937, s. 17; Alfred Kihlman C.G. von Essenille 22.9.1851. Ruuth 1937, s. 27.

Kirjoittipa hän suoraan Malmbergillekin samassa tarkoituksessa. Samansuuntaisia neuvoja tuli Pohjanmaalle Savon suunnasta Julius Immanuel Berghiltä.²⁵²

Joulukuulla 1851 myös Kihlman käänsi kelkkansa ja viestitti ystävilleen olevansa avoimen välirikon tekemisen kannalla.²⁵³ Samoihin aikoihin hän kirjoitti Malmbergin tapauksesta vanhemmilleen: ”Minua hieman lohduttaa, etten koskaan, edes silloin, kun asuin hänen talossaan ja olin häntä lähinnä, ollut hänen kanssaan erityisen likeinen”.²⁵⁴ Tämä oli melkoista vähättelyä, sillä Kihlman oli Malmbergin talossa asuessaan ollut melkeinpä perheenjäsenen asemassa. Vanhempiin pojan ja Malmbergin välinen ystävyys kuitenkin oli koskenut niin kipeästi, että Kihlmanin tarve irtisanoutua syntisestä oppi-isästään tuntuu varsin ymmärrettävältä.

Lopulliseen eron Malmbergistä kapinapapit ottivat vasta tammikuun 1852 lopulla, kun von Essen lähetti Malmbergille pitkän kirjeen, jossa hän irtisanoi ystävyysuhteensa. Noin kuukautta myöhemmin F.O. Durchman syytti Malmbergiä siveettömyyksistä kaiken kansan edessä häissä, joissa tämä oli suorittamassa vihkitoimitusta. Yksi toisensa jälkeen pohjalaiset papit käänsivät selkensä Malmbergille, joka mustatun maineensa masentamana alkoi harkita itsemurhaa. Viimeinen naula Malmbergin arkkuun lyötiin von Essenin huhtikuussa Ylihärmän pappilaan koolle kutsumassa kokouksessa, jossa lähes kaikki keskeiset eteläpohjalaiset papit lopullisesti irtautuivat Malmbergistä ja koko herännäisyydestä.²⁵⁵

Ylikangas näkee Kihlmanille ja muille kauempana asuville lähetettyjen kirjeiden takana Carl Gustaf von Essenin ovelasti masinoiman taktiikan, jolla muutoin asiasta tietämättömät papit saatiin liittymään salaliittoon Malmbergiä vastaan. Taktiikkaan kuului se, että kauempana asuville papeille kauhisteltiin laveasti Malmbergin väitettyjä syntejä, alleviivattiin eron tekemisen väistämättömyyttä ja yritettiin saada Malmbergin vastainen oppositio näyttämään mahdollisimman suurelta. Samaan aikaan itse huhujen kohteelle ei avoimesti paljastettu asian oikeaa laitaa: väitetyistä synneistä kyllä keskusteltiin hänen kanssaan, mutta ei tunnustettu, että huhuihin olisi uskottu tai että niitä oltiin itse levittelemässä.²⁵⁶

²⁵² Alfred Kihlman C.G. von Essenille ja A.W. Ingmanille 15.10.1851. Ruuth 1937, s. 27–28; Ylikangas 1984, s. 86.

²⁵³ Alfred Kihlman A.W. Ingmanille 11.12.1851. Ruuth 1937, s. 56–57.

²⁵⁴ Alfred Kihlman vanhemmilleen 14.12.1851. Kihlmanin suvun arkisto. Kirjeenvaihto, kansio 1. KA.

²⁵⁵ C.G. von Essen N.G. Malmbergille 22.1.1852. Kirje liitteenä von Essenin kirjeessä Kihlmanille 27.1.1852. Ruuth 1937, s. 156–159; Rosendal 1912, s. 406–415; Kares 1953, s. 376–386.

²⁵⁶ Ylikangas 1984, s. 80–82, 92–93.

Muutamissa vanhemmissa kirkkohistoriallisissa tutkimuksissa eron syyksi on nähty opilliset eroavuudet.²⁵⁷ Kihlmanin Saksasta tuomien beckiläisten oppien on katsottu johtaneen liikkeen hajaantumiseen. Eliel Aspelin-Haapkylä, Olavi Kares ja Heikki Ylikangas ovat kuitenkin aivan oikein todenneet, että kapinapappien erkaantuminen herännäisyydestä alkoi jo hyvän aikaa ennen kuin Kihlman oli edes tavannut J.T. Beckiä, puhumattakaan siitä, että ero olisi tapahtunut vasta sen jälkeen, kun papit alkoivat laajemmalti tutustua beckiläiseen teologiaan Kihlmanin palattua Suomeen. Ulkomailta tuodun opin johtaminen liikkeen hajaantumiseen on siksi jo kronologisista syistä sula mahdottomuus.²⁵⁸

Kihlmanin ja hänen lähipiirinsä kirjeenvaihdosta nousee esiin se, kuinka heränneiden verkosto – niin hyödyllinen ja voimakas kuin se aiemmin olikin – alkoi juuri 1850-luvun alussa muuttua pakkopaidaksi liikkeestä irtautuneille papeille. Yhteisen normipohjan tiiviys, joka näkyi tiukkana opillisten käsitysten vartioimisena sekä verkoston sulkeutuneisuus, joka yhdisti liikkeen jäsenet moninkertaisin suhtein toisiinsa ja esti ulkopuolisia tunkeutumasta verkoston sisäpuolelle, muuttuivat yhä enemmän hyödystä rasitteeksi. Verkosto alkoi vähä vähältä kääntyä itseään vastaan ja yksinkertaisesti tukahdutti itse itsensä.

Kihlmanin kirjeenvaihdossa suurimpana ahdistuksen aiheuttajana näyttäytyy se keskeinen asema, jonka ihmisauktoriteetti oli herännäisyydessä itselleen valloittanut. Protestanttisen uskon pääperiaate, Raamatun asema oikean opin ainoana lähteenä, oli sivuutettu, ja tilalle olivat astuneet heränneiden isien mielivaltaiset käskyt. Paavon ja Malmbergin opeista, niin karkeita ja epäloogisia kuin ne saattoivatkin olla, oli tehty Jumalan sanaa.²⁵⁹ Tämä perusongelma näyttäytyi useina epäkohtina herännäisyyden opissa ja toiminnassa. Ensinnäkin tekopyhyiden kammoksuminen oli johtanut absurdeihin, jopa irvokkaisiin opinkappaleisiin, joiden noudattamista heränneet olivat valvoneet tarkemmin kuin Mooseksen lakitaulujen tottelemista. Tekopyhyiden vastustamisen nimissä alkoholia käytettiin niin innokkaasti, että Helsingin säätyläispiireissä heränneet pohjalaiset papit olivat saaneet juopon maineen.²⁶⁰ Körttipuvun käytöstä oli taas heränneiden maallikoiden keskuudessa tehty niin ehdoton vaatimus, että sen alkuperäinen tarkoitus, totisesta uskosta merkinä oleminen, oli melkein jäänyt sivuseikaksi. Oudon vaatekappaleen käyttöpakossa oli Kihlmanin mielestä vielä lisäksi se ongelma, että se etäännytti sääty-

²⁵⁷ Mm. Rosendal 1912, s. 415 ff.

²⁵⁸ Aspelin-Haapkylä 1915, s. 268; Kares 1953, s. 386; Ylikangas 1984, s. 112–113.

²⁵⁹ Esim. A.W. Ingman Alfred Kihlmanille 22.4.1852. Ruuth 1937, s. 208.

²⁶⁰ Alfred Kihlman C.G. von Essenille 15.8.1851. Ruuth 1937, s. 10–11.

läistöö herännäisyydestä.²⁶¹ Körttipuvun käyttöpakko olikin sikäli paradoksaalinen, että herännäisyyden alkuperäisen näkemyksen mukaan kaiken maallisen – asusteet mukaan luettuna – olisi pitänyt olla pelastumisen ja yksilön jumalasuhteen rinnalla täysin toissijaista.

Toiseksi myös heränneiden isien määrittelemän opin ydinkysymykset alettiin asettaa kyseenalaiseksi. Tulilinjalla oli nimenomaan kysymys pelastusvarmuuden saavuttamisesta. Ihmetystä ainakin Kihlmanissa ja A.A. Favorinissa herätti se ristiriita, joka evankeliumissa annetun lupauksen ja Paavo Ruotsalaisen viljelemän pelastusvarmuuden kieltämisen välillä vallitsi. Uuden Testamentin mukaan jokainen, joka uskoi Jeesukseen, sai syntinsä anteeksi ja pääsi taivaan valtakuntaan. Herännäisyyden mukaan taas oli suuri synty tuudittautua ajatukseen omasta pelastumisestaan.²⁶² Nämä epäilykset olivat kaiketi kytenneet heränneiden pappien mielissä vähintään Hedbergin erosta lähtien, sillä evankeliumin ilosanoman korostaminen oli hedbergiläisyyden keskeisiä opinkappaleita. Von Essenkin leikitteli ajatuksella tilanteesta, jossa ”pieni osa molemmista suurista puolueista [herännäisyydestä ja hedbergiläisestä evankelisuudesta] yhdistyisi ja muodostaisi uuden liiton kirkollisessa hengessä, samalla kun massat molemmilla puolilla jatkaisivat omaa rataansa eteenpäin”.²⁶³ Kapinapapit varoivat kuitenkin visusti samastumasta hedbergiläisyyden valtavirtaan, vaikka suhtautuminen kilpailevaan uskonlahkoon lieveni pitkin syksyä ja talvea 1851–52.²⁶⁴ Kihlman alkoi aikaa myöten tuntea jopa jonkinlaista ymmärtämystä Hedbergin menettelyä kohtaan, kun hän itse alkoi tehdä eroa Paavo Ruotsalaisen oppeihin.²⁶⁵

Osittain juuri hedbergiläisyyteen liittyen liikkeen johtajien nähtiin syyllistyneen puoluehengen (*partisinne*) tai lahkolaisuuden (*sekretism*) lietsomiseen. Synnit rehottivat ja suruttomat pääsivät vapaasti mellastamaan sillä aikaa, kun uskovat haaskasivat aikansa keskinäiseen vihanpitoon ja riitelyyn.²⁶⁶ Sen sijaan, että heränneet isät olisivat sysänneet syrjään erimielisyytensä ja keskittyneet kristillisen uskon levittämiseen ja liikkeen yhdistämiseen, he omassa vallanjanossaan saivat aikaan liikkeen pirstoutumiseen.

²⁶¹ Alfred Kihlman A.W. Ingmanille 11.12.1851. Ruuth 1937, s. 48–49; Ks. myös Ylikangas 1984, s. 130–132.

²⁶² A.A. Favorin Alfred Kihlmanille 15.12.1851. Ruuth 1937, s. 236 ff.; Alfred Kihlman A.W. Ingmanille 11.12.1851, Ruuth 1937, s. 46–47; Alfred Kihlman A.W. Ingmanille 28.2.1852. Ruuth 1937, s. 80–81.

²⁶³ C.G. von Essen Alfred Kihlmanille 29.8.1851. Ruuth 1937, s. 143.

²⁶⁴ Ks. Kihlmanin kirjeet von Essenille, Ingmanille ja Favorinille syksyiltä 1851, eron tekemisestä Hedbergin kannattajiin esim. Alfred Kihlman A.W. Ingmanille 20.5.1852. Ruuth 1937, s. 125.

²⁶⁵ Alfred Kihlman A.W. Ingmanille 28.2.1852. Ruuth 1937, s. 82 ff.

²⁶⁶ Alfred Kihlman A.W. Ingmanille 11.12.1851. Ruuth 1937, s. 45; Ingman ja Favorin ilmoittivat jakavansa Kihlmanin kirjeessään esittämät näkemykset täysin. A.W. Ingman Kihlmanille 24.1.1852. Ruuth 1937, s. 203; A.A. Favorin Kihlmanille 23.1.1852. Ruuth 1937, s. 246.

Epäluottamuksen syveneminen herännäisyyden karismaattisia johtajia kohtaan näkyi selvästi Kihlmanin ja hänen lähipiirinsä kirjeenvaihdossa. Haluttiin irtaantua johtajista ja asettaa Raamattu takaisin ainoaksi auktoriteetiksi.²⁶⁷ ”Pyhimysten täytyy kaatua, jotta voisimme oppia luottamaan Jumalaan, ei ihmisiin. Meidän täytyy palata Sanan ehdottomaan noudattamiseen”, kirjoitti Kihlman.²⁶⁸ Kirjeissä korostettiin nimenomaan oman itsenäisen ajattelun merkitystä: liikkeen johtohahmoista eroaminen ei missään tapauksessa saisi johtaa uuden puolueen muodostumiseen.²⁶⁹

Edellä kerrottu kuvastaa sitä, miten heränneiden verkoston normipohjan suunnaton tiiviys ja asemaltaan lähes diktaattoreita muistuttavien herätysjohtajien asema tuon normiston määrittelijänä alkoi vähitellen nakertaa verkoston perusteita. Heränneiden isien rooli oikean opin säätäjänä ja heihin kohdistunut henkilönpalvelonta alkoivat aiheuttaa muissa papeissa kateutta. Lisäksi heränneen normiston rautainen pakkopaita alkoi kaventaa pappien omia toimintavapauksia. Herännyt verkosto toki tarjosi heidän omien yksilöllisten pyrkimyksiensä kannalta hyödyllistä sosiaalista pääomaa, mutta ongelmaksi muodostui se, että sitä alkoi olla *liikaa*. Liian vahva ja suljettu sosiaalinen verkosto ei enää ollut toimiva, vaan se pakotti jäsenensä alistumaan myös sellaisiin rajoitteisiin, jotka haittasivat heidän omien intressiensä ajamista. Sosiologi Kaj Ilmonen onkin huomauttanut, että pahimmillaan sosiaalinen pääoma saattaa tällaisessa tapauksessa muuttua resurssista pelkäksi rajoitteeksi.²⁷⁰ Yksilö voi kasvattaa sosiaalisen verkoston yhteisessä käytössä olevaa kollektiivista voimaa tekemällä kompromisseja ja tinkimällä omista itsekkäistä tavoitteistaan, mutta hänen on saatava uhrauksistaan vastineeksi riittävästi hyötyä, jotta kompromissien tekemisessä olisi hänen kannaltaan jotakin mieltä.

Toinen ongelma, johon sosiaalisia verkostoja tutkineet sosiologit ovat kiinnittäneet huomiota, on liian tiiviin verkoston muodostuminen tiedonkulun esteeksi. Sulkeutuneisuus hyödyttää verkostoa tiettyyn pisteeseen asti, koska se lisää verkoston jäsenten välillä vallitsevaa luottamusta. Kun kaikki tuntevat kaikki, muihin on helppo luottaa ja toisaalta sosiaalinen kontrolli on vahvaa. Tiedonkulku, joka on yksi suurimmista verkoston tuomista eduista, alkaa kuitenkin kärsiä tilanteessa, jossa verkoston jäsenten kontaktit verkoston ulkopuolelle häviävät. Jos tietoa vaihdetaan vain samaan verkostoon kuuluvien lähiystävien (nk. vahvat siteet) kanssa, se alkaa pyöriä samojen

²⁶⁷ Esim. C.G. von Essen Alfred Kihlmanille 17.3.1852. Ruuth 1937, s. 163.

²⁶⁸ Alfred Kihlman C.G. von Essenille 15.8.1851. Ruuth 1937, s. 11.

²⁶⁹ Alfred Kihlman A.W. Ingmanille ja A.A. Favorinille 15.–16.9.1851. Ruuth 1937; A.W. Ingman Alfred Kihlmanille 13.12.1851, Ruuth 1937, s. 199; A.A. Favorin Alfred Kihlmanille 15.12.1852. Ruuth 1937, s. 244–245.

²⁷⁰ Ilmonen 2000, s. 25. Ilmonen käyttää esimerkkinä juuri uskonlahkoja.

klikkien sisällä eikä kulje pitempiä matkoja. Informaation leviämisen kannalta olisi sen vuoksi tärkeätä, että verkoston jäsenillä olisi myös paljon nk. heikkoja siteitä (ts. satunnaisempia tuttavuuksia) verkoston ulkopuolisten ihmisten kanssa. Tällöin uudet tiedot leviävät tehokkaammin verkoston sisään.²⁷¹

Heränneiden verkostossa heikkojen siteiden määrä jäi varsin vähäiseksi. Aviopuolisiksi, palkolliseksi tai lasten kotiopettajaksi kelpasivat ainoastaan uskonnollisilta näkemyksiltään samanhenkiset ihmiset. Ystäviä omien piirien ulkopuolella oli niukasti, kun uskonnollisten kiistelyjen seurauksena ystävyysuhteet pantiin poikki tai ne vähitellen kylmenivät. Tämä johti siihen, että esimerkiksi tuomiokapitulien kanssa viestiminen vaikeutui. Virallinen tieto piispantarkastuksineen ja virkamääräyksineen toki kulki, mutta epävirallisempi informaatio jäi usein saamatta.

Yksityisen papin kannalta heränneiden verkoston tuomat hyödyt alkoivat 1840- ja 1850-luvun taitteessa näyttää haittoja vähäisemmiltä. Kapinapappien keskinäisestä kirjeenvaihdosta on nähtävissä, kuinka he alkoivat kokea heränneiden isien määrittelemän opin henkilökohtaiseksi painolastiksi monissa kysymyksissä. Ensimmäisenä tulilinjalle joutui herännäisyyden suhtautuminen akateemisiin opintoihin ja tutkintojen suorittamiseen. Vetoa jatko-opintojen suorittamiseen tunsivat etenkin Anders Wilhelm Ingman, Carl Gustaf von Essen sekä luonnollisesti Kihlman – olihan hurskaiden kristittyjen tapaaminen ja kristinopin tietojen syventäminen ollut yhtenä ponnitena hänen koko matkalleen.

Kihlman kirjoitti matkansa alkupuolella Tukholmasta Ingmanille ja Favorinille:

Meidän on korkea aika tarttua opintoihin. Se kuuluu meille papeille. Taloudenpidon on oltava sivuseikka. Kaikkien ihmisten täytyy tehdä työtä: ainoastaan meidän pitäisi lepäillä laakereillamme. Siinä tapauksessa tulemme aikanaan kokemaan epämiellyttävän herätyksen. Askeesi ei saa estää luvallista toimintaa. Kristinusko ei tee ihmistä kelpaamattomaksi johonkin toimintaan; on meidän tehtävämme osoittaa myös tämä.²⁷²

Kuukautta myöhemmin Kihlman tuskaili kirjeessään uudemman kerran opintojen kiireellisyyttä, ja epäili jo laiskottelullaan aiheuttaneensa itselleen korvaamattoman vahingon.²⁷³

²⁷¹ Granovetter 1973, s. 1366, 1370–1371.

²⁷² Alfred Kihlman A.W. Ingmanille ja Anders Favorinille 15.9.1851. Ruuth 1937, s. 26.

²⁷³ Alfred Kihlman C.G. von Essenille ja A.W. Ingmanille 15.10.1851. Ruuth 1937, s. 29.

Kihlmanin ajatukset saavuttivat nopeasti vastakaikua von Essenissä ja etenkin Ingmanissa. Kolmikokon motiivit opintojen harjoittamisen suhteen eivät kuitenkaan olleet täysin yhtenevät. Kihlman näytti tähtäävän opinnoillaan enemmänkin itsensä sivistämiseen ja syvempään teologiseen ymmärrykseen. Opettajanvirkaa varten vaadittavan tutkinnon Kihlman saikin aikaan vasta vuosia myöhemmin, vaikka hän tutki kaiken aikaa innokkaasti teologista kirjallisuutta. Kirjeiden perusteella Ingmania ja von Essenia näyttää sen sijaan ajaneen eteenpäin enemmän kiinnostus tohtorintutkinnon suorittamiseen kuin oman sivistystasonsa nostamiseen. Toisin kuin Kihlman, joka halusi ”etsiä totuutta”, Ingman kirjoitti kiinnostuksestaan nimenomaan teologisen oppiarvon saavuttamiseen. Vanha heränneiden inho teologisoitua kohtaan istui silti Ingmanissa niin lujassa, että omatunto ei tahtonut antaa myöten.²⁷⁴

Akateemiset opinnot ja oppiarvot eivät olleet ainoa asia, joiden tavoittelulle heränneiden isien opetukset muodostivat esteen. Kirjeenvaihdossa sivuutettu, mutta yhtäläillä ongelmallinen herännäisyyden piirre liittyi taloudellisen toiminnan vieroksumiseen. Herännäisyys piti sitä sielulle vaarallisena, ja etenkin koron perimistä paheksuttiin. Erityisen hankalaksi tilanteen koki Kihlman, joka oli lainannut korotta tuhansia ruplia talonpojille ja heränneille papeille. Kihlman ei varsinaisesti valitellut asiantilaa kirjeissään, mutta tilanteen vaikeus käy ilmeiseksi, kun tarkastellaan hänen toimintaansa liikkeestä irtautumisen aikoihin.

Kun herännäisyyden hajoamisen ensimmäiset merkit alkoivat olla ilmassa, Kihlman rupesi nopeaan tahtiin muuttelemaan vanhoja korottomia lainoja korollisiksi. Teknisesti tämä tapahtui ensi alkuun siten, että hän pyrki siirtämään Angelican varoista myönnettyjä lainoja tyttärensä Hannan perintöosuuteen, johon ei ilmeisesti alun alkaenkaan ollut sovellettu korottomuuden vaatimusta. Kihlmanin edusmiehenä Suomessa toiminut von Essen joutui lainojen järjestelyssä niin hankalaan välikäteen, että hänen oli lopulta toppuuteltava Kihlmanin intoa lainojen muuttamiseksi korollisiksi. Von Essen tosin muutteli samoihin aikoihin myös itse antamiaan lainoja korollisiksi, jos kohta huomattavasti Kihlmania maltillisemmin.²⁷⁵ Myös Malmbergille myön-

²⁷⁴ A. W. Ingman Alfred Kihlmanille 24.9.1851. Ruuth 1937, s. 189–190. Ingman puhuu nimenomaan itsestään ja von Essenistä, joten nämä kaksi olivat keskustelleet asiasta selvästi myös keskenään.

²⁷⁵ Alfred Kihlman C.G. von Essenille 15.8.1851. Ruuth 1937, s. 11; Alfred Kihlman C.G. von Essenille 23.1.1852. Ruuth 1937, s. 63; C.G. von Essen Alfred Kihlmanille 24.12.1852, AKk, coll. 101.3. HYK.

netyistä lainoista Kihlman alkoi vaatia 5 %:n korkoa sekä käypiä vakuuksia, mistä tämä luonnollisesti loukkaantui.²⁷⁶

Von Essenin ”Pappilan Salulle” pyytämästä edullisesta lainasta Kihlman kieltäytyi samoihin aikoihin. Tämä Malmbergiä vastaan von Essenia uskollisesti tukenut talonpoika sai jäädä kahdeksan lapsensa kanssa asustamaan ahtaaseen torppaansa, koska Kihlman ei halunnut antaa korotonta lainaa talon ostamiseen. ”Hänen köyhyytensä saattaa olla suuri, mutta tuhannet muut ovat aivan yhtä köyhiä”, kuului Kihlmanin tyly vastaus.²⁷⁷

Herännäisyyden auktoriteettien taloudenpitoa koskevat opetukset, koronperimiskielto, loputtoman vieraanvaraisuuden vaatimus ja mahtipontisten juhlien järjestäminen näyttivät nyt huonoilta opeilta. Kieltäytyttyään auttamasta vanhan heränneen toverin, Figge Strömbergin rahapulassa olevaa vaimoa, Kihlman kirjoitti von Essenille: ”Etkö Sinäkin usko, että Malmbergin periaatteet olivat virheellisiä myös taloudenpidossa? Myös tässä poikettiin Jumalan sanasta: ei laitettu suuta säkkiä myöden, vaan Marielundin tavan ja muodin mukaan.”²⁷⁸

Saksan-matkallaan Kihlman alkoi kokea ongelmaksi myös sen, että herännäisyys ei ottanut kantaa maallisiin asioihin. Suuren maailman ihmeet hakivat turhaan selitystään herännäisyyden oppirakennelmasta. Etenkin Suomessa vielä tuntemattomat tekniset edistysaskeleet ja saksalaisten kaupunkien vauraus näyttivät askarruttaneen Kihlmania. Rautatie, jota Kihlman nimitti ”tuoksi silmiinpistäväksi piirteeksi ajan kasvoissa”, teki häneen suuren vaikutuksen. Hän yltyi lähestulkoon poeettiseen mietiskelyyn ajasta ja sen lyhydestä matkustaessaan ”huimaa vauhtia suoraa, tasaista tietä - - esineiden melkein lentäessä ohitse”.²⁷⁹ Hämmästyttävänä ihmiskäden taidonnäytteenä Kihlman piti myös Götan kanavaa, jonka maailman lapset olivat rakentaneet. Samaan aikaan hänen mielestään ”laiskat, ajattelemattomat ja huolimattomat” kristityt olivat antaneet ajan valua hukkaan kykenemättä auran käyttelyä ihmeellisempään maalliseen toimintaan.²⁸⁰ Hampurin vauraus ja ylellisyys oli ylitsevuotavuudessaan suorastaan huumaavaa. ”Kuka asettuu tätä mahtavaa virtaa vastaan? Minä luulen: ei kukaan. Ja myös kristittyjen täytyy, joskin asianmukai-

²⁷⁶ Alfred Kihlman C.G. von Essenille 23.1.1852. Ruuth 1937, s. 63; N.G. Malmberg Alfred Kihlmanille 17.11.1852 ja 18.1.1853. AKk, coll. 101.7. HYK; N.G. Malmberg Reinhold Helanderille 17.11.1852. SKHS:n arkisto, D 51. KA.

²⁷⁷ C.G. von Essen Alfred Kihlmanille 27.1.1852. Ruuth 1937, s. 155; Alfred Kihlman C.G. von Essenille 8.3.1852. Ruuth 1937, s. 100.

²⁷⁸ Alfred Kihlman C.G. von Essenille 16.5.1852. Ruuth 1937, s. 124.

²⁷⁹ Alfred Kihlman C.G. von Essenille, A.W. Ingmanille ja A.A. Favorinille 13.11.1851. Ruuth 1937, s. 38 (sitaatti); Alfred Kihlman vanhemmilleen 21.11.1851. Kihlmanin suvun arkisto. Kirjeenvaihto, mappi 1. KA.

sen välimatkan päästä, seurata jäljessä, jos he haluavat jotakin vaikuttaa turhamielisiin”, kirjoitti Kihlman.²⁸¹ Ei ihme, että hän halusi teologian opinnoillaan Tübingenissä etsiä vastauksia myös maallisempiin kysymyksiin, siihen, ”missä suhteessa kristityn tulee olla nykyajan taiteeseen, tieteeseen, teollisuuteen ym.?”²⁸²

Kapinapappien ryhmällä oli siis useita syitä pyrkiä irti heränneiden isien kuristavasta syleilystä. Osin syyt liittyivät liikkeen yleiseen väsymystilaan; kun keskinäinen riitely alkoi, avautuivat pappien silmät vähitellen näkemään – tai pikemminkin ehkä tunnustamaan itselle ja muille – heränneen opin sairaalloiset piirteet: alkoholin runsaan käytön tekopyhyden vastustamisen nimissä, henkilönpalvonnan, epäolennaisen saivartelun pukeutumisen suhteen jne. Auktoriteetin pelko ja ryhmäpaine olivat herätyksen kulta-aikana saaneet papit pitämään mahdolliset kriittiset ajatukset omana tietonaan, sillä leimautumisen pelossa ei uskallettu olla täysin rehellisiä edes lähimmille ystäville.²⁸³ Yleinen epäluulo ja opilliset epäkohdat yhdistettynä johtomiehiä kohtaan tunnettuun kateuteen sekä siihen, että heränneiden isien opit rajoittivat muutamien hyväosaisten pappien menestymismahdollisuuksia maallisemman toiminnan saralla, sai kapinapapit vaatimaan paluuta oikean kristillisyyden juurille, Raamattuun. Kihlmanin isän vuosientakainen profetia ihmisorjuuden alle joutumisesta oli käynyt kapinapappien silmissä toteen.

Herännäisyyden hajoamista aiemmin tutkinut Heikki Ylikangas on päätenyt samansuuntaisiin johtopäätöksiin. Hänen mukaansa kapinapapeille liikkeestä irtaantuminen oli välttämätöntä, mikäli he mielivät joskus päästä apulaispappia tai kappalaista korkeampiin virkoihin. Kirkollisessa hierarkiassa eteneminen edellytti jatko-opintoja ja tutkintojen suorittamista, mitä herännäisyydessä ei hyväksytty sen enempää kuin korkeampien virkojen tavoitteluakaan. Heränneiden pappien suhteet valtiokirkon johtomiehiin olivat sitä paitsi huonot ja saattoivat parantua ainoastaan, jos äitikirkon huomaan halajavat papit ottivat etäisyyttä herännäisyyteen ja sen oppeihin. Ylikangas korostaa nimenomaan herännäisyydestä irtaantuneiden pappien halua liittyä takaisin kirkolliseen valtavirtaan. Herännäisyyden armonkäsityksen ongelmallisuuteen vetoaminen oli Ylikankaan mukaan vain ”näennäisongelma”, jolla liikkeestä erkaantumisesta saatettiin perustella.²⁸⁴

²⁸⁰ Alfred Kihlman vanhemmilleen 14.12.1851. Kihlmanin suvun arkisto. Kirjeenvaihto, mappi 1. KA.

²⁸¹ Alfred Kihlman C.G. von Essenille, A.W. Ingmanille ja A.A. Favorinille 13.11.1851. Ruuth 1937, s. 38.

²⁸² Alfred Kihlman A.W. Ingmanille 11.12.1851. Ruuth 1937, s. 50; tematiikasta ks. myös Siltala 1993, s. 380–381.

²⁸³ C.G. von Essen Alfred Kihlmanille 17.5.1853. AKk, coll. 101.3. KA.

²⁸⁴ Ylikangas 1984, s. 112–122.

Samoin oli Ylikankaan mukaan Malmbergin väitettyjen syntien laita. Malmberg valikoitui maailtauluksi pääosin siksi, että hän yksinkertaisesti soveltui syntipukin tehtävään. Kun arkkipiispa Edward Bergenheim oli ensin piispantarkastusmatkallaan syksyllä 1850 hyökännyt kiivaasti Malmbergiä vastaan ja kun tämä sittemmin oli julkisesti esiintynyt humalapäissään Angelica Kihlmanin hautajaisissa, liikkeestä eroon halajava C.G. von Essen näki tilaisuutensa tulleen ja käynnisti taitavasti suunnitellun huhukampanjan Malmbergiä vastaan. Näiden Ylikankaan mukaan suurimmaksi osaksi keksittyjen juorujen levittelyä helpotti Malmbergin oman esiintymisen lisäksi tämän vaimon Amandan taipumus mustasukkaisuuteen, joka oli helppo selittää aiheelliseksi. Muut papit tarttuivat von Essenin syöttiin, osin koska he halusivat myös itse liikkeestä eroon, osin siksi että he yksinkertaisesti uskoivat huhut. Rivipappien kateellisuus herännäisyyden johtohahmoja kohtaan ei ainakaan vaikeuttanut von Essenin tehtävää saada muut papit kääntämään selkensä Malmbergille.²⁸⁵

Psykohistorioitsija Juha Siltala yhtyy osittain Ylikankaan tulkintaan: herännäisyys muodosti muutamille papeille sosiaalisen nousun esteen, ja karismaattisten heränneiden isien loisto taas haittasi muiden pappien pätemistä liikkeen sisällä.²⁸⁶ Hän kuitenkin korostaa sitä, että liikkeen merkitys sen jäsenten psyykkisenä tukena väheni, ja ”suuren hyvän odotus siirtyi seurayhteydestä yksityiseen uskonelämään”. Arkielämän paineita osattiin käsitellä jo enemmän yksilöinä, eikä samanlaista tarvetta sulautua sokeasti liikkeen tarjoamaan turvaan enää ollut. Siltalan mielestä nämä tekijät nousevat tärkeiksi jo siksin, että liikkeestä pyrkivät eroon myös sellaiset papit, joilla ei ollut erityisempiä paineita maallisten ambitioiden toteuttamiseen.²⁸⁷

Kihlmanille ja hänen läheisimmille ystävilleen, Anders Wilhelm Ingmanille, Carl Gustaf von Essenille sekä tietyssä määrin myös Lars Stenbäckille maallisen menestyksen vetovoimalla kuitenkin oli merkitystä. Tämän Arppe-Fabritius -suvun naisten kanssa avioituneen ryhmän ongelmana oli osin se, että peritty tai naimakauppojen mukana tullut omaisuus vetivät maallisempiin toimiin. Kauppa ja teollisuus alkoivat ottaa edistysaskeleita 1840- ja 1850-luvun taitteessa, ja niiden luoma houkutus parempine sijoitusmahdollisuuksineen oli suuri etenkin Kihlmanin ja jossain määrin myös von Essenin kohdalla. Samaan aikaan papistoa 1830- ja 1840-luvulla koetellut työttömyysongelma alkoi vähin erin muuttua pappispulaksi, mikä avasi uusia menesty-

²⁸⁵ Ylikangas 1984, s. 127, 137–141.

²⁸⁶ Siltala 1993, s. 341–342.

²⁸⁷ Siltala 1993, s. 340, 368 ff.

mismahdollisuuksia myös kirkon piirissä.²⁸⁸ Herännäisyyden vanha verkosto alkoi muuttua näille papeille hyödyttömäksi; se ei tarjonnut enää etuja uusissa olosuhteissa. Päin vastoin, herännäisyyden ideologian asettamat rajoitteet muuttuivat taakaksi.

Siitä huolimatta uskonnollisiakaan vaikuttimia ei ole syytä aliarvioida. Uskonlahkoihin ja auktoriteetteihin kohdistettu kritiikki ei ollut pelkkää pintasilausta, jolla herännäisyydestä irtaantumista voitiin perustella, vaan taustalla oli todellista heränneiden isien kaikennielevän aseman aiheuttamaa ahdistusta. Heränneet papit olivat myös täysin tosissaan suhteessaan opillisiin kysymyksiin, vanhurskauttamiseen ja pelastusvarmuuteen. Uskonto ei ollut papeille edes tiedostamattomalla tasolla pelkkää taktiikkaa tai omien uravalintojen oikeuttamista vaan maailmankatsomus, jonka päälle koko inhimillinen olemassaolo rakennettiin.

6. Beckiläisyys

Herännäisyyden ehdoton oppi oli ollut siinä määrin hallitseva, että siitä luopuminen ei käynyt ilman opillista perustaa, joka olisi legitimoanut kypsytymässä olleet valinnat ja antanut uuden pohjan niin maalliselle kuin hengellisellekin toiminnalle. Saksasta Kihlman löysi vastauksen itsensä ja ystäviensä opilliseen dilemmaan.

Johannes Tobias Beckin opetuksilla oli poikkeuksellinen vetovoima kaukaisesta Suomesta tulleeseen nuoreen pappiin. Beckiläisyys tuntui tarjoavan ratkaisun niihin ongelmiin, joita Kihlman kumppaneineen herännäisyyden opissa näki. Ensinnäkin Beck teki selkeän eron seurakunnan (*Gemeinde*) ja kirkon (*Kirche*) välille. Seurakunnalla hän tarkoitti ”Kristuksen kirkkoa”, tosiuskovia, joita ei välttämättä yhdistänyt kulttiyhteys, vaan Sanan ja Hengen yhteys. Tämän seurakunnan jäseniä saattoi siten löytyä monista eri uskonnollisista yhteisöistä. Tärkeintä eivät olleet uskonharjoituksen ulkoiset muodot vaan totinen pyrkimys oikeaan uskoon. Kirkolla Beck viittasi uskonharjoituksen instituutioihin, esimerkiksi valtiokirkkoon, johon kuului Kristuksen kirkon jäsenten ohella tavallisesti myös puoliuskovaisia sekä kokonaan uskonnottomia. Kristuksen kirkko muodostui siten vain pienestä osasta luterilaista seurakuntaa, mutta toisaalta sitä saattoi olla myös esimerkiksi katolisten ja reformoitujen piirissä.²⁸⁹

²⁸⁸ Ylikangas 1979, s. 209–215; Ylikangas 1984, s. 132.

Kihlmania, joka Ruotsissa ja Saksassa oleskelunsa aikana oli itse omakohtaisesti saanut huomata, että hurskaita miehiä löytyi uskontokunnasta kuin uskontokunnasta, tämä oppi luonnollisesti puhutteli. Beckiläisyshän oli suora kannanotto kammoksuttua puoluehenkeä ja lahkolaisuutta vastaan: puolueella tai lahkolla ei ollut mitään väliä, kunhan uskonpyrkimys oli rehellinen ja tosi. Katolisen saarnan Kihlmania hämmästyttänyt mielekkyys tuli ymmärrettäväksi, ja myös hedbergiläisten motiivit aukenivat uudella tavalla.

Toinen Kihlmaniin erityisesti vetoava seikka oli se, että Beck perusti oppinsa yksinomaan Raamattuun. Beckin ajattelu ei tietenkään ollut syntynyt missään tyhjiössä, vaan hän oli omaksunut runsaasti piirteitä württembergiläisestä pietismistä, etenkin J.A. Bengeliltä. Olennaista kuitenkin on, ettei Beck johtanut opinkappaleitaan tunnustuskirjoista, vaan pelkästään Raamatusta. Beckiläistä suuntausta on siksi kutsuttu myös raamatulliseksi suuntaukseksi.²⁹⁰ Ihmisauktorateettien piinaamien ja heränneiden isien mielivaltaisten oppien noudattamiseen kyllästyneiden körttipapin korvissa Raamatun keskeinen asema beckiläisydessä oli todellista ilosanomaa. Tämä oli juuri sitä, mitä Kihlman kumppaneineen oli kaipaillut pitkin syksyä 1851.

Kihlmanin itsensä kannalta kauaskantoisimpia vaikutuksia aiheuttanut beckiläisen opin piirre liittyi kysymykseen maailmallisen ja tuonpuoleisen välisestä suhteesta, armosta ja vanhurskauttamisesta. Herännäisyys oli hylännyt maallisen toiminnan itsevanhurskautena, jolla ei ollut mitään tekemistä jumalallisen kanssa. Beck näki asian toisin: vaikka perisyntiin merkitystä ei hänen mielestään voinut vähätellä, ihminen saattoi saada aikaan myös paljon hyvää. Syntisestä olemuksestaan huolimatta ihmisellä oli kykyä moraaliseen velvollisuudentuntoon. Beckiläisydessä korostui eettinen elämä ja ajatus Jeesuksen esikuvallisuudesta. Vanhurskauttaminen perustui tosin myös Beckin mielestä pelkkään uskoon. Jumala antoi ihmisen synnit anteeksi Kristuksen sovitusveren tähden, eikä ihminen voinut toiminnallaan vaikuttaa asiaan. Beckin mukaan ei silti ollut samantekevää, miten maallista elämäänsä eli. Perisynti ei antanut oikeutusta siekaillemattomaan alkoholinkäyttöön ja muihin siivottomiin elämäntapoihin, vaan väärää tuli pyrkiä aktiivisesti välttämään. Tämänpuoleinen elämä tuli elää Jumalaa palvellen, ei tuonpuoleisen odottamisen lamauttamana.²⁹¹

²⁸⁹ Sentzke 1949, s. 112–116; Harjunpää 1976, s. 298–299; Turtiainen 1982, s. 64–66.

²⁹⁰ Harjunpää 1976, s. 294–297; Sentzke 1949, s. 43 ff.

²⁹¹ Siltala 1993, s. 390–394; Turtiainen 1982, s. 55–57, 59, 61–62.

Kihlman näki beakiläisyyden tarjoavan oikeutuksen maalliselle toiminnalle. Ei ollut tarpeen kieltäytyä kaikesta maallisesta, sillä kukin palveli Jumalaa tehdessään omaa työtään. Kun Kihlman pari vuotta beakiläisyyden omaksumisen jälkeen pyysi Reinhold Helanderilta apua vanhojen velkojensa perimisessä, hän ilmoitti näkemyksensä, että ”kristinusko kaikkein viimeksi antaa luvan kevytmielisyyteen maallisten asioiden hallinnassa”.²⁹² Beakiläisyys näytti siis lopulta tarjoavan ratkaisun Kihlmanin ja hänen ystäviensä ongelmaan yhdistää liiketoimet, opinnot ja maallinen menestys osaksi uskonnollista oppirakennelmaa. Juha Siltala onkin varsin osuvasti nimittänyt beakiläisyyden omaksumista ”menestyksen teologian metsästykseksi”.²⁹³

Kaikesta huolimatta Kihlman suhtautui ensi alkuun Beckiin varauksellisesti. Syynä tähän oli se, että hän oli kuullut Beckin olevan anti-pietisti ja anti-luterilainen. Uteliaisuus Raamattuun perustuvaksi väitettyä teologiaa kohtaan vei kuitenkin voiton, sillä juuri professori Beck oli se syy, jonka vuoksi Kihlman matkusti Tübingeniin.²⁹⁴ Vielä Beckin ensimmäinen luento teki Kihlmaniin lähinnä vastenmielisen vaikutuksen. Erityisesti Kihlman inhosi luennossa liiallista tunteisiin vetoavuutta, joka ei hänen mielestään lainkaan kuulunut luentosalin kateederille.²⁹⁵ Kihlman kuitenkin esiteltiin Beckille nopeasti, ja hänen epäilyksensä tätä kohtaan hälvenivät pian täydellisesti. Vastasivathan monet Beckin opin kohdista juuri niitä ajatuksia, joita Kihlmanilla oli ollut jo ennen hänen tapaamistaan. Aivan erityisesti Kihlmaniin näyttää vedonneen Beckin ajattelun täydellisyys ja loogisuus: Se ei ollut vain kokoelma keskenään ristiriitaisia oppeja hajanaisista teemoista kuten Paavo Ruotsalaisen opetukset vaan todellinen teologinen järjestelmä.²⁹⁶ Pian Kihlman alkoi hehkuttaa varauksettomalta vaikuttavaa Beck-innostustaan ystävilleen.

Kihlmanin ystävät kotimaassa, Carl Gustaf von Essen, Anders Wilhelm Ingman ja Anders Favorin ottivat hänen innostuksensa vastaan kylmän skeptisesti. Kaukana kotoa matkaava, vaimonsa kuoleman murtama ja opillisesti tuuliajolla oleva Kihlman näytti joutuneen suoraan yhden auktoriteetin huomasta suoraan toisen tukahduttavaan syleilyyn. ”Muista että hän on ihminen”, torui A.W. Ingman Kihlmania.²⁹⁷ Beckiä pidettiin yksipuolisena ja negatiivisena lainsaarnaajana, joka kiinnitti liian vähän huomiota Kristuksen pelastustyöhön. Saksalaisteologin luterilaisista tun-

²⁹² Alfred Kihlman Reinhold Helanderille 5.10.1854. D 51 II Helander, SKHS. KA; Vrt. Turtiainen 1982, s. 62.

²⁹³ Siltala 1993, s. 375.

²⁹⁴ Alfred Kihlman C.G. von Essenille 23.1.1852. Ruuth 1937, s. 63.

²⁹⁵ Aspelin-Haapkylä 1915, s. 223.

²⁹⁶ Alfred Kihlman C.G. von Essenille 16.2.1852. Ruuth 1937, s. 68–69.

²⁹⁷ A.W. Ingman Alfred Kihlmanille 20.–23.3.1852. Ruuth 1937, s. 204.

nustuskirjoista poikkeavia näkemyksiä ei myöskään ollut helppo hyväksyä.²⁹⁸ Syksyä 1852 kohden eritoten Ingmanin ja Favorinin asenne beekiläisyyttä kohtaan alkoi vähitellen muuttua suopeammaksi. Vaikka uusia oppeja ei täysin kriitikkömästi heti otettu omaksi, Beckin tekstien (joita Kihlman oli lähettänyt kirjeissään) lukeminen onnistui vähitellen vakuuttamaan heidät. Saksalaisprofessorin teologisessa järjestelmässä nähtiin paljon hyvää, vaikka sitä epäiltiin maallikoille liian monimutkaiseksi.²⁹⁹

Alkuepäroinnin jälkeen Kihlmanin ystävästä tuli beekiläisyyden levittämisen etulinjan miehiä kaukaisessa Suomessa. Lars Stenbäckin professorinvirkaa varten v. 1855 kirjoittamassa väitöskirjassa beekiläiset korostukset olivat selvästi esillä. Beckin tapaan Stenbäck ei nähnyt enää dualismia maailmallisen ja hengellisen välillä, ja niinpä hän pyrki edistämään hengellisiä pyrkimyksiä kaikessa toiminnassaan. Stenbäck toimi vuosina 1855–56 kasvatustieteen professorina yliopistossa, minkä jälkeen hän siirtyi takaisin Pohjanmaalle Isonkyrön kirkkoherraksi.³⁰⁰ Muuten varsin epätieteellisesti suuntautunut von Essen toi esiin beekiläisiä äänenpainoja professorinvirkaa varten tekemässään väitöskirjassa vuonna 1865.³⁰¹ Tunnetuimmaksi beekiläiseksi teologiksi Suomessa kohosi Anders Wilhelm Ingman. Hän perehtyi vuosien ajan utterasti Beckin tuotantoon ja käänsi sitä myös suomeksi. Akateemisena tutkijana Ingman oli varsin tuottelias, ja Helsingin yliopiston eksegetiikan professorina hän onnistui kasvattamaan kokonaisen beekiläisen teologipolven Suomeen.³⁰² Saksalaisen professorin teologinen järjestelmä jäi silti Suomessa pääasiassa pappien harrastukseksi. Tavallisissa seurakuntalaisissa beekiläisyys ei koskaan tavanut samanlaista vastakaikua kuin herätysliikkeet.

7. Herännäisyys yhteiskunnallisena protestiliikkeenä

Tunnustuksellisessa kirkkohistoriallisessa tutkimuksessa herännäisyyttä on harvemmin pyritty sijoittamaan laajempaan yhteiskunnalliseen kontekstiin. Se on ymmärretty ahtaasti kirkon ja kirkkohistorian sisäiseksi ilmiöksi, jonka kytkentöjä 1800-luvun alkupuolen suomalaiseen yh-

²⁹⁸ A.W. Ingman Alfred Kihlmanille 22.4.1852, 15.6.1852, 26.8.1852. Ruuth 1937, s. 210–211, 216, 226 ff; A.A. Favorin Alfred Kihlmanille 26.4.1852, 2.–10.6.1852. Ruuth 1937, s. 252–259; C.G. von Essen Alfred Kihlmanille 17.3.1852. Ruuth 1937, s. 163.

²⁹⁹ Aspelin-Haapkylä 1915, s. 286; A.W. Ingman Alfred Kihlmanille 26.8.1852. Ruuth 1937, s. 227.

³⁰⁰ Harjunpää 1976, s. 316–319.

³⁰¹ Harjunpää 1976, s. 321–322.

³⁰² Harjunpää 1976, s. 322–325; Johansson 1927, s. 110 ff.

teiskuntaan ei juuri ole pohdittu. Laajemmasta historiallisesta näkökulmasta liikettä ovat tutki-
neet lähinnä Heikki Ylikangas ja Juha Siltala.³⁰³

Ylikangas näkee herännäisyyden lähes puhtaasti yhteiskunnalliseksi protestiliikkeeksi. Hänen mukaansa 1830–40 -luvun poliittinen ja taloudellinen tilanne ajoivat yhteiskunnan keskiryhmät ahtaalle, minkä vuoksi ne purkivat frustraatiotaan herätysliikkeen muodossa. Taloudellinen kehitys oli suosinut maaseudun vauraita talonpoikia, mutta Suomen liittäminen Venäjän yhteyteen oli katkaissut siivet heidän poliittisilta vaikutusmahdollisuuksiltaan. Valtiopäivät eivät kokoon-
tuneet vuoden 1809 jälkeen, ja valtaa käytteli lähinnä aatelista ja koulutetuista juristeista koostu-
nut virkamieseliitti. Liittymällä herännäisyyteen talolliset ilmaisivat Ylikankaan mukaan alita-
juisesti protestinsa valtaapitävälle byrokralialle, jonka he kohtasivat paikallistasolla nimismiehen
ja rovastin hahmossa. Protestiin liittyivät käsityöläiset, joiden taloudellinen asema oli vaikeutu-
nut 1830-luvun alkuvuosista lähtien sekä alempi papisto, joka oli jäänyt sivuun kilpailussa vähäi-
sistä pappisviroista. Koska yhteiskunnallinen tyytymättömyys oli suhteellisen lievää eivätkä
tyytymättömät ryhmät tiedostaneet kehityksen suuntaa tarkasti, frustraatio purkautui uskonnolli-
sen protestin muodossa. Muutoin reaktio olisi Ylikankaan mielestä ollut vahvempi ja muodoltaan
täsmällisempi.³⁰⁴

Ylikangas toteaa herätysliikkeeseen liittyneiden pappien olleen tyypillisesti perinteikkäiden pap-
pissukujen jälkeläisiä, jotka eivät vastoin omia ja sukunsa odotuksia olleet onnistuneet menesty-
mään urallaan. Muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta he toimivat pappishierarkian alimmilla
portailla armovuodensaarnaajina ja apulaispappeina. Kirkkoherroille, rovasteille ja jopa kapp-
laisille liike pysyi pääsääntöisesti vieraana. Alimpiin virkoihin jääneet papit purkivat tiedosta-
mattomalla tasolla ahdistustaan ja epäonnistumisen tunnettaan toimimalla herätysliikkeessä, joka
kritisoi valtaapitäviä ja jossa he saattoivat tyydyttää pätemisentarvettaan.³⁰⁵

Tämän tutkimuksen havainnot tukevat Ylikankaan selitysmallia. Analysoitaessa heränneiden
kannattajakuntaa – mitä tässä tutkimuksessa tosin ei ole tehty – liike todella näyttäytyy leimalli-
sesti keskiluokan projektina. Keskiryhmät olivat poliittisessa paitsiossa aina 1800-luvun loppu-
puolelle saakka, jolloin sivistyneistöjohtoinen fennomania alkoi vedota maaseudun talonpoikai-
sen kansan oikeuksiin omassa taistelussaan poliittisesta vallasta.

³⁰³ Ylikangas 1979 ja 1990; Siltala 1993.

³⁰⁴ Ylikangas 1979, s. 271–280.

³⁰⁵ Ylikangas 1979, s. 209–217.

Herännäisyyteen liittyneiden pohjalaisten pappien motiiveja pohtiessa täytyy kuitenkin kiinnittää huomiota myös heidän ikäänsä. Suurin osa liikkeeseen tempautuneista hengenmiehistä oli nuoria, aivan uransa alkuvaiheessa olevia pappeja. Nils Gustaf Malmberg (s. 1807) oli vasta hieman yli 20-vuotias tutustuessaan herätykseen 1820–1830-luvun taitteessa samoin kuin opiskeluaikoihin liikkeeseen liittyneet Lars Stenbäck (s. 1811) ja Julius Immanuel Bergh (s. 1810). Vain vähän yli kaksikymppisten pappien oli turha haaveilla juuri muista kuin apulaispapin tehtävistä, olivathan he vasta virkauransa ensimmäisissä työpaikoissa. Sikäli heidän urakehityksensä oli siinä vaiheessa täysin normaali. Siksi on vaikeata nähdä, miten he jo tuossa vaiheessa olisivat voineet turhautua heikkoon menestykseensä.

Monet liittyivät sitä paitsi herännäisyyteen jo paljon ennen varsinaisen papinuransa alkua. Carl Gustaf von Essen (s. 1815) ja Fredrik Gabriel Hedberg (s. 1811) olivat kokeneet herätyksen jo teini-iässä ennen opintojensa aloittamista. Kymmenkunta vuotta nuorempi sukupolvi, johon mm. Alfred Kihlman lukeutui, tempautui uskonnolliseen liikkeeseen jo kouluvuosinaan. Heillä ei yksinkertaisesti voinut vielä tässä vaiheessa olla käsitystä siitä, millaiseksi heidän virkauransa tulisi muotoutumaan.

Tämä ei tietenkään tarkoita sitä, etteivätkö heränneet pohjalaispapit olisi voineet turhautua urakehitykseensä myöhemmässä vaiheessa. Todennäköisesti näin kävikin: tuomiokapitulin silmissä heränneiden kirjoihin joutuminen tukki tehokkaasti mahdollisuudet virkauralla etenemiseen vuosikausiksi. Kun papeista oli jo valmiiksi ylitarjontaa, perinteistä näkemystä edustavat, harmittomat hakijat ohittivat viranhaussa rähinöitsijöinä pidetyt heränneet helposti. Tällöin oli luontevaa turvautua oppositioasenteeseen, tyytyä pätemään vaihtoehtoisella toiminta-areenalla ja leimata kaikki establishmentin edustamat asiat arvottomiksi.

Juha Siltala pitää Ylikankaan taloudellis-yhteiskunnallista selitysmallia pätevänä, mutta täydentää sitä omalla psykohistoriallisella tulkinnallaan. Hänen mukaansa herännäisyyteen liittyneet papit olivat psyykkisessä mielessä ”puolisyntyneitä”. He eivät olleet valmiita aikuiseen toimintaan ja siihen liittyvään vastuuseen omasta itsestään ja turvautuivat siksi liikkeen tarjoamaan symbioottiseen yhteyteen. Sen avulla he saattoivat viivyttää aikuistumistaan ja jäsentää rauhassa psyykettään. He eristäytyivät ”hyvään yhteyteensä” ja antoivat itselleen luvan vihata yhdessä

pahaa ulkomaailmaa. Heränneiden sielunhädän laukaisijana saattoi Siltalan mukaan olla modernisaatio.³⁰⁶

Herätysliikkeestä alettiin erota, kun minäihanteen saavuttaminen tuli sekä taloudellisesti mahdolliseksi että psyykkisesti luovalliseksi; kun omaa (aikuista) olemassaoloa ja maallista menestystä ei enää tarvinnut säikähtää. Myötävaikuttavana tekijänä Siltala pitää sitä, että nuoremmalle papistolle alkoi 1850-luvulla avautua vakinaisia virkoja ja myös talonpoikaisto alkoi päästä yhteiskunnallisesti jaloilleen. Omilla jaloillaan seisovat keskiluokan jäsenet eivät enää tarvinnut liikkeen tarjoamaa ryhmäyhteyttä.³⁰⁷

Oma tulkintani lähestyy tässä kohdin Siltalan näkemystä. Koska en käytä psykohistoriallista viitekehystä, en tosin jäsennä herännäisyyttä puolisyntyneiden yksilöiden kamppailuksi aikuista toimintaa vastaan. Tietynlaisesta symbioosista herännäisyydessä silti oli kyse. Näkisinkin nuorten pohjalaispappien liittymisen herännäisyyteen pikemmin itsensä voimattomaksi kokeneen keskiluokkaisen nuorison protestiliikkeeksi kuin suoraviivaiseksi reaktioksi virkauralla epäonnistumiseen. Tietyllä tavalla heidän toimintansa oli sukua myöhemmälle 1920-luvun AKS- tai tulenkantajasukupolvelle tai 1960-luvun opiskelijaradikalismille. Myös 1920-luvun nuoret AKS:läiset purkivat turhautuneisuuttaan siihen, että heidän edustamallaan sivistyneistöllä ei ollut oikeastaan minkäänlaista jalansijaa suomalaisessa eliitissä.³⁰⁸ Protestin kärki kohdistui tuolloinkin vanhempien sukupolvea ja heidän maailmankuvaansa vastaan. 1960-luvun opiskelijaliikkeen johdossa olivat herraskaisista oloista lähtöisin olevat nuoret, jotka kauhistuttivat konservatiivisia vanhempiaan vasemmistolaisilla tai seksuaaliradikaaleilla aatteillaan.

Nuorten pappien herännäisyys oli radikaalia juuri tässä mielessä. Vanhempien sukupolvea vastaan hyökättiin heitä kauhistuttavaa uskonnollista ideologiaa apuna käyttäen. Talonpoikainen, tavallinen kansa kohotettiin jalustalle ensimmäistä kertaa, vaikka useimpien pappien omat lähtökohdat olivat varsin kaukana suomea puhuvan maalaisväestön arkipäivästä. Savolainen talonpoika Paavo Ruotsalainen nostettiin liikkeen ylimmäksi auktoriteetiksi ja Sisä-Suomessa matkailtiin suomalaista kansaa tapaamassa ja kieltä oppimassa. Uskonnollinen ideologia valikoitui protestoimisen välineeksi yksinkertaisesti siksi, että se oli helpoimmin hyödynnettävissä. Sivistyneistön, etenkin papiston jälkikasvulle papin ammatti oli luonnollinen valinta, ja 1800-luvun

³⁰⁶ Siltala 1993, s. 11–24 sekä passim.

³⁰⁷ Siltala 1993, s. 17, 425 ff.

³⁰⁸ Vrt. Häggman 2000.

alkupuolen Suomessa uskonto oli edelleen vahvin käytettävissä oleva ideologinen lyömäase. Isien edustamaa pappissukupolvea lyötiin sen omilla aseilla.

Protestin taustalla oli Ylikankaan mainitsema keskiluokkaisen nuorison turhautuminen omaan poliittiseen voimattomuuteensa, vaikkakaan se ei vielä liikkeen alkuvaiheessa välttämättä näyttäytynyt papeille omien ammatillisten etenemismahdollisuuksien tukkeutumisena. Nuoret papit loivat herätysliikkeestä oman, edeltävän sukupolven hallitsevalle yhteiskunnalle vaihtoehdoisen pätemiskenttensä. Eroa korostettiin vielä kieltämällä arvo perinteisiltä eliitin hyveiltä ja tunnusmerkeiltä, joihin ei itse päästy käsiksi. Kun eliitin suhdeverkostoon ei ollut pääsyä, heränneiden oma verkosto tuotti lisäksi kiistattomia etuja esim. rahalainojen ja informaation helpon saatavuuden muodossa.

III. LIKEMIES

1. Papista opettajaksi

Alfred Kihlmanin palatessa ulkomaanmatkaltaan syksyllä 1852 hänen taakseen jättämänsä ongelmat olivat odottamassa suurimmaksi osaksi ratkaisemattomina. Hän oli tosin löytänyt Beckistä uuden oppi-isän, jonka opetukset tuntuivat tarjoavan vastauksia häntä kaikkein polttavimpina vaivanneisiin teologisiin kysymyksiin. Mutta yksityiselämässä oli toisin. Vaimo Angelica ja poika Julius olivat kuolleet. Kihlmanin Saksan-matkan aikana hänet oli lisäksi saavuttanut vielä yksi suru-uutinen: isä Anders Gustaf oli menehtynyt maaliskuun lopulla 1852.

Isän poismeno koski Alfred Kihlmaniin kipeästi. Kuolema oli tapahtunut niin äkisti, etteivät isä ja poika olleet ehtineet lopullisesti sopia vuosikausia jatkunutta eripuraansa, jonka Alfredin teini-vuosina tapahtunut kääntymys oli pannut alulle. Jonkin verran he olivat silti ehtineet lähentyä juuri ennen Anders Gustaf Kihlmanin kuolemaa. Matkaltaan Alfred Kihlman oli kirjoittanut joulukuussa 1851 isälleen toivovansa vanhojen kiistojen sopimista ja rauhan palaamista perheeseen: ”Eihän ole välttämätöntä, että vieras suhde keskenämme jatkuu. Oi, jo liian kauan olemme antaneet sen katkeroitaa elämäämme.”³⁰⁹ Alkuvuodesta 1852 hän taas tunnusti isälleen katkerasti katuvansa, ettei ollut ottanut tämän puheita vakavasti, kun tämä oli vuonna 1840 varoittanut poikaansa ajautumasta heränneiden oppi-isien ihmisorjuuteen.³¹⁰

Lähentymisyriytykset eivät jääneet yksipuolisiksi, sillä myös isä oli alkanut suhtautua lauhkeammin heränneiden oppeihin. Kaukaisesta Suomesta Tübingeniin kantautuvat uutiset tiesivät nimittäin kertoa, että isä-Kihlmanin omat näkemykset olivat lähentyneet herännäisyyttä jopa siinä määrin, että ne olivat alkaneet herättää ihmetystä seurakuntalaisissa. ”Isäsi on nyt kääntynyt saarnoissaan kokonaan heränneiden puolelle, niin että puhdasoppiset kuuluvat purnaavan ja sadattelevan. Hän kuulemma sanoo, että haluaa toimia sijaisenasin sinun ollessasi poissa. Paljon hän kertoman mukaan myös yrittää matkia sinua. Kaikki tämä saattaa tapahtua omahyväisyydestä, mutta ehkä osittain myös huonosta omastatunnosta”, viestitti Anders Wilhelm Ingman ystävänsä leen.³¹¹ Lyhyen sairautensa aikana Anders Gustaf Kihlman oli myös paljon ajatellut poikaansa ja

³⁰⁹ Aspelin-Haapkylä 1915, s. 206–207.

³¹⁰ Aspelin-Haapkylä 1915, s. 207–208.

³¹¹ A.W. Ingman Alfred Kihlmanille 13.12.1851. Ruuth 1937, s. 200; vrt. myös A.A. Favorin Alfred Kihlmanille 23.1.1852. Ruuth 1937, s. 250.

puhunut tästä.³¹² Alfred itsekin koki heidän väliensä lämminneen. ”Viime ajat olivat johtaneet meidät toistemme luo niin, että melko rakastava suhde vallitsi välillämme. Niin, mitä kauempana toisistamme me olimme aiemmin, sitä sydämellisempi suhteestamme tuntui nyt tulevan, niin etten omasta puolestani voinut toivoa parempaa”, kirjoitti Kihlman ystävilleen isänsä kuoleman jälkeen.³¹³

Tunnekuohon lisäksi kuolemantapaukset merkitsivät Alfred Kihlmanille myös käytännön ongelmia. Kun Kruunupyhyhyn nimitettiin armovuodensaarnaaja edesmenneen isä-Kihlmanin tilalle, tämän apulaisena toiminut poika joutui siirtymään muualle. Jo ulkomaanmatkansa aikana Alfred ajatteli ystäviensä innostamana hakea Vaasan lukiossa avautunutta uskonnon lehtorin virkaa, mutta paluu Suomeen myöhästyi niin, että hakuaika oli jo ehtinyt kulua umpeen hänen saavuttuaan kotimaan kamaralle 20.10.1852. Kun ruotsinkielisistä seurakunnista ei löytynyt vapaita virkoja, eikä Kihlman puutteellisen kielitaitonsa vuoksi halunnut suomenkieliseen seurakuntaan, hän päätti anoa virkavapautta vielä toukokuun 1853 alkuun saakka.³¹⁴

Virkavapautensa Kihlman vietti Kruunupyhyssä äitinsä ylliskamarissa, mistä hän laskeutui alas muiden seuraan vain ruoka-aikoina. Muun ajan hän käytti tiiviisti Beckin kirjoitusten ja Raamatun tutkimiseen sekä heprean opiskeluun. Hänen ainoa elossa oleva lapsensa, tytär Hanna, oli edelleen isoäitinsä Sofian ja tämän miehen C.G. von Essenin hoteissa Ylihärmässä, minne hänet oli lähetetty ennen Kihlmanin lähtöä Saksaan. Varsinaisia työtehtäviä Kihlmanilla ei ollut, mutta keväällä 1853 hän toimi parin kuukauden ajan Lars Stenbäckin sijaisena Vaasan yläalkeiskoulussa. Ensikosketus opettamiseen teki Kihlmaniin niin positiivisen vaikutuksen, ettei tehtävä tuntunut hänen mielestään työltä lainkaan.³¹⁵

Virkavapauden päätyttyä tuomiokapituli määräsi Kihlmanin apulaispapiksi ensin Munsalaan ja sitten Kokkolaan. Kihlman tunsu olonsa kummassakin yksinäiseksi ja haikaili takaisin Tübingeniin Beckin oppipojaksi. Kiertolaispapin elämän katkaisi lokakuussa 1853 arkkipiispa Bergenheimilta saapunut yllättävä ehdotus: tämä tarjosi Kihlmanille apulaisen tehtävää tuomiokapitulissa. Tehtävä olisi helppo, ei veisi liikaa aikaa teologian opinnoilta eikä rasittaisi terveyttä. Hieman empivä Kihlman vastasi lopulta tarjoukseen myöntävästi, mutta asetti suostumukselleen

³¹² Lars Stenbäck Alfred Kihlmanille 21.3.1852. Ruuth 1937, s. 266.

³¹³ Alfred Kihlman C.G. von Essenille ja A.W. Ingmanille 25.4.1852. Ruuth 1937, s. 111–112.

³¹⁴ Aspelin-Haapkylä 1915, s. 259–260, 270–271, 283–284.

³¹⁵ Aspelin-Haapkylä 1915, s. 288–293; Alfred Kihlman C.G. von Essenille 8.12.1852. AKk, coll. 101.12. HYK.

kovat ehdot, joilla hän ajatteli saavansa arkkipiispan luopumaan tarjouksestaan. Työ ei saisi viedä enempää kuin 1/3 ajasta, ja sen pitäisi olla väliaikaista ja mahdollistaa helpompi pääsy ulkomaanmatkalle tai opettajan tehtäviin. Tässä vaiheessa Kihlman siis jo varsin aktiivisesti suunnitteli siirtyvänsä opettajan uralle.³¹⁶

Ilmeisesti hieman yllättäen arkkipiispa suostui Kihlmanin asettamiin ehtoihin, ja niin tämä matkasi vuoden 1854 alussa Turkuun ottaakseen vastaan uudet tehtävänsä. Työ koostui lähinnä erilaisten kirkollisten komiteoiden sihteerinä toimimisesta, mikä mekaanisuudessaan jossain määrin turhautti älyllisiin pohdintoihin taipuvaista Kihlmania. Vapaa-aikanaan Kihlman tapaili vanhaa koulutoveriaan Titus Reuteria sekä opettaja T.T. Renvallia, mutta aika-ajoin koti-ikävä sukulaisten ja ystävien luo Pohjanmaalle näyttää raastaneen häntä pahastikin.³¹⁷ Myöhempien elämänvaiheiden kannalta merkityksellisiä vierailuja olivat myös kyläilyt hovioikeudenneuvos Forssellin lesken Louisen perheen luona. Täällä hän tutustui itseään neljä vuotta nuorempaan Forssellin tyttäreeseen Hildaan, josta myöhemmin tuli hänen vaimonsa. Forssellien Kemiössä sijaitsevaan kesäpaikkaan kesällä 1855 tehdyn vierailun jälkeen Alfred Kihlmanin ja Hilda Forssellin välille virisi säännöllinen kirjeenvaihto.³¹⁸

Kihlmanin toimintaan tuomiokapitulissa liittyy pari mielenkiintoista piirrettä. Ensinnäkin arkkipiispan tarjous on selvä osoitus siitä, että kirkon johto oli lopullisesti rehabilitoinut liikkeen valtavirrasta pesäeron tehneet papit. Kihlmanhan toimi tuomiokapitulissa vanhojen arkkivihollistensa pesäpaikassa. Arkkipiispa oli nyt Kihlmania kohtaan ylen ystävällinen ja kutsui tämän jopa syömään säännöllisesti päivällistä luonaan.³¹⁹ Kihlman oli komiteoissa istuvien korkeiden kirkonmiesten viisaudesta kaikkea muuta kuin vaikuttunut. Hän maltoi sentään jo olla väittelemättä uskonnollisista kysymyksistä, koska katsoi aiemmin väittelemällä vain vahingoittaneensa itseään.³²⁰ Muitakin merkkejä tuulen suunnan kääntymisestä tuomiokapitulissa oli havaittavissa: kesällä 1853 arkkipiispa pyysi Anders Wilhelm Ingmania tutkimaan suomenkielisiä aapiskirjoja ja antamaan niistä lausunnon.³²¹ Toiseksi Kihlmanille ei maksettu työstään lainkaan palkkaa. Ainoastaan peritty varallisuus mahdollisti työnteon Turussa ilman rahallista korvausta, mikä he-

³¹⁶ Aspelin-Haapkylä 1915, s. 294–300; C.G. von Essen Alfred Kihlmanille 17.10.1853. AKk, coll. 101.3. HYK.

³¹⁷ C.G. von Essen Alfred Kihlmanille 19.4.1854. AKk, coll. 101.3. HYK.

³¹⁸ Aspelin-Haapkylä 1915, s. 300–306, 329–331.

³¹⁹ Aspelin-Haapkylä 1915, s. 301.

³²⁰ Aspelin-Haapkylä 1915, s. 303–306.

³²¹ Aspelin-Haapkylä 1915, s. 321 ff.

rätti katkeria tuntemuksia muutamissa Kihlmanin esimiehissä. Pahat kielet sanoivat hänen hankkiutuneen tehtäväänsä, koska ei viitsinyt tehdä työtä ja koska hänellä oli varaa elää palkatta.³²²

Loppuvuodesta 1854 Alfred Kihlman päätti hakea Vaasan lukiossa vapautunutta saksan kielen opettajan virkaa. Voimakkaasti vetävä tekijä oli sukulaisten ja ystävien läheisyys, sillä pari vuotta aiemmin sattuneen Vaasan kaupungin palon vuoksi koulu toimi evakossa Pietarsaaressa, siis varsin lähellä Kruunupyytä. Työ olisi lisäksi kevyttä, joten se jättäisi aikaa teologisiin opintoihin ja lisäksi siitä maksettiin palkkaa. Voimakkaan positiiviset kokemukset Stenbäckin sijaisena toimimisesta edellisenä vuonna lienevät myös rohkaisseet Kihlmania viranhakuun. Hänet valittiin täpärän äänestyksen jälkeen uuteen tehtäväänsä keväällä 1855.³²³

Kihlman kotiutui Pietarsaareen nopeasti. Heti kaupunkiin muuton jälkeen hänen vuokraamaansa asuntoon asettuivat myös isästään nelisen vuotta erossa ollut 8-vuotias tytär Hanna, C.G. von Essenin tytär Lydia sekä taloudenhoitaja Emma Candelin, joka oli aiemmin toiminut von Essenillä. Seuraavana vuonna tuli vielä kaksi tyttöä lisää, Thilda Grönvall Kruunupyystä sekä Hannan serkku Lydia Bergroth Keuruulta, joten Kihlman tuli pyörittäneeksi varsinaisten toimiensa ohella todellista asuntolaa koulua käyville maalaistytöille.³²⁴ Sosiaalinen elämä oli Pietarsaaressa huomattavasti vilkkaampaa kuin Turussa. Kihlmanin lähimpiä ystäviä kaupungissa olivat opettajakollegat Georg Zachris Forsman (myöh. Yrjö Koskinen), F.E. Conradi ja J.L. Lindskog sekä lapsuudentoveri, apteekkari Victor Schauman. Hurskas kristillisuus ja kirjallinen harrastuneisuus yhdistivät Kihlmania Schaumanin ja Forsmanin perheisiin. Krimin sodan jälkeisessä epävarmakaassa poliittisessa tilanteessa Kihlman osallistui myös Forsmanin johdolla kokoontuneeseen fennomaanipiiriin.³²⁵

Töihinsä Kihlman paneutui tarmokkaasti. Päätoimi lukion saksan opettajana vei kahdeksan tuntia viikossa, mutta sen lisäksi Kihlman opetti muutaman tunnin viikossa uskontoa reaalikoulussa ja yksityisessä tyttökoulussa. Oppilaat pitivät Kihlmania tiukkana mutta taitavana opettajana. Opetuksessaan hän nojasi Johannes Tobias Beckin oppeihin.³²⁶

³²² Aspelin-Haapkylä 1915, s. 300, 309.

³²³ C.G. von Essen Alfred Kihlmanille 3.1.1855, 30.1.1855, 4.4.1855, 26.4.1855. AKk, coll. 101.3. HYK; Aspelin-Haapkylä 1915, s. 316–317, 328–329.

³²⁴ Aspelin-Haapkylä 1915, s. 333, 335–336, 360–361.

³²⁵ Aspelin-Haapkylä 1915, s. 334; Suolahti 1933, s. 322–323, 378–379; Bruun 1945, s. 12; Ahlström 1950, s. 24–25.

Omistautumista uudelle ammatille osoittaa hänen Ruotsiin ja Saksaan suuntautunut ulkomaanmatkansa kesällä 1856. Matkan lopullinen määränpää tosin oli Tübingen, missä Kihlman sai nauttia Johann Tobias Beckin opetuksesta kokonaisen kuukauden ajan, mutta matkan varrella hän perehtyi innolla myös Ruotsin kansakoulujärjestelmään sekä Friedrichstadtin kansakoulunopettajaseminaarin toimintaan Dresdenin lähellä. Vanhaan tapaansa Kihlman käytti myös tarkoin hyväkseen mahdollisuudet kuunnella professoreiden opetusta eri yliopistoissa ja tutustua erilaisiin kirkonmenoihin matkansa varrella. Berliinissä hän osui kuulemaan Leopold von Rankea, jonka luennointitapa teki häneen peräti epäedullisen vaikutuksen.³²⁷

2. Järki vai tunteet? Toinen avioliitto

Kun perhe- ja työasiat rupesivat muuten olemaan kunnossa, puolison puuttuminen alkoi askarruttaa Kihlmania yhä enemmän. Vettä myllyyn lisäsi entinen appi Carl Gustaf von Essen, joka jo alkuvuodesta 1854 ilmoitti Kihlmanille mielipiteenään, että tämän pitäisi vakavasti alkaa miettiä uuden avioliiton solmimista. Von Essen kertoi A.W. Ingmanin tavanneen Helsingissä norjalaisen neiti Juhlerin, joka oli tehnyt Ingmaniin vaikutuksen syvällä kristillisyydellään ja kauniilla lauluäänellään. ”Ajattele jos hän olisikin sinua varten!”, kirjoitti von Essen Kihlmanille. Von Essenin innostukselta katkesivat kuitenkin pian siivet, sillä tarkempien tiedustelujen seurauksena kävi ilmi, että neiti Juhler oli vanhemmanpuoleinen, huonokuuloinen eikä hänen ulkonäössäänkään ollut kehumista.³²⁸

Ulkonäkö ei silti ollut pääasia. Von Essen katsoi sisäisen ja ulkoisen kauneuden vain harvoin kohtaavan samassa ihmisessä ja piti edellistä aviopuolison valinnassa keskeisempänä kriteerinä. ”Ruumiillinen kauneus on aarre, jonka rokot ja ruoste hävittävät ja vuodet hautaavat ja vievät. Mutta sielun kauneus, keskinäinen kunnioitus ja sympatia eivät ole sellaisille hävityksen laeille alttiita”³²⁹, hän kirjoitti Alfred Kihlmanille tämän etsiessä uutta puolisoa. Von Essen ei neuvoissaan kaihtanut myöskään ajatusta järkiavioliitosta. Jos puoliset olivat henkisesti yhteensopivia, he oppivat kyllä hänen mielestään ajan mittaan rakastamaan toisiaan. Etenkään vanhempana ei hänen mukaansa voinut odottaakaan samanlaista tunnekuohua kuin nuoruusvuosina.³³⁰

³²⁶ Aspelin-Haapkylä 1915, s. 333–334, 363–364.

³²⁷ Aspelin-Haapkylä 1915, s. 344–360.

³²⁸ C.G. von Essen Alfred Kihlmanille 2.3.1854 ja 22.3.1854. AKk, coll. 101.3. HYK.

³²⁹ C.G. von Essen Alfred Kihlmanille 17.12.1856. AKk, coll. 101.3. HYK.

³³⁰ C.G. von Essen Alfred Kihlmanille 26.4.1855. AKk, coll. 101.3. HYK.

Ilmeisesti avioitumisasia kyti ainakin Kihlmanin ajatuksissa koko ajan, sillä vuoden 1855 alussa von Essen toivotti hänelle ”hyvää uutta vaimoa tälle vuodelle”.³³¹ Huhtikuussa Kihlman mainitsi jostakusta naisesta kirjeessään von Essenille, mutta asia ei kehittynyt sen pitemmälle.³³²

Joulukuussa 1856 Kihlman päätti vihdoinkin ryhtyä tositoimiin. Hän kirjoitti Carl Gustaf von Essenille kuuden vuoden leskenä olemisen jälkeen päättäneensä avioitua uudelleen. Sopiva puoliskandidaatti kuitenkin puuttui, ja Kihlman oli epävarma, kykenisikö hän panemaan päätöksensä toimeen seuraavan kuuden vuoden kuluessa(!) Ilmeisesti hän oli myös pyytänyt von Esseniä pitämään silmänsä auki sopivaa vaimokandidaattia varten, sillä tämä vastasi Kihlmanille, ettei ollut läpikulkumatkallaan Uudessakaarlepyyssä voinut tehdä tiedusteluja epäilyksiä herättämättä.³³³

Alfred Kihlman ei tyytynyt vain lähettämään muita asioille, vaan tarttui myös itse toimeen. Keväällä 1857 edesmenneen Angelican sukulainen, lehtori Fabritius, kutsui hänet luokseen Viipuriin etsimään sopivaa vaimoa. Kihlman olisi halunnut von Essenin seurakseen, mutta joutui lopulta lähtemään yksin matkaan. Hän vietti heinäkuussa Fabritiuksilla kaksi viikkoa, mutta matkan tulos oli pettymys. Itse päätehtävä oli sujunut ilmeisen huonosti, ja Kihlman luonnehti näkymiä synkiksi. Matka suuntautui nyt samassa tarkoituksessa kohti Turkuun, mistä Kihlman jatkoi Paraisiin ystävänsä Titus Reuterin kesähuvilalle. Siellä hän tapasi Hilda Forssellin, joka oli tullut kyläilemään hyvän ystävänsä Aline Reuterin luo. Tämän jälkeen tapahtumat etenivät nopeasti: Alfred Kihlman ja Hilda Forssell kihlautuivat 17.8. ja sopivat morsiamen kotiväen kanssa, että häät vietettäisiin joulun aikoihin.³³⁴

Kihlmanin toinen avioliitto oli puhdas järkiavioliitto. Samanlaista huumausta kuin Angelica Fabritiuksen kanssa avioituessaan hän ei tuntenut, mitä osoittaa jo varsin nopea kosinta vain viikkoa paria sen jälkeen, kun hän oli etsinyt soveliaita vaimokandidaatteja aivan toiselta puolelta Suomea. Toisaalta kyse ei ollut myöskään mistään spontaanista reaktiosta, sillä Kihlman oli useampia vuosia miettinyt kosivansa juuri Hilda Forssellia ryhtymättä kuitenkaan toimeen.³³⁵ Yli neljä-

³³¹ C.G. von Essen Alfred Kihlmanille 3.1.1855. AKk, coll. 101.3. HYK.

³³² C.G. von Essen Alfred Kihlmanille 26.4.1855. AKk, coll. 101.3. HYK.

³³³ C.G. von Essen Alfred Kihlmanille 17.12.1856. AKk, coll. 101.3. HYK.

³³⁴ C.G. von Essen Alfred Kihlmanille 29.5.1857, 4.8.1857. AKk, coll. 101.3. HYK; Aspelin-Haapkylä 1915, s. 365–369.

³³⁵ C.G. von Essen Alfred Kihlmanille 1.10.1857. AKk, coll. 101.3. HYK.; Aspelin-Haapkylä 1915, s. 368–369.

kymmentä vuotta myöhemmin, vuonna 1898, Kihlman muisteli avioitumistaan: ”Tahdoin saada hurskaan ja ymmärtäväisen vaimon, joka lahjoittaisi minulle ymmärtäväisiä, lahjakkaita lapsia. - - Toinen avioni ei aiheutunut välittömästi, vastustamattomasta rakkaudesta, se oli mitä voisi sanoa harkinta-naimiseksi: en etsinyt rikkautta, vaan ymmärtämystä.”³³⁶ Aivan helposti sulava pala järkiavioliitto ei Kihlmanille ollut, sillä vielä muutamaa päivää ennen häitä hän tuskaili kirjessään viipurilaiselle ”avioliittokonsultilleen” rouva Fabritiukselle, ettei tiennyt, oliko tehnyt oikean valinnan vaiko ei. Morsiamessa kun oli ilmennyt hänen mielenrauhaansa häiritseviä piirteitä, jotka eivät sopineetkaan hänen ideaalikuvaansa uudesta vaimosta.³³⁷

Häät vietettiin Turussa 8.1.1858 vain lähimmän perhepiirin ollessa paikalla. Häiden jälkeen pari asettui Kihlmanin entiseen asuntoon Pietarsaareen. Siellä sosiaalinen elämä muodostui entistäkin vilkkaammaksi, sillä Hildalla oli kaupungissa runsaasti sukulaisia, mm. enot, kauppias Herman Höckert ja alkeiskoulun rehtori August Höckert sekä tati Charlotte, joka oli naimisissa kaupungin mahtavimman porvarin, kauppaneuvos Petter Malmin kanssa.³³⁸

3. Ensiaskleet liikemiesuralla: Itä-Suomen sahat, luujauhomylly ja Vaasan Puuvillatehdas

Pietarsaaren vuodet merkitsivät rajapyykkiä Alfred Kihlmanin elämässä. Siirtyminen opettajan uralle osoittautui pysyväksi valinnaksi, eikä Kihlman enää koskaan palannut papin ammattiin, vaikka säilyttikin mielenkiintonsa hengellisiin asioihin. Hän alkoi myös vähin erin kietoutua yhä tiiviimmin liike-elämään, jota hän oli herännäisvuosinaan lähinnä vältellyt. Tässä prosessissa Alfred Kihlmanin verkostoilla oli ratkaiseva osuus. Ensinnäkin hänen ensimmäiseltä vaimoltaan perimänsä omaisuus johdatti häntä liike-elämän pariin jo ennen Pietarsaareen muuttoa. Toiseksi Kihlman alkoi Pietarsaarella ryhtyä uusiin liiketoimiin ystäviensä kanssa.

Solmiessaan ensimmäisen avioliittonsa Angelica Fabritiuksen kanssa Kihlman oli noudattanut heränneen verkoston sisäistä logiikkaa, joka kytki linkittäjäperheiden kautta nuoret heränneet papit sukusitein toisiinsa. Avioitumismalli tiivisti heränneiden uskonnollista yhteisöä rajaamalla suruttomat heränneen sisäpiirin ulkopuolelle, mutta Kihlmanin tapauksessa tällä avioitumisstrategialla oli myös ei-aiottuja seurauksia. Avioituminen suuren sahaomaisuuden perineen Angeli-

³³⁶ Aspelin-Haapkylä 1918, s. 436.

³³⁷ Aspelin-Haapkylä 1915, s. 377–378.

³³⁸ Aspelin-Haapkylä 1915, s. 375–376.

can kanssa tipautti hänen käsiinsä ajan oloihin nähden merkittävän varallisuuden, joka pakotti hänet perehtymään liikeasioihin, halusipa hän sitä tai ei. Kihlmanin lankojen A.W. Ingmanin ja F.H. Bergrothin sekä apen C.G. von Essenin tilanne oli jossain määrin samankaltainen, mutta kukin heistä toimi tilanteessa omalla tavallaan.

Varakkaille heränneille papeille tyypillinen sijoittamisen malli oli maallisen omaisuuden lainaaminen köyhemmille uskonveljille ilman korkoa. Ajan kuluessa ja herätysliikkeen sisäisen yhtenäisyyden rakoillessa Kihlmanin paineet luopua tästä laupeudentyöstä kuitenkin lisääntyivät, ja lopullisen välirikon tultua hän alkoi nopeasti muutella antamiaan lainoja korollisiksi. Tähän beekiläisyys tuntui tarjoavan ideologisen oikeutuksen sallimalla myös maallisen menestyksen tavoittelemisen.³³⁹

Pitemmällä aikavälillä Pohjois-Karjalassa sijaitsevan sahaomaisuuden hallinta kaukaiselta Pohjanmaalta käsin oli epätydyttävä ratkaisu, ja Kihlmanin sukulaisineen alkoi suunnitella sahaomistusten myymistä. Tässä tehtävässä hänelle itselleen lankesi merkittävä rooli. Langoksista Anders Wilhelm Ingmania raha-asiat eivät näytä kiinnostaneen juuri lainkaan, ei ehkä niinkään siksi, että hän olisi heränneille tavalliseen tapaan pitänyt niitä tarpeettomina, vaan siksi, että hän oli voimakkaasti suuntautumassa tieteelliselle uralle jo 1850-luvun alkupuolella. Frans Henrik Bergroth osoitti Ingmania huomattavasti suurempaa harrastuneisuutta kysymykseen, mutta oli ilmeisesti Kihlmania enemmän virkatehtäviensä ja perheensä sitoma asuinpaikkakunnalleen Keuruulle.³⁴⁰ Appi Carl Gustaf von Essen näyttää olleen saha-asioista parhaiten perillä, mutta hänen toimintaansa asiassa rajoitti vuosikausia jatkunut vihanpito hänen vaimonsa veljen ja Angelican edesmenneen isän liikekumppanin Nils Ludvig Arppen kanssa, jolle Karjalan sahat oli annettu vuokralle.³⁴¹

Kihlman oli siis ainoa henkilö, joka saattoi ryhtyä neuvottelemaan Arppen kanssa sahojen tulevaisuudesta. Prosessi lähti käyntiin samoihin aikoihin, kun Kihlman oli vasta suunnittelemassa siirtymistä arkkipiispan apulaiseksi Turkuun, sillä sahojen myymistä alettiin kaavailla jo loppukesästä 1853.³⁴² Kihlman oli asiasta kirjeenvaihdossa etupäässä von Essenin kanssa, joka näyttää

³³⁹ Vrt. Siltala 1993, s. 375 ff.

³⁴⁰ Bergrothin vihkiytyneisyydestä saha-asiaan todistaa hänen Kihlmanin kanssa käymänsä kirjeenvaihto, joka koostui 1850-luvun alkuvuosina lähes yksinomaan sahaomistuksiin liittyvien asioiden puimimisesta. AKk, coll. 101.1. HYK.

³⁴¹ C.G. von Essen Alfred Kihlmanille 26.11.1853. AKk, coll. 101.3. HYK.

³⁴² N.L. Arppe Alfred Kihlmanille 25.8.1853. AKk, coll. 101.1. HYK.

ainakin alkuvaiheessa olleen primus motor koko hankkeessa. Kihlmanille lankesi juoksupojan osa: hän sai käydä kirjeenvaihtoa von Essenin puolesta, koska tämä ei ollut puheväleissä Arppen kanssa. Von Essen myös antoi Kihlmanille ohjeita, kenen puoleen asiassa tulisi kääntyä, keneltä kysyä neuvoa jne. Ohjeistus meni niin pitkälle, että von Essen jopa luetteli kirjeissään Kihlmanille ne asiat, joista tämän piti muistaa kiitellä Arppea.³⁴³

Suurimman ongelman muodosti Arppen rooli asiassa: hän oli itselleen voittoa tavoitteleva sahayrittäjä, mutta myös paras asiantuntija sahaomaisuuden arvon suhteen. Kihlman ja von Essen kumppaneineen eivät siten voineet luottaa Arppen puolueettomuuteen tämän antaessa arvioita omaisuuden arvosta, sahatavaran markkinatilanteesta tai siitä, millaiset mahdollisuudet heillä ylipäättään oli saada sahat kaupaksi. Viime kädessä hän oli kiinnostunut itse käärimään kaupoista mahdollisimman suuret voitot. Jonkinlaista ulkopuolista asiantuntemusta asiassa tarjosi lehtori Fabritius Viipurissa, joka oli asiasta yhteydessä sikäläisiin liikemiehiin. F.H. Bergroth taas tiedusteli vanhan körttiystävänsä J.I. Berghin välityksellä hinta-arviota liikemies E.J. Längmanilta.³⁴⁴ Kihlman ja von Essen sukulaisineen tekivät kuitenkin Arppelle sen myönnytyksen, että lupasivat olla myymättä sahoja ulkopuolisille tarjoamatta niitä ensin hänelle samaan hintaan.³⁴⁵

Körttiperijöiden sahanmyyntihankkeet kaatuivat ajan suurvaltapoliittiseen myllerrykseen. Toukokuussa 1854 alkanut Krimin sota sekoitti Suomen suuriruhtinaskunnan taloudellisen tilan, eikä sahakauppojen tekemistä keskellä sodan aiheuttamaa epävarmuutta pidetty hyvänä ideana. Hankalassa tilanteessa sahalle oli vähän ostajia, joten siitä ei luultavasti olisi saatu kovin hyvää hintaa. Kihlman ja kumppanit päättivät suostua Arppen ehdotukseen ja antaa tämän vuokrata Itä-Suomen omistuksia puoli-ilmaiseksi sodan loppuun saakka.³⁴⁶

Vielä sodan kuluessa von Essen teki muutamia tiedusteluja sahojen myymiseksi, mutta uutta vauhtia hanke sai varsinaisesti vasta alkuvuodesta 1856, jolloin von Essen onnistui myymään pienehkön Utran sahan 11.000 hopearuplalla. Ostajina olivat joensuulaiset kauppiaat Mustonen

³⁴³ C.G. von Essen Alfred Kihlmanille 26.11.1853, 22.3.1854 ja 16.10.1854. AKk, coll. 101.3. HYK.

³⁴⁴ F.H. Bergroth Alfred Kihlmanille 22.8.1853. AKk, coll. 101.1. HYK.

³⁴⁵ C.G. von Essen Alfred Kihlmanille 17.10.1853 ja 26.11.1853. AKk, coll. 101.3. HYK.

³⁴⁶ Alfred Kihlman N.L. Arppelle 21.4.1854, AKk, coll. 101.12; N.L. Arppe Alfred Kihlmanille s.d. [1854]. AKk, coll. 101.1; C.G. von Essen Alfred Kihlmanille 2.3.1854, 22.3.1854, 2.6.1854 ja 16.10.1854. AKk, coll. 101.3. HYK.

ja Parviainen, jotka olivat ilmestyneet yllättäen hieromaan kauppoja von Essenin luo Ylihär-
mään.³⁴⁷

Huomattavasti suuremman Puhoksen sahan myyminen sen sijaan vaati sitä, että joku matkusti Kiteelle keskustelemaan Nils Ludvig Arppen kanssa asiasta. Von Essen vakuutti Kihlmanille, ettei hänen neuvotteluistaan Arppen kanssa seuraisi mitään hyvää, ja kun Bergrothkaan ei ollut tehnyt Karjalan sahakuninkaaseen riittävän suotuisaa vaikutusta, sai Kihlman taas lähteä asioille. Kihlman oli von Essenin arvion mukaan sukulaisjoukosta ainoa, johon Arppe luotti.³⁴⁸ Ingmanin käyttäminen liikeneuvottelijana ei edes juolahtanut kenenkään mieleen.

Kihlman yhdisti kesällä 1856 Pohjois-Karjalaan suuntautuneen liikematkansa jo aiemmin mainittuun vierailuun Johannes Tobias Beckin luona Saksassa. Ennen matkaansa Kihlman keskusteli Pietarsaareissa kauppaneuvos Malmin kanssa, joka piti ajankohtaa sahan myymiselle huonona. Tästä lannistumatta Kihlman jatkoi matkaansa Joensuuhun, missä hän neuvotteli Parviaisen ja Mustosen kanssa. Joensuulaiskauppiat olisivat olleet valmiita maksamaan Puhoksesta 40.000 ruplaa, mutta kun Kihlman kumppaneineen halusi 60.000, kauppoja ei syntynyt.³⁴⁹ Joensuusta matka jatkui Kiteelle. Siellä Kihlmanille selvisi, ettei rautabisnekseen keskittyvä Arppe ollut enää kiinnostunut sahan ostamisesta. Tämä neuvoi Kihlmania myymään sahan, mikäli joku tarjoaisi yli 40.000 ruplaa. Viipurissa Kihlman tarjosi Puhosta ostettavaksi kaikille merkittäville kauppahuoneille, joista Paul Wahl & Co. olikin kiinnostunut ostamaan sahan 50.000 ruplalla.³⁵⁰

Kun Kihlman tämän jälkeen jatkoi matkaansa Ruotsiin ja Saksaan, kauppojen saattaminen päätökseen jäi von Essenin harteille. Tämä rohkaistui nyt käymään kirjeenvaihtoa Arppen kanssa ja ilmeisesti jopa vierailemaan hänen luonaan, mutta Arppe ei osoittautunut kovin avuliaaksi. Arppe kertoi lisäksi yllättäen erään sahan omistusoikeutta koskevan paperin olevan hukassa, mikä uhkasi saattaa koko kaupan vaakalaudalle. Wahlin ilmoitettua vetävänsä tarjouksensa takaisin ja Mustosen ja Parviaisen korotettua omaansa 50.000 ruplaan koko Itä-Suomen omistukset myytiin joensuulaiskauppiaille. Kauppasummasta maksettiin heti 5.000 ruplaa, minkä jälkeen

³⁴⁷ C.G. von Essen Alfred Kihlmanille 4.3.1856. AKk, coll. 101.3. HYK.

³⁴⁸ Arppe oli valittanut, että Bergroth oli edellisellä tapaamiskerralla ”käyttäytynyt koko ajan vain kuin liikemies”. C.G. von Essen Alfred Kihlmanille 6.5.1856. AKk, coll. 101.3. HYK.

³⁴⁹ Alfred Kihlman C.G. von Essenille 17.6.1856. AKk, coll. 101.12. HYK. Aspelin-Haapkylä 1915, s. 337–340.

³⁵⁰ Aspelin-Haapkylä 1915, s. 341–343.

saman suuruinen summa vuosittain neljän vuoden ajan ja lopulta viidentenä vuonna jäljellä oleva 25.000 yhdessä erässä.³⁵¹

Vaikka Kihlmanin rooli sahakaupoissa jäi lopulta melko pieneksi, tapaus oli merkittävä myöhemmän kehityksen kannalta. Aiemmin raha-asioissa melko kokematon Kihlman joutui nyt ensimmäistä kertaa omakohtaisesti tutustumaan liike-elämään. Hän tapasi liikemiehiä, keskusteli heidän kanssaan, teki heistä arvioitaan ja laskeskeli oikeaa myyntisummaa sahaomistuksille. Vielä toistaiseksi hän tosin tunsu olonsa liikemaailmassa sangen vieraaksi. Ystävälleen Emma Riskalle Kihlman kirjoitti: ”Minun täytyi esiintyä liikemiehenä, mikä ei ollenkaan sovi yhteen luontoni kanssa ja siihen tapaan, jolla nykyaikana asioita toimitetaan.”³⁵² Nils Ludvig Arppe puolestaan oli ihmeteltyt, miksi kaikista perillisistä juuri Kihlman oli lähetetty asioita hoitamaan, tässä kun hänestä oli kaikkein vähiten liikemiehen vikaa. Arppe kertoi Kihlmanille vieläpä pitä-neensä tätä ensitapaamisen jälkeen ”yhtenä suurimmista uskonnollisista fanaatikoista” mitä hän koskaan oli tavannut.³⁵³

Uskonnollisen fanaatikon elämä alkoi kuitenkin olla takanapäin, sillä Kihlman oli bekkiläisyyteen tutustuttuaan antanut itselleen luvan menestyä myös maallisella saralla. Vuonna 1854 hän kirjoitti vanhalle ystävälleen Reinhold Helanderille periäkseen tämän välityksellä velkojaan niivalalaisilta talonpojilta. Kirjeessään hän sanoi olosuhteiden pakosta muuttuneensa ”todelliseksi ekonomiksi”, vaikka valittelikin samaan hengenvetoon liikevaistonsa vähäisyyttä. Sävy oli kuitenkin nyt toinen kuin kiihkeimpinä herännäisvuosina. Kun aiemmin talousasioista oli laskettu korkeintaan kiusaantuneesti leikkiä, Kihlman ilmoitti nyt polleasti, että kristityn velvollisuutena oli olla tarkka myös maallisissa asioissa.³⁵⁴

Karjalan omistuksille Kihlman sukulaisineen heitti hyvästit, mutta hänen liikemiesuralleen sahojen myyminen merkitsi vasta alkua. Pietarsaareissa asuessaan hän alkoi ajautua liike-elämässä aivan uusille urille, ja tähän olivat suurimpana syynä hänen vanhat ystävänsä, pietarsaarelainen apteekkari Victor Schauman sekä vaasalainen tehtaanomistaja ja kauppias August Alexander Levón.

³⁵¹ C.G. von Essen Alfred Kihlmanille 16.8.1856, 28.8.1856 sekä 17.9.1856. AKk, coll. 101.3. HYK.

³⁵² Aspelin-Haapkylä 1915, s. 343.

³⁵³ Alfred Kihlman C.G. von Essenille 17.6.1856. AKk, coll. 101.12. HYK.

³⁵⁴ Alfred Kihlman Reinhold Helanderille 5.10.1854. SKHS:n arkisto, D 51 Reinhold Helander. KA.

Victor Schaumanin kanssa Kihlman oli ystäväystynyt jo lapsuudessaan Vaasassa. Schauman oli syntynyt Uudessakaupungissa vuonna 1822 vähävaraiseen aatelistiperheeseen. Hän lähti perimätiedon mukaan vain 12-vuotiaana jalkapatikassa Vaasaan pelkkä nyytti mukanaan työskennelläseen Lindebäckin apteekissa, josta oli saanut harjoittelijan paikan. Siellä hän lienee viettänyt ainakin farmaseutintutkinnon edellyttämät neljä vuotta, jona aikana hän tutustui itseään kolme vuotta nuorempaan Kihlmaniin. Myöhemmin Schauman muutti Poriin, missä hän sai Rickstenin apteekissa työskennelyään proviisorin pätevyuden. Rickstenin takaaman lainan turvin Victor Schauman osti vuonna 1845 kaksi apteekkia, toisen Helsingistä ja toisen Pietarsaaresta. Schauman asettui Pietarsaareen vielä samana vuonna apteekkiaan hoitamaan ja myi Helsingin-apteekkinsa ilmeisesti varsin pian. Schaumanin edeltäjä Pietarsaareessa, apteekkari Anton Falcken, myi hänelle apteekin lisäksi myös omistamansa kolmanneksen Pietarsaaren tupakkatehtaasta 2.000 hopearuplalla, ja niin Schaumanista tuli myös kaupungin huomattavimpiin liikemiehiin lukeutuneen tupakkatehtailija Philip Ulric Strengbergin pitkäaikainen liikekumppani.³⁵⁵

Vaikka Schauman antoi Strengbergin olla päävastuussa tupakkatehtaan asioiden hoitamisesta ja keskittyi enemmän apteekkiinsa ja puutarhanhoitoharrastukseensa, sivutoimissaan hän osoittautui todelliseksi monialayrittäjäksi. Vuonna 1850 hän perusti Pietarsaaren tulitikkutehtaan ja kolme vuotta myöhemmin panimon. Kaupunkiin muuttaneen Kihlmanin kanssa Victor Schauman osti v. 1859 vanhan tuulimyllyn, joka muutettiin maan ensimmäiseksi luujauhomyllyksi. Valmis tuote oli tarkoitettu lannoitteeksi, jota kaupattiin lähinnä maanviljelyn kehittämistä innostuneille eteläsuomalaisille aatelistille tilanomistajille ja jota vietiin ajoittain myös Saksaan.³⁵⁶ Raaka-aine hankittiin lähiseutujen ja Vaasan ympäristön talonpojilta. Kumppaneilla oli useammallakin paikkakunnalla yhteyshenkilöitä, jotka huolehtivat luiden hankinnasta ja niiden toimittamisesta Pietarsaareen.³⁵⁷ Aloite myllyn ostamisesta lienee tullut Schaumanilta, joka proviisorin koulutuksensa ja puutarhaharrastuksensa ansiosta oli hyvin perillä uusimmista trendeistä maanviljelyksen alalla.³⁵⁸

Sahakauppojen ansiosta vaurastunut Kihlman oli yhteisessä yrityksessä mukana Schaumania isommalla pääomalla, mutta jälkimmäinen puolestaan kantoi päävastuun yhtiön juoksevien asi-

³⁵⁵ Ahlström 1950, s. 6–12; Bruun 1945, s. 4–6.

³⁵⁶ Esim. Victor Schauman Alfred Kihlmanille 17.7.1862, 6.5.1864, 9.4.1865. AKk, coll. 101.9. HYK; Ahlström 1945, s. 18–19.

³⁵⁷ Victor Schauman Alfred Kihlmanille 3.7. ja 18.7.1859. AKk, coll. 101.9. HYK.

oiden hoitamisesta.³⁵⁹ Schauman kyseli Kihlmanilta lähinnä vain neuvoja poikkeuksellisten tilanteiden tullessa vastaan. Mitään suurisuuntaista liiketoimintaa luujauhon valmistaminen ei ollut, mutta silti siinä määrin kannattavaa, että kumppanukset hankkivat läheisen Ähtävänjoen varrelta myös vesivoimalla käyvän myllyn samaan tarkoitukseen.³⁶⁰ Luujauhomyllyn ohella Kihlman ja Schauman harjoittivat ajoittain yhdessä myös viljakauppaa. Liiketoimia hoidettiin paljolti samaan tapaan kuin luujauhokaupassa: Kihlman antoi kauppoihin tarvittavan pääoman, ja Schauman huolehti käytännön kaupankäynnistä.³⁶¹

Huomattavasti mittavampiin liiketoimiin Alfred Kihlman ryhtyi vanhan heränneen uskonveljensä August Alexander Levónin kanssa. Levón oli Schaumanin tapaan vaatimattomista oloista vaurauteen ponnistanut self-made-man. Hän oli syntynyt vuonna 1820 Raahessa Salon kihlakunnan henkikirjoittajan Johan Levónin ja Brita Christina Ahlbergin perheeseen. Kaksitoistavuotiaana August Alexander Levón meni paikallisen apteekkarin oppiin, mistä hän siirtyi vuonna 1839 Lindebäckin apteekkiin Vaasaan. Siitä, tutustuivatko Levón ja Schauman toisiinsa Lindebäckin palveluksessa ollessaan, ei ole säilynyt tietoja. Mahdollisesti Levón tuli apteekkiin Schaumanin tilalle, joka oli jo lähtenyt Poriin. Proviisorin tutkinnon Levón suoritti Helsingissä vuonna 1844.³⁶²

Levónin tie apteekkariksi ei ollut yhtä ruusuinen kuin Schaumanin. Suoritettuaan proviisorin tutkinnon Levón halusi perustaa oman apteekin Vaasaan, mutta kaupungin porvariston tuesta huolimatta suunnitelma kaatui vuonna 1848 monopoliasemaansa kiivaasti puolustaneen apteekkarin Lindebäckin vastustukseen. Suunnitelmien mutkistuessa Levón hylkäsi ajatuksen apteekkarin urasta ja keskittyi teollisuudenharjoittamiseen. Jo vuonna 1846 hänelle oli myönnetty lupa kemiallisen tehtaan perustamiseen kaupungin ulkopuolella sijaitsevalle Alkulan tilalle. Toimintansa tehdas ilmeisesti aloitti vasta kielteisen apteekkipäätöksen jälkeen. Aluksi härkävoimalla toimineessa myllyssä jauhettiin maaliin tarvittavaa lyijyvalkeaa sekä etikkaa, myöhemmin teh-

³⁵⁸ Perehtyneisyys näkyy mm. siinä, miten Schauman suositteli Kihlmanille alan kirjallisuutta ja antoi maanviljelykseen liittyviä neuvoja. Victor Schauman Alfred Kihlmanille 14.11.1864 ja 18.8.1865. AKk, coll. 101.9. HYK.

³⁵⁹ Victor Schauman Alfred Kihlmanille 7.8.1863 ja 11.5.1866. AKk, coll. 101.9. HYK.

³⁶⁰ Aspelin-Haapkylä 1915, s. 381–382.

³⁶¹ Esim. Victor Schauman Alfred Kihlmanille 16.9.1864, 30.9.1864, 7.10.1864, 23.10.1864, 14.11.1864, 1.5.1865, 11.6.1865. AKk, coll. 101.9. HYK.

³⁶² Nikula 1957, s. 20; Vasa Ångkvarn, s. 30.

taassa tuotettiin myös kivennäisvesiä, joiden valmistusta hän oli käynyt opiskelemissa Ruotsissa saakka apteekkari Lindebäckin kustannuksella.³⁶³

Härkävetoinen mylly ei kauan innovatiivista Levónia tyydyttänyt. Vuonna 1849 hän anoi maistraatilta lupaa perustaa höyryvoimalla toimiva mylly, joka jauhaisi lyijyvalkean lisäksi myös viljaa. Lupa myönnettiin, ja Levón hankki myllynsä tukholmalaiselta J. & C.G. Bolinderin konepajalta sitä varten 4.500 ruplan hintaisen höyrykoneen. Tehdas oli Suomen ensimmäisten höyryvoimalla käyvien teollisuuslaitosten joukossa, ja se osoittautui niin menestyksekkääksi, että myllyn väitetään olleen käynnissä yötä päivää, jopa pyhäpäivinä.³⁶⁴ Tästä vaatimattomasta alusta kasvoi myöhemmin yhtiö, joka tunnettiin Vaasan Höyrymylly Oy:n nimellä.

Heränneiden verkostolla oli merkittävä osuus Levónin ensimmäisten liiketoimien rahoittamisessa. Vuonna 1848 hän sai tehtaaseensa manufaktuurirahastolta 2.500 ruplan lainan, jonka takaajina olivat kauppiat Johan Fredrik Aurén, Carl Gustaf Wolff, Gabriel Revell sekä värjärimestari ja tehtaanomistaja Henrik August Grenman. Wolffia lukuun ottamatta kaikki takaajat olivat kaupungin heränneiden huippukerrosta, varakkaita miehiä, jotka tunnettiin 1840-luvulla nimenomaan epäsovinnaisesta uskonnollisesta vakaumuksestaan.³⁶⁵ Revell oli vuonna 1843 kaupungin suurimpien veronmaksajien listalla yhdeksäntenä, Aurén yhdenätoista ja neljä viidennestä Uudenkaarlepyyn lähellä sijainneesta Sandnäsän lasitehtaasta omistanut Grenman peräti kuudentena.³⁶⁶ Ottaen huomioon, että varsin pieni osa Vaasan kauppiaskunnasta lukeutui heränneiden riveihin, ei varmaankaan ollut sattumaa, että Levónin lainan takaajiksi ilmaantui juuri tämä miesjoukko.

Höyrykoneen hankkiminen seuraavana vuonna vaati niinkään paljon pääomaa. Levón oli haluton sitomaan isoja summia rahaa yritykseen, joka alkaisi tuottaa vasta jonkin ajan kuluttua. Niinpä hän pyysi liiketoverikseen toisen vaasalaisen heränneen, kauppias Fredrik August Birlingin. Hän halusi samalla tehdä uskonveljelleen palveluksen, sillä Birling oli juuri tuolloin vailla

³⁶³ Ibid; Mäkelä 1985, s. 315–318.

³⁶⁴ Nikula 1957, s. 21–22; Vasa Ångkvarn, s. 30–35.

³⁶⁵ Fredrik Gabriel Hedberg vanhemmilleen 13.2.1843. SLEY:n arkisto, F.G. Hedbergin kokoelma, coll. 225.37. HYK; Krook 1931, s. 287; Aspelin-Haapkylä 1915, s. 46–48.

³⁶⁶ Veroluettelot eivät anna eri henkilöiden varallisuudesta täysin vertailukelpoista tietoa, mutta riittänevät tässä yhteydessä kuvaamaan sitä, että kyseiset heränneet kuuluivat kaupungin varakkaimpien henkilöiden joukkoon. Vaasan kaupungin veroluettelo v. 1843 (Taxerings Längd ofver Enskildta Uttagor i Wasa Stad För År 1843), f. 5275v–5312. Vaasan läänin kaupunkien yksityiset tilit v. 1843–44. Kaupunkien yksityisten varojen tilien arkisto 137. KA; Henrik August Grenmanin perukirja 17.12.1853. Vaasan maistraatti ja raastuvanoikeus Ega 4, perukirjat 1853–55, f. 151–169. VMA.

tuloja. Birling ja Levón kirjoittivat molemmat Alfred Kihlmanille ja pyysivät Birlingille 1.000 hopearuplan lainaa. Kihlman tuli lopulta lainanneeksi vain 250 ruplaa, sillä Birling onnistui lainaamaan loppuosan tarvittavasta summasta muualta. Myös tässä lainassa Kihlman tosin oli takaajana.³⁶⁷

Levónilla oli käytössään huomattava sosiaalinen pääoma verkostossaan, joka oli alun perin syntynyt ideologisista tarpeista, mutta jota nyt voitiin hyödyntää myös taloudellisiin tarkoituksiin. Tämä sosiaalinen pääoma muuttui varsin käsinkosketeltavaksi taloudelliseksi pääomaksi, kun aiemmin muotoutuneesta ystäväpiiristä saatettiin ammentaa rahoitusta liikeyrityksiin, joiden rahoittaminen olisi muuten saattanut olla hankalaa. Uskonnollinen verkosto ei välttämättä ollut ainoa sosiaalista pääomaa muodostava organisaatio. Liikemiehet saattoivat olla toisiinsa yhteydessä monenlaisten instituutioiden tai ideologioiden välityksellä. Levónin tapauksessa juuri uskonnollinen verkosto näyttää kuitenkin olleen hänen uransa alkuvaiheessa varsin keskeisessä asemassa.

Myllyn ja kemiallisen tehtaan ohella Levón harjoitti monenlaista liiketoimintaa. Hän osasi taitavasti käyttää hyväkseen yllättäenkin avautuvia uusia mahdollisuuksia ja oli eturivissä teknologisten innovaatioiden hyödyntämisessä. Kun Vaasan kaupunki tuhoutui lähestulkoon täydellisesti tulipalossa vuonna 1852 ja uutta kaupunkia alettiin rakentaa Klemetsön niemelle, Levón perusti tiilitehtaan, jonka paloturvallinen tuote meni kuin kuumille kiville. Tehdas edusti aikansa teknologista huippua, sillä voimanlähteenä oli höyrykone ja myös tiilien puristaminen tapahtui koneellisesti. Kaupungin palon jälkeen Levón osti yhdessä Kihlmanin kanssa höyrypurren, jota käytettiin – ilmeisesti hyvällä voitolla – proomujen vetämiseen vanhan ja uuden kaupungin välillä. Levón oli aikeissa perustaa myös koneellisen leipätehtaan, joka olisi tuottanut työväelle halpaa leipää. Aika ei kuitenkaan ollut ajatukselle vielä kypsä, sillä senaatti hylkäsi hakemuksen, koska pelkäsi koneellistetun leivänvalmistuksen uhkaavan leipurien elinkeinoa.³⁶⁸

Kihlmanin kannalta merkityksellisin Levónin liikeyrityksistä tuli olemaan Vaasan Puuvillatehdas. Nykyaikaisen puuvillatehtaan perustaminen oli mittasuhteiltaan Vaasan oloissa ennennäkemätön hanke. Suurten tehdasrakennusten rakentaminen ja koneiden hankkiminen nielivät valtavia pääomia: alkuperäisissä laskelmissa kustannusten arvioitiin kohoavan peräti 400.000 ruplaan.

³⁶⁷ Lainan toisena takaajana oli kauppias Gabriel Revell. A.A. Levón Alfred Kihlmanille 15.9.1849. AKk, coll. 101.9; F.A. Birling Alfred Kihlmanille 24.8.1849, 29.12.1849 ja 27.4.1850. AKk, coll. 101.1. HYK.

³⁶⁸ Nikula 1957, s. 22–24; Aspelin-Haapkylä 1915, s. 393.

Summan suuruudesta kertoo jotakin se, että keskimääräisen päiväpalkan ansaitseva sahatyömies olisi saanut tehdä töitä seitsemän päivää viikossa 2903 vuoden ajan saadakseen vastaavan summan kokoon.³⁶⁹ Tehtaan voimanlähteeksi tilattiin kaksi höyrykoneetta J. & C.G. Bolinderiltä, ja manchesteriläinen Hetherington & Sons toimitti koneet ja tarvikkeet 8000 drosselivärttinää käsittävään kehräämöön sekä tehtaan paloturvalliseen valaistukseen tarvittavan kaasulaitoksen. Massiiviset tehdasrakennukset rakennettiin lääninarkkitehti C.A. Setterbergin piirustusten mukaan uuden Vaasan lähellä sijaitsevalle Palosaarelle. Riittävien pääomien keräämiseksi Levón päätti turvautua teollisuudessa vielä varsin vähän käytettyyn osakeyhtiömuotoon. Osakkeet tarjottiin merkittäviksi syksyllä 1856 ja keväällä 1857. Kun perustava yhtiökokous pidettiin toukokuussa 1857, tarjotuista 600 osakkeesta oli saatu myydyksi 517. Kunkin osakkeen nimelisarvo oli 500 ruplaa, joten yhtiön osakepääoma oli yhteensä 300.000 ruplaa.³⁷⁰

Suurimpien osakkeenomistajien joukossa olivat 40 osaketta itselleen merkinneen Levónin lisäksi mm. J. & C.G. Bolinder (40 osaketta), ruukinpatruuna Gustaf August Wasastjerna (40), Kihlmanin appi Carl Gustaf von Essen (30), kauppias Gabriel Revell Vaasasta (16) sekä Alfred Kihlman 15 osakkeellaan. Vaikka varsinainen herännäisyyden valtakausi oli tässä vaiheessa jo takanapäin, Levónin voi myös tässä katsoa hyötyneen vanhasta uskonnollisesta verkostostaan, sillä yhteensä 61 osaketta merkinneet entiset herännäistoverit Revell, von Essen ja Kihlman toivat yhtiön kassaan 36.600 ruplaa.

Ongelmia aiheutti kuitenkin se, että perustavan yhtiökokouksen pitohetkellä vain 20 % merkintäsummasta oli maksettu, vaikka osakkeita oli myyty kohtuullisen hyvin. Yleisen rahanniukkuuden vuoksi osakkeenomistajia ei voitu velvoittaa koko merkintäsumman maksamiseen välittömästi, joten yhtiö joutui nostamaan pankista lainaa riittävän käyttöpääoman keräämiseksi. Sen jälkeen toiminta lähti menestyksekkäästi käyntiin, ja jo 1860-luvun alussa tehdasta laajennettiin.³⁷¹

Vaasan Puuvillatehtaan osakemarkintään osallistuminen oli Kihlmanille merkittävä virstanpylväs kapitalistina. Aiemmin sekä hänen itsensä että alaikäisen tyttären Hannan varat oli lainattu yksityishenkilöille – herännäisyyden aikana pääosin ilman korkoa ja sittemmin korkoa vastaan.³⁷²

³⁶⁹ Sahatyöläisen keskimääräinen päiväpalkka vuonna 1860 oli 1,51 mk eli 0,3775 ruplaa. Suomen taloushistoria 3, s. 422.

³⁷⁰ Nikula 1957, s. 33–44.

³⁷¹ Ibid.

³⁷² Aspelin-Haapkylä 1915, s. 381–382.

Tämä olikin vielä 1800-luvun alkupuolella lähes ainoita varakkaille yksityishenkilöille helposti tarjolla olevia vaihtoehtoja ylimääräisten käteisvarojen sijoittamiseksi. Teollistumisen edetessä osakkeet tulivat 1850- ja 1860-luvulla yleisön saataville. Kihlmanille Vaasan Puuvillatehtaan perustaminen merkitsi alkua nimenomaan osakesijoittajana.

Kihlman ei Pietarsaaresta käsin varsinaisesti osallistunut yhtiön hallintoon, mutta huomattavana osakkeenomistajana yhtiön menestys toki kiinnosti häntä. Levón lähetti hänelle kirjeissään raportteja tehdasrakennusten valmistumisesta ja tuotannon käynnistymisestä. Valitettavasti Kihlmanin kirjeet Levónille eivät tältä ajalta ole säilyneet nykypäiviin saakka, mutta Levónin vastauksista on pääteltävissä, että Kihlman kertoi niissä vuolaasti omia mielipiteitään yrityksen johtamisesta.³⁷³ Yhtiökokouksissa hän oli paikalla vain vuonna 1858 sekä ylimääräisessä yhtiökokouksessa vuonna 1862, jolloin hän edusti valtakirjalla myös C.G. von Essenia.³⁷⁴

Tapahtumien keskipisteeseen Kihlman alkoi joutua enemmän vasta, kun hän oli muuttanut lukion perässä Vaasaan ja hänelle oli siten mahdollista tavata Levónia ja muita yhtiön johtohenkilöitä päivittäin. Lukiohan oli siirtynyt Pietarsaareen ainoastaan väliaikaisesti. Kun uusi Vaasa nyt alkoi vähin erin nousta Klemetsön niemelle, varsinaista syytä koulujen evakkoretken jatkamiseen ei enää ollut. Erilaiset tilaongelmat ja muutamien opettajien ja pietarsaarelaisten vastahakoisuuden vuoksi toiminta uudessa vanhassa kotikaupungissa päästiin aloittamaan vasta syksyllä 1863, silloinkin vain kuvernöörin mahtikäskyllä.³⁷⁵

Kihlman oli varautunut muuttoon hyvissä ajoin, sillä hän oli ostanut jo vuonna 1859 Vaasasta tontin, joka sijaitsi kaupungin komeimmalla paikalla meren rannassa. Naapuritonteille asettuivat mm. kuvernööri C.G. Wrede ja A.A. Levón. Alun perin Kihlmanin tarkoituksena oli rakentaa tontille kaksikerroksinen kivitalo, mutta rakennuskustannusten noustua liian korkeiksi hän päätti tyytyä puutaloon, josta siitäkkin tuli lopulta kustannussyistä vain yksikerroksinen.³⁷⁶

Vaikka Kihlmanit olivat viihtyneet Pietarsaaressa hyvin, asettuminen Vaasaan ei tuntunut vastenmieliseltä. Kaupungissa oli paljon vanhoja ystäviä, ja rakenteilla oleva uusi Vaasa oli tehnyt

³⁷³ Esim. ”Mitä näkemyksiäsi [yhtiön] väliaikaisesta hallinnosta tulee, en voi kaikilta osiltaan jakaa niitä...” A.A. Levón Alfred Kihlmanille 29.5.1857. AKk, coll. 101.6. HYK.

³⁷⁴ Yhtiökokousten pöytäkirjat 15.7.1858 ja 12.8.1862. Yhtiökokousten pöytäkirjat 1858–1907. Vaasan Puuvilla Oy:n arkisto, C 34. ELKA.

³⁷⁵ Ks. A.A. Levónin kirjeet Alfred Kihlmanille vuodelta 1860 ja 16.2.1861. AKk, coll. 101.6. HYK; Aspelin-Haapkylä 1915, s. 385–386.

Alfred Kihlmaniin vaikutuksen jo hänen vieraillessaan Levónin kesähuvilalla vuonna 1857. ”Siitä tulee oikea paratiisi, mitä luonnonympäristöön tulee. Siellä rakensin mitä suurimmassa kiireessä meille ilmalinnan, ja näin meidät niin onnellisina kuin täällä maan päällä voi olla. Mutta onnemme on Jumalan kädessä. Kuitenkaan en toivoisi miellyttävämpää paikka asuakseni kuin Klemetsön niemi”, maalaili Kihlman vastikään kihlaamalleen Hildalle kaupunkiin tekemänsä kävelyretken jälkeen.³⁷⁷

Täällä Kihlman siis alkoi syventyä enemmän Vaasan Puuvillatehtaan asioiden hoitoon. Kihlmanin kasvavista liikemiestaidoista kertoo se, että hän toimi heti vuonna 1863 edellisen tilikauden tilintarkastajana.³⁷⁸ Loppuvuodesta 1863 Kihlman esiintyy yhtiön johtokunnan kokouspöytäkirjoissa varajäsenenä (*som adjungerad*), ja vuoden 1864 alusta hän toimi jo johtokunnan puheenjohtajana. Johtokunnan muina jäseninä toimivat 1862–1866 toimitusjohtaja A.A. Levón sekä kauppias Gabriel Revell.³⁷⁹ Runsaat kymmenen vuotta herännäisyyden hajoamisen jälkeen vanhat kórttiystävyykset hallinnoivat maan nykyaikaisimpiin kuuluvaa tehdaslaitosta kolmestaan.

Kovin tarkkoja tietoja Kihlmanin toiminnasta puuvillatehtaan johtokunnassa ei ole. Kokouspöytäkirjat ovat tyyliltään yhteenvedonomaaisia, eikä johtokunnan sisällä käyty keskustelu tavallisesti käy niistä millään tavoin ilmi. Täysin passiivinen Kihlman ei silti johtokunnassa ollut. Yhdysvaltain sisällissota aiheutti häiriöitä tehtaan raaka-aineen saantiin, jolloin toiminta jouduttiin pysäyttämään koko vuodeksi 1864. Levón pyrki tänä aikana toistuvasti saamaan tehtaan jälleen käyntiin, mutta johtokunta (ts. Kihlman ja Revell) eivät suostuneet ostamaan liian kalliina pitämäänsä raakapuuvillaa.³⁸⁰ Kesällä 1865 Kihlman toimi myös jonkun aikaa Vaasan Puuvillan toimitusjohtajana Levónin ollessa matkoilla ja onnistui tekemään onnistuneita puuvillakauppoja.³⁸¹

³⁷⁶ Aspelin-Haapkylä 1915, s. 382–383, 393, 406–407, 413.

³⁷⁷ Alfred Kihlman Hilda Forssellille 31.8.1857. Kihlmanin suvun arkisto, Hilda Kihlmanille saapuneet kirjeet, kansio 5. KA; Aspelin-Haapkylä 1915, s. 413–414.

³⁷⁸ Yhtiökokouksen pöytäkirja 9.3.1863. Yhtiökokousten pöytäkirjat 1858–1907. Vaasan Puuvilla Oy:n arkisto, C 34. ELKA.

³⁷⁹ Johtokunnan kokouspöytäkirjat 30.11.1863 ja 1864–66. Johtokunnan kokouspöytäkirjat 1860 - - 1923. Vaasan Puuvilla Oy:n arkisto, C 1:1. ELKA; Nikula 1957, s. s. 63, 258–259.

³⁸⁰ Johtokunnan kokouspöytäkirjat 20.2.1864, 29.3.1864 ja 24.5.1864. Johtokunnan kokouspöytäkirjat 1860 - - 1923. Vaasan Puuvilla Oy:n arkisto, C 1:1. ELKA; Nikula 1957, s. 47–48.

³⁸¹ Aspelin-Haapkylä 1915, s. 430.

4. Pohjanmaalta Etelä-Suomeen

Kihlman ei antautunut liiketoimilleen kokopäivätoimisesti. Opettajan viran hoitaminen lienee vienyt suurimman osan hänen huomiostaan, mutta kirkollisista tehtävistäkään hän ei täysin ollut irtaantunut. Vuonna 1859 hän osallistui Turussa pidettyyn pappiskokoukseen. Viidentoista–kahdenkymmenen vuoden takaisiin aikoihin verrattuna kirkollinen maailma tuntui kääntyneen siellä pääläelleen, sillä suuri osa kokouksen keskeisistä hahmoista oli samoja heränneitä pappeja, joita vuoden 1842 pappeinkokouksessa oli ankarasti nuhdeltu.³⁸² Nuorista vihaisista miehistä oli tullut salonkikelpoisia.

Syksyllä 1861 Kihlman haki Vaasassa vapautunutta kappalaisen paikkaa sen jälkeen, kun Carl Gustaf von Essen oli päättänyt olla hakematta virkaa. Vaikka Kihlmanin hakemuksen pontimena on täytynyt olla jonkinasteinen kiinnostus tehtävää kohtaan, koko hakuprosessia näyttää leimanneen tietty vastentahtoisuus. Levónin kirjeistä saa sellaisen vaikutelman, että Kihlman haki kappalaisen virkaa lähinnä vanhasta tottumuksesta ja vaasalaisten painostuksesta. ”Älä nyt, veljeni, ala kiemurrella. Sinä tiedät kyllä vanhastaan, että joka neljäs sunnuntai pidetään suomenkielinen jumalanpalvelus. Moliis ym., jotka eivät lainkaan osaa suomea, voivat hoitaa virkaansa siitä yksinkertaisesta syystä, että meillä on hyvin vähän suomenkielisiä, ja hekin osaavat luultavasti kaikki ruotsia”, patisteli Levón Kihlmania, kun tämä oli hakupaperinsa jätettyään ilmeisesti alkanut epäillä suomentaitonsa riittävyyttä.³⁸³ Lopulta Kihlmanin kantti petti, ja hän ilmoitti vaalisaarnansa yhteydessä toiveenaan, että hänen hakemuksensa jätettäisiin huomiotta paikkaa täytettäessä. Puutteellisen kielitaidon ohella Kihlman perusteli kieltäytymistään tehtävän raskaudella. Ehkä hän katsoi myös olemaan vapaampi hakemaan teologian lehtorin virkaa lukiosta sellaisen vapautuessa, jos ei ottaisi vastaan kappalaisen tehtävää.³⁸⁴ Kihlmanin valitsemisen puolesta ankarasti työskennellyt Levón purki pettymystään Kihlmanille: ”Meitä vaasalaisia on kohdeltu kuin narreja.”³⁸⁵

Samoihin aikoihin syksyllä 1861 ja alkuvuodesta 1862 Kihlman kirjoitti yhdessä C.G. von Essenin kanssa kommentaarin ns. Runebergin virsikirjaehdotuksesta. Työn oli alun perin tarkoitus olla ainoastaan von Essenin käsialaa, ja hän pyysi Kihlmania vain kommentoimaan omia ideoi-

³⁸² Aspelin-Haapkylä 1915, s. 383–384, erityisesti nootti 1.

³⁸³ A.A. Levón Alfred Kihlmanille 30.11.1861. AKk, coll. 101.6. HYK.

³⁸⁴ Aspelin-Haapkylä 1915, s. 393–394.

³⁸⁵ A.A. Levón Alfred Kihlmanille 30.3.1862. AKk, coll. 101. 6. HYK.

taan. Kihlman teki kuitenkin niin paljon ehdotuksia, että hänen panoksestaan tuli lopulta yhtä suuri kuin von Esseninkin. Paikoitellen hyvin ironiseen tyyliin kirjoitettu kommentaari herätti pappispiireissä paljon pahaa verta, sillä tekijöiden katsottiin irvailleen vakavalla asialla. Muun muassa Anders Wilhelm Ingman ilmaisi kirjeissään paheksuntansa kommentaarin kielenkäyttöä kohtaan. Vakavaa kolausta maineeseensa he eivät kuitenkaan saaneet, sillä von Essen valittiin vuonna 1863 virsikirjakomitean jäseneksi ja Kihlmania puolestaan kosiskeltiin katekismuskomiteaan, joskin turhaan. ”Tempora mutantur!”, kirjoitti von Essen Kihlmanille saatuaan tietää istuvansa samassa komiteassa yhdessä piispa Runebergin kanssa, joka 25 vuotta aikaisemmin oli ajanut nuoren herännäispapin hiippakunnastaan.³⁸⁶

Kihlmanin opettajanura Vaasassa ei muodostunut pitkäksi. Jo keväällä 1865 Helsingin vastikään perustetun normaalikoulun rehtori J.E. Bergroth kirjoitti Kihlmanille ja vihjasi, että pääkaupungissa saattaisi olla hänelle tarjolla uskonnon lehtorin virka. Kihlmania oli senaatissa esitetty virkaan häntä itseään kuulematta, mitä hän piti hieman kummallisena. Tarjolla oli kuitenkin tehtävä, josta hän todella haaveili. Kielenopettajana hän ei oikeastaan koskaan ollut täysin oikeassa ammatissa, vaikka sinänsä opettamisesta nauttikin. Tarjotun viran ehdot vain eivät olleet Kihlmanille mieluisat. Kuultuaan saavansa 23 viikkotunnin opetuksesta palkkaa 800 ruplaa sekä 250 ruplaa vuokratuloja, hän hylkäsi tarjouksen. ”Jos minun on nälkää näkeminen, niin on se minulle mieluisempaa 8 kuin 23 tunnin työllä”, selitti Kihlman päätöstään äidilleen. Bergroth hyväksyi kieltävän vastauksen, mutta ilmoitti yrittävänsä saada tuntimäärää alemmaksi ja palkkaa korkeammaksi, niin että Kihlman ehkä seuraavana vuonna voitaisiin paremmin ehdoin valita virkaan.³⁸⁷

Helsingin-viran toistaiseksi jäätyä Kihlman haki lokakuussa 1865 Vaasan lukiossa vapautunutta teologian lehtorin virkaa. Virka edellytti ylimääräisen opinnäytteen kirjoittamista, ja Kihlman ryhtyi heti toimeen. Aiheekseen hän valitsi lapsikasteen, jota hän bekkiläisessä hengessä piti Raamattuun perustumattomana. Tulenarka aiheenvalinta herätti levottomuutta eri puolilla, ja mm. vanhat ystävät T.T. Renvall, C.G. von Essen A.W. Ingman sekä piispa Bergenheim ilmaisivat huolestuneisuutensa Kihlmanin epäortodoksisista näkemyksistä.³⁸⁸ Von Essen neuvoi Kihlmania luopumaan hullunrohkeasta ajatuksesta ja valitsemaan harmittomamman aiheen: ”Sinun

³⁸⁶ C.G. von Essen Alfred Kihlmanille 12.11.1862, 19.11.1862, 24.12.1862, 15.1.1863, 16.2.1863, 24.3.1863, 22.4.1863, helluntaina 1863 (sitaatti), 22.7.1863. AKk, coll. 101.3. HYK; A.W. Ingman Alfred Kihlmanille 2.4.1863. Ruuth 1937, s. 343–344; Aspelin-Haapkylä 1915, s. 394–402, 407–410.

³⁸⁷ Aspelin-Haapkylä 1915, s. 425–428, sitaatti s. 427.

³⁸⁸ Aspelin-Haapkylä 1915, s. 434–435.

ei pidä missään tapauksessa kirjoittaa lapsikasteesta. - - Muista, että olemme kokeneet puhtasoppisuuden ajan. Opettamisen vapautta ei onneksi voida kieltää opettajalta, mutta epämieluisa tutkielma voi sulkea hänet viranhaussa ulkopuolelle.”³⁸⁹ Ingman suositteli Kihlmanille aiheeksi syntien anteeksi saamista, jota hän piti vähemmän vaarallisena.³⁹⁰ Opinnäytteen Dogmen om barndopet: En historisk-kritisk afhandling tarkastustilaisuudessa helmikuussa 1866 Kihlmania pidettiin – ainakin hänen oman käsityksensä mukaan – kirkolle vaarallisena kerettiläisenä. Arkkipiispan ja kahden tarkastajan suopean asenteen siivittämänä opinnäyte hyväksyttiin silti erittäin korkealla arvosanalla, ja Kihlman nimitettiin saman tien uskonnon lehtoriksi Vaasan lukioon.³⁹¹

Kihlman ei koskaan ehtinyt ottaa Vaasasta saamaansa virkaa vastaan. Jo 20.1.1866 von Essen kirjoitti hänelle kuulleensa Helsingissä tietoja, joiden mukaan senaatti aikoi tarjota Kihlmanille uskonnon yliopettajan virkaa Helsingin normaalikoulusta. Maaliskuussa von Essen kertoi tavanneensa senaattori Furuhjelmin, joka oli pitänyt kovasti Kihlmanin opinnäytteestä ja vakuuttanut tämän nimittämisen olevan käytännössä varmaa.³⁹²

Lopullisen tiedon nimityksestä Kihlman sai käydessään Helsingissä huhtikuun puolivälissä. Hänen aikomuksenaan oli vielä kieltäytyä tarjotusta tehtävästä, mutta hänen annettiin ymmärtää, että hän saattaisi sekä itsensä että nimitystä ajaneet henkilöt outoon valoon, ellei ottaisi tarjottua tehtävää vastaan. Vaimolleen Kihlman esitti asian siten, että velvollisuudentunto pakotti hänet hyväksymään tehdyn tarjouksen ja muuttamaan Helsinkiin: ”Jos olisin kieltäytynyt, omatuntoni olisi jatkuvasti soimannut minua siitä, että olen oman mukavuuteni tähden pelkurimaisesti paennut taistelukentältä. Astun siis eteenpäin Jumalan nimessä: Jumala, jonka tahtoa olen halunnut noudattaa, suojelkoon ja antakoon voimia palvelijalleen.”³⁹³

Ainakin osittain Kihlmanin puhe oli retoriikkaa, sillä hänelle oli tyypillistä hakeutua uusiin haasteisiin. Näin hän oli tehnyt jo jättäessään papin tehtävät ja toimiessaan yhtenä Vaasan Puuvilla-tehtaan johtohahmoista. Aivan vähän Kihlmanin päätökseen ei myöskään liene vaikuttanut se, että Carl Gustaf von Essen oli samoihin aikoihin siirtymässä Helsinkiin, minne hänet oli kutsuttu

³⁸⁹ C.G. von Essen Alfred Kihlmanille 15.11.1865. AKk, coll. 101.3. HYK.

³⁹⁰ A.W. Ingman Alfred Kihlmanille 6.11.1865. Ruuth 1937, s. 345.

³⁹¹ Aspelin-Haapkylä 1915, s. 433–443.

³⁹² C.G. von Essen Alfred Kihlmanille 20.1.1866, 12.3.1866. AKk, coll. 101.3. HYK.

³⁹³ Alfred Kihlman Hilda Kihlmanille 23.3.1866. Kihlmanin suvun arkisto, Hilda Kihlmanille saapuneet kirjeet, kansio 5. KA.

käytännöllisen teologian professoriksi. Kihlmanin tavoin von Essen tunsu itsensä epävarmaksi virkanimityksensä suhteen, ja ystävykset olivatkin käyneet kirjeenvaihtoa urasuunnitelmistaan pitkin edeltävää syksyä. Von Essen kirjoitti Kihlmanille useaan otteeseen pyytäen tältä neuvoa, pitäisikö hänen ottaa tarjottu virka vastaan vaiko ei. Joulukuussa 1865 von Essen vastasi Vaasan ja Helsingin välillä horjuvan Kihlmanin kirjeeseen näin: ”Virke [Kihlmanin kirjeessä] ’Jospa olisin varma, että apesta tulee helsinkiläinen’ oli liikuttava. Kiitos siitä, että Sinä mielelläsi haluaisit minut naapuriksesi! Ajatteleminen asiasta samalla tavalla.”³⁹⁴ Kun von Essenin nimittäminen professorinvirkaan lopulta varmistui, voi hyvällä syyllä olettaa, että asian saamalla käännteellä oli oma vaikutuksensa Kihlmanin myönteiseen ratkaisuun. Lisähohtoa Helsingin ylle loi vielä se, että von Essen ei ollut ainoa vanha ystävä, joka oli siirtynyt Helsinkiin: lanko Anders Wilhelm Ingman oli nimitetty raamatullisen eksegetiikan virkaatekeväksi professoriksi 1862 ja vakinaiseksi professoriksi kaksi vuotta myöhemmin.³⁹⁵

Kihlmanin ja von Essenin epäröinnissä ottaa vastaan tarjottuja virkatehtäviä voi erottaa vanhan heränneen eetoksen häivähdyksen. Heränneillehän maailmallisen menestymisen tavoittelu oli ollut kiellettyä. Heidän mukaansa jokaisen tuli palvella Jumalaa omalla paikallaan eikä pöyhkeästi kurkottaa ylemmäksi. Tätä taustaa vasten myös Kihlmanin puhe velvollisuuden täyttämisestä tulee ymmärrettäväksi. Sillä hän ikään kuin perusteli valintansa oikeutusta sekä itselleen että muille. Uusien, korkeampien tehtävien vastaanottaminen ei enää merkinnyt maallisen kunnian tavoittelua, vaan Jumalan palvelemista parhaalla mahdollisella tavalla. Johannes Tobias Beckinkään mukaan taivassijan odottaminen ei saanut estää ihmistä toimimasta tämänpuoleisessa Jumalan asian edistämiseksi. Siksi korkeampien virkojen vastaanottaminen ei merkinnyt pöyhkeyttä, vaan uutta ja parempaa mahdollisuutta taivaan valtakunnan palvelemiseen. Tällaisesta tehtävästä kieltäytyminen ei olisi ollut pelkästään tarpeetonta vaan suorastaan edesvastuutonta.

Kihlman ja von Essen olivat kymmenessä vuodessa ajautuneet melkoisen etäälle siitä, mitä he olivat olleet ja ajatelleet herätysliikkeen vahvuuden päivinä. Ideologisten syiden vuoksi teologiasta loppututkinnosta luopuneesta, korotta lainaa antaneesta ja Malmbergia lähes orjallisesti ihailleesta nuoresta miehestä oli nyt tullut opettaja, kapitalisti ja liikemies. Opettajana hän oli Vaasassa paikallisyhteisön arvostettu jäsen, joka seurusteli mutkattomasti hoviouikeuden korkeiden virkamiesten ja rikkaiden kauppiaiden kanssa. Liikemiehenä hän oli ajoittain johtamassa

³⁹⁴ C.G. von Essen Alfred Kihlmanille 7.12.1865. AKk, coll. 101.3. HYK. Asiaa koskevasta aiemmasta kirjeenvaihdosta ks. C.G. von Essenin kirjeet Kihlmanille 30.8.1865 ja 17.10.1865.

³⁹⁵ Johansson 1927, s. 100.

yhtä kaupungin merkittävimmistä teollisuuslaitoksista. Hän oli toiminut arkkipiispan lähimpänä avustajana tuomiokapitulissa, josta käsin vielä 1830- ja 40-luvulla oli lietsottu herännäisyyden vastaista mielialaa. Yhdessä von Essenin kanssa hän otti osaa pappiskokoukseen, jonka suulla heränneitä pappeja oli aiemmin ankarasti varoiteltu.³⁹⁶

Von Essen taas istui merkittävässä kirkollisissa komiteoissa, oli pappissäädyn edustajana vuoden 1863 valtiopäivillä ja tuli kaiken kukkuraksi valituksi yliopiston professoriksi melkein pä vasten tahtoaan. Samalla tavalla nousujohteinen ura oli Anders Wilhelm Ingmanilla, joka kohosi maa-seutukappalaisen paikalta yliopiston professoriksi. Helsingissä ollessaan von Essen ei enää edes ajatellut käyvänsä tapaamassa vanhoja heränneitä, yliopistonkamreeri Wegeliusta ja lääkäri Otto E.A. Hjeltiä.³⁹⁷ Yhdessä Kihlmanin kanssa hän sijoitti varallisuuttaan erilaisiin teollisuuslaitoksiin vaikkei erityisen aktiivisesti osallistunutkaan niiden hallintoon. Heidän ikäpolvensa ja yhteiskuntaryhmänsä edustajat olivat 1850-luvulla osuneet imuun, joka johti voimakkaaseen sosiaaliseen ja taloudelliseen nousuun. Viimeistään nyt saivat väistyä sitä estävät opilliset pidäkkeet, jotka olivat alun alkaenkin olleet osa nousuun pyrkivän, mutta siinä vielä epäonnistuneen keskiluokkaisen nuorison eetosta. Heränneen kritiikin kärki oli suunnattu kohti valtaapitäviä eliittejä, omien isien sukupolvea, joka oli nyt siirtynyt syrjään. Enää kritiikkiin ei tunnettu enää tarvetta.

Sama kehitys näkyi kirkossa, jonka linja oli muuttunut. Entisten heränneiden hyväksyminen tärkeisiin avainvirkoihin ei johtunut pelkästään siitä, että nämä olivat irtisanoutuneet kaikkein kiistellyimmistä herätysjohtajista. Tästä on osoituksena mm. Kihlmanin lehtorinväitöskirja, joka varsin uhkarohkealla tavalla kyseenalaisti lapsikasteen opillisen perustan. Opinnäyte sai toki osakseen myös arvostelua, mutta tuli silti hyväksytyksi loistavin arvosanoin ja jotkut kirkonmiehet tuntuivat jopa pitäneen siitä. Tällaista ei olisi puhtasoppisuuden aikoina 1830–1840-luvulla voinut tapahtua. Kirkon johdon paineet pitää nuoret vihaiset miehet kurissa opillisen yhdenmukaisuuden nimissä olivat 1850- ja 1860-luvulla vähentyneet samaan tahtiin kuin nuorten miesten raivo establishmentia kohtaan. Sukupolvenvaihdos oli tapahtunut.

³⁹⁶ Kirkolliskokouksen jäseneksi Kihlmania ei kuitenkaan koskaan – edes elämänsä ehtoopuolella – valittu. Luultavasti häntä pidettiin sittenkin liian vapaamielisenä kirkollisissa asioissa. Aspelin-Haapkylä 1918, s. 279–280.

³⁹⁷ C.G. von Essen Alfred Kihlmanille 21.10.1863. AKk, coll. 101.3. HYK; Hjelt etäännyti Kihlmanista ja von Essenistä, kun nämä irtisanoutuivat Malmbergistä ja kiinnostuivat beekiläisyydestä. Samoin kävi luultavasti myös Wegeliukselle. Kurki-Suonio 1986, s. 37.

5. Tampereen Pellava- ja Rautateollisuus 1860-luvun alkupuolella

Ensimmäisen vaimonsa Angelican perintösahojen myynnistä Alfred Kihlman keräsi niin paljon rahaa, että sitä riitti muihinkin sijoituskohteisiin kuin Vaasan Puuvillatehtaaseen. Tammikuussa 1861 hän osallistui kahteen merkittävään osakeantiin: Suomen Yhdyspankin osakeannissa hän merkitsi itselleen 80 osaketta ja Tampereen Pellava- ja Rautateollisuusosakeyhtiön annissa vaatimattomasti vain kaksi.³⁹⁸ Pienuudestaan huolimatta jälkimmäinen sijoitus tuli vaikuttamaan Kihlmanin tuleviin vuosiin verrattomasti ensin mainittua enemmän.

Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden alkuvaiheet olivat kaukana menestystarinasta. Yhtiö muodostettiin vuonna 1861, kun kartanonomistaja Adolf Törngrenin vuonna 1856 perustama pellavatehdas ja samoihin aikoihin ruukinpatruuna Gustaf August Wasastjernan omistukseen päätynyt Tampereen masuuni yhdistettiin ja osakkeita tarjottiin samalla myös ulkopuolisten merkittäväksi. Osakeannilla ei haviteltu niinkään uusia osakkaita kuin lisärahoitusta tehtaiden tyhjyyttään ammottaviin kassoihin. Törngrenin ja Wasastjernan tehtaat olivat kärsineet koko toimintakautensa ajan käyttöpääoman puutteesta, ja erityisesti Törngren oli joutunut kiinnittämään lähestulkoon koko omaisuutensa valtavien lainojen vakuudeksi.³⁹⁹

Osakeannin menestys oli alusta alkaen surkea. Merkintäajan umpeuduttua vain viitisenkymmentä kaikkiaan tuhannesta viidestäsadasta osakkeesta oli saatu kaupaksi, minkä olisi merkinnän sääntöjen mukaan pitänyt johtaa koko osakeannin peruuntumiseen. Sääntöjä kuitenkin kierrettiin siten, että Törngren ja Wasastjerna merkitsivät jo aiemmin hankkimiensa 900 osakkeen lisäksi vielä 600 osaketta lisää. Ulkopuolista pääomaa saatiin lopulta kerättyä vaivaiset 25.000 ruplaa, kun Wasastjernalla ja Törngrenillä itsellään oli yhtiössä kiinni yhteensä 800.000. Lisäksi annin yhteydessä suoritettiin omaisuusjärjestelyjä siten, että uusi yhtiö pääsi kyllä teknisesti ottaen aloittamaan ilman velkaa, mutta käytännössä se oli vastuussa Törngrenin ja Wasastjernan valtavista henkilökohtaisista sitoumuksista. Osakeannin vähäiseen suosioon lienee vaikuttanut se, että osakeyhtiölakia ei vielä tässä vaiheessa ollut, joten riski tulla huijatuksi oli varsin suuri. Myös Törngrenin taloudelliset vaikeudet olivat yleisesti tiedossa, ja Suomen Yhdyspankin samanaikainen osakemerkintä imi markkinoilta sijoituspääomaa.⁴⁰⁰ Huijatuksi tulemisen pelkoa vielä ko-

³⁹⁸ Lodenius 1908, s. 19; von Bonsdorff 1956a, s. 133–134; A.A. Levón Alfred Kihlmanille 19.1.1861 ja 30.1.1861. AKk, coll. 101.6. HYK; Aspelin-Haapkylä 1915, s. 387–388.

³⁹⁹ von Bonsdorff 1956a, s. 118–126.

⁴⁰⁰ von Bonsdorff 1956a, s. 126–135; Lodenius 1908, s. 16–19.

rosti paria vuotta aiemmin järjestetty Porin tulitikkutehtaan osakeanti, jossa monet sijoittajat olivat menettäneet rahansa.⁴⁰¹

Kihlman piti Tampellan osakeantia merkkitaipauksena ja perehtyi ominaiseen tyyliinsä hyvin huolellisesti yhtiön suunnitelmiin ennen sijoituspäätöksen tekemistä.⁴⁰² Hänen kokemuksensa liikemiehenä ei kuitenkaan riittänyt kovin valistuneen arvion tekemiseen. Hänen seuraavana kesänä Tampereelta kirjoittamastaan kirjeestä saa sen käsityksen, ettei hän ollut täysin perillä siitä, mihin oli rahansa sijoittanut: ”Mahdotonta on voida tarkastaa tätä suurenmoista liikettä. Tässä täytyy luottaa perustajien tietoihin, arvostelukykyyneen ja rehellisyyteen. Ja näissä kohden tekee Törngren erittäin hyvän vaikutuksen.”⁴⁰³ Samaan aikaan muutamat kokeneemmat liikemiehet, kuten vaasalainen kauppaneuvos Carl Gustaf Wolff, vetäytyivät osakemerkinnästä viime tingassa.⁴⁰⁴ Toisaalta Kihlmanin varovaisuutta osoittaa se, ettei hän tullut merkinneeksi enempää kuin kaksi osaketta.

Osakeannissa yhtiöön kohdistetuista odotuksista huolimatta Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden menestys ei 1860-luvun alkupuoliskolla ollut häävi. Se kärsi jatkuvasta pääoman puutteesta, eikä osingonmaksuun juuri olisi ollut varaa. Siitä huolimatta osinkoa jaettiin, sillä talousahdingossa painivat pääomistajat Adolf Törngren ja Gustaf August Wasastjerna tarvitsivat käteistä rahaa välttyäkseen henkilökohtaiselta konkurssilta. Pääomistajat eivät myöskään kyenneet maksamaan velkojaan yhtiölle; etenkin Törngrenin velat vain kasvoivat vuosi toisensa jälkeen. Yhtiön taloudellisen tilan kaunistelemiseksi tehtiin kirjanpidollisia silmänkääntötemppeja, jotka eivät tarkkaan ottaen olleet edes lainmukaisia.⁴⁰⁵

Ennen liikepankkilaitoksen muotoutumista 1860-luvulla virallisia rahoituslaitoksia olivat lähinnä vain Suomen Pankki ja sen hoitamat rahastot, muutamat paikalliset säästöpankit sekä vakuutusyhtiöt. Luotto-olojen ja pankkilaitoksen kehittymättömyys aiheutti sen, että pääomien hankinta oli vielä 1850- ja 1860-luvulla etupäässä yksityishenkilöiden ja yritysten välisten suorien luotto-

⁴⁰¹ Yrjänä 2002.

⁴⁰² Aspelin-Haapkylä 1915, s. 387–388.

⁴⁰³ Alfred Kihlman C.G. von Essenille 13.7.1861. Aspelin-Haapkylä 1915, s. 393.

⁴⁰⁴ Wolff oli luvannut osallistua osakeantiin, mutta häntä ei kuitenkaan näy merkitsijöiden joukossa. von Bonsdorff 1956a, s. 130, 133–134; Lodenius 1908, s. 19.

⁴⁰⁵ von Bonsdorff 1956a, s. 226–228; Lodenius 1908, s. 22–29.

jen varassa.⁴⁰⁶ Lainoihin liittyivät monimutkaiset velka- ja takaussuhteet, jotka sitoivat liikemiehiä, kauppahuoneita ja teollisuusyrityksiä suuriksi verkostoiksi. Niiden jäsenet olivat enemmän tai vähemmän kaikki veloissa toisilleen, mutta myös toistensa lainojen takaajia.⁴⁰⁷ Näissä oloissa liikemiehille oli pääomien hankinnassa eduksi, mitä suurempi ja tiiviimpi suhdeverkosto heillä oli.

Tampellan perustajien lainaverkostot ovat tästä hyvä esimerkki (ks. LIITE 2). Rikkaan ruukin-omistajan poika Gustaf August Wasastjerna oli naimisissa lapsuudentoverinsa Anders Donnerin sisaren Hedvig Mathildan kanssa, joka edusti kokkolalaista kauppias- ja laivanvarustajapääomaa. Donnereiden kautta Wasastjernoilla oli läheiset suhteet myös pietarsaarelaiseen Malmin kauppahuoneeseen. Hedvig Donnerin nuorempi sisar puolestaan avioitui ruotsalaissyntyisen liikemiehen Conrad Hernmarckin kanssa, joka oli ensin ollut osaomistajana helsinkiläisessä Henrik Borgströmin kauppahuoneessa ja sittemmin A.W. Wahrenin perustamassa Forssan puuvillatehtaassa. Avioliittojen seurauksena Wasastjernasta ja Hernmarckista tuli läheiset ystävät, jotka auttoivat toisiaan suhdeverkostojensa luomisessa ja laajentamisessa. Hernmarckin välityksellä Wasastjerna antoi lainaa mm. Wahrenille Forssan tehtaan laajentamiseen. Wahren puolestaan houkutteli sekä Wasastjernan että Adolf Törngrenin rahoittamaan ystävänsä A.I. Frietschin omistamaa Tammerfors Klädesfabrikia. Lisäksi Wasastjerna lainasi huomattavia summia Hernmarckille, joka rahoitti porilaisen ystävänsä Hampus Oldenburgin tulitikkutehdasta sekä Törngrenille, jonka varat eivät tahtoneet riittää pellavatehtaan käyttöpääoman takaamiseen.⁴⁰⁸

Verkosto oli kuitenkin kaksiteräinen miekka. Suotuisien taloudellisten suhdanteiden aikana se oli toimiva pääoman keräämisen muoto, mutta vaikeiden aikojen koittaessa koko rakennelma saattoi sortua helposti kuin korttitalo.⁴⁰⁹ Juuri näin kävi 1860-luvun huonoina vuosina myös tälle liikemiesryhmälle. Vuonna 1861 Porin tulitikkutehtaan perustaja Hampus Oldenburg teki henkilökohtaisen konkurssin, minkä seurauksena hänen velkojansa, mm. Adolf Törngren ja Conrad Hernmarck kärsivät merkittäviä taloudellisia tappioita. Hernmarckin velat puolestaan heikensivät Wasastjerna, joka – samoin kuin Törngren – joutui vähentämään Frietschin vaatetustehtaalte antamaansa rahoitusta. Tämän vuoksi myös Frietsch ajautui ongelmiin ja hänen kuoltuaan vuon-

⁴⁰⁶ Kuusterä 1989, s. 24–25. Virallisten instituutioiden ulkopuolisista rahoituskanavista merkittävimmän muodostivat 1800-luvun alkupuolella kauppahuoneet, mutta niidenkin toiminta oli vahvasti yksityishenkilöistä ja heidän suhdeverkostoistaan riippuvaa. Ojala 1999a, s. 125, 279 ff.

⁴⁰⁷ Vrt. Kuusterä 1988, s. 53.

⁴⁰⁸ von Bonsdorff 1956b, s. 30–34, 89–90, 121.

⁴⁰⁹ Vrt. Kuusterä 1989, s. 201.

na 1863 koko velkataakka kaatui suurimpien yksittäisten lainanantajien, A.W. Wahrenin ja Törngrenin niskaan. Samana vuonna kuolleen Conrad Hernmarckin kuolinpesästä paljastui vielä lisää ikäviä yllätyksiä: hän oli peräti 257.000 hopearuplaa velkaa Wasastjernalle, joka ei kuitenkaan voinut millään keinolla saada rahojaan takaisin, koska Hernmarck oli lainannut rahansa eteenpäin sittemmin konkurssin tehneelle Oldenburgille. Konkurssisumassa joutuivat kärsimään etenkin Törngren, Wasastjerna sekä Forssan puuvillatehtaan perustaja A.W. Wahren.⁴¹⁰

Kihlman oli omalta osaltaan sotkeutunut tähän ongelmavyöhytiin. Kesällä 1864 August Alexander Levón pyysi Kihlmania täytetakaajaksi Gustaf August Wasastjernan Yhdyspankilta ottamalle 150.000 markan suuruiselle lainalle, jonka muina takaajina olivat Wasastjernan serkku Gideon Wasastjerna sekä Levón itse. Kihlman kieltäytyi ehdotuksesta kahdesti, mutta kun Levón kuitenkin sinnikkäästi pyysi Kihlmania suostumaan takaukseen, tämä lopulta myöntyi.⁴¹¹ Vaikka Kihlmanin vanhemmat olivat olleet 1820–30-luvulla Wasastjernojen perheystäviä, hän ei ilmeisesti vielä tässä vaiheessa tuntenut kovinkaan hyvin Gustaf August Wasastjerna – tai ainakaan hänen liikeasioidensa todellista tilaa. Vaakakupissa lienee painanut enemmän halu tehdä palvelus vanhalle ystävälle Levónille, luottamus tämän harkintakykyyn asiassa sekä usko opporikkaaksi tunnetun Wasastjernan varallisuuden ehtymättömyyteen.⁴¹²

Takaus sitoi Kihlmanin tiukasti sekä Wasastjernan että Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden kohtaloon, sillä lainan varsinaisena vakuutena oli 100 kappaletta pellavatehtaan osakkeita.⁴¹³ Mikäli osakkeiden arvo olisi laskenut rajusti, täytetakaajat olisivat voineet joutua vastaamaan Wasastjernan veloista omilla varoillaan tämän joutuessa vararikkkoon. Kihlmanin intresseissä oli siksi pitää pystyssä sekä Wasastjerna että Tampellaa. Hankalaksi tilanteen teki se, että nämä tavoitteet olivat – paradoksaalista kyllä – usein ristiriidassa keskenään. Wasastjernan kannalta oli edullista nostaa yhtiöstä mahdollisimman suuria osinkoja, mutta juuri osinkojen jakaminen muu-

⁴¹⁰ Velkasuhteet olivat todellisuudessa vieläkin monimutkaisempia, mutta niiden kaikkien yksityiskohtainen esitleminen tässä ei olisi tarkoituksenmukaista. von Bonsdorff 1956a, s. 210–218; von Bonsdorff 1956b, s. 192–193, 200–201, 205–215; Kokkolalaisen Donnerin ja pietarsaarelaisen Malmin kauppahuoneiden osuudesta rahoitusotkussa katso Ojala 1999a, s. 294–300.

⁴¹¹ Alfred Kihlman A.A. Levónille 12.7.1869. Alfred Kihlmanin kirjekopiokirja 4.8.1867–14.9.1869, s. 339–344; Alfred Kihlmanin kirjelmä Helsingin raastuvanoikeudelle s.d. [tammikuussa 1871]. Alfred Kihlmanin kirjekopiokirja 15.9.1869–30.4.1872, s. 281–285. Kihlmanin suvun arkisto, kansio 2. KA.

⁴¹² Aspelin-Haapkylä 1915, s. 17–18; Alfred Kihlman A.A. Levónille 11.11.1867; Alfred Kihlman C.G. von Essenille 2.8.1869. Alfred Kihlmanin kirjekopiokirja 4.8.1867–14.9.1869, s. 15–18, 408–411; Alfred Kihlmanin kirjelmä Helsingin raastuvanoikeudelle s.d. [tammikuussa 1871]. Alfred Kihlmanin kirjekopiokirja 15.9.1869–30.4.1872, s. 281–285. Kihlmanin suvun arkisto, kansio 2. KA.

⁴¹³ Alfred Kihlman A.A. Levónille 12.7.1869. Alfred Kihlmanin kirjekopiokirja 4.8.1867–14.9.1869, s. 339–344. Kihlmanin suvun arkisto, kansio 2. KA.

tenkin vaikeina aikoina piti yhtiön kassan tyhjänä ja myötävaikutti yhtiön talousongelmien syvenemiseen entisestään.⁴¹⁴

Perustajien velkaisuuden, jatkuvan käyttöpääoman puutteen ja ajoittain epäedullisten taloudellisten suhdanteiden vuoksi Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden tilanne pysyi heikkona 1860-luvun alkupuolella. Tulos tosin pysytteli voiton puolella, mutta yhtiön tasetta raastoivat suuret velat. Taloudellista tilaa kuitenkin salailtiin osakkailta: esimerkiksi vuodelta 1864 johtokunta ei antanut yhtiökokoukselle vuosikertomusta lainkaan vaan ainoastaan muutamia tietoja yhtiön eri tehtaiden toiminnasta(!)⁴¹⁵ Kupla puhkesi lopulta vuonna 1866. Osakkaiden keskuudessa levisi huolestuneisuus yhtiön taloudellisesta tilasta, ja etenkin Törngrenin asemasta oli jo edellisenä talvena kiertänyt huhuja liikemiespiireissä.⁴¹⁶ Vaikka osakkeenomistajilla oli täytynyt olla epäilyjä asioiden todellisesta laidasta jo aiemmin, Törngreniä ja Wasastjerna – samoin kuin Hernmarckia aiemmin – oli pidetty maan rikkaimpina miehinä, ja luottamus heidän asemansa horjumattomuuteen oli ollut sen mukaista.⁴¹⁷

Ongelmien mittasuhteiden paljastuttua yhtiön johtokunta joutui eroamaan, ja yhtiökokous valitsi kokonaan uudet henkilöt heidän tilalleen. Uuteen hallitukseen kuuluivat vakinaisina jäseninä G.A. Wasastjernan serkku, lakitieteiden kandidaatti Gideon Wasastjerna, senaatin talousosaston protokollasihteeri Sixtus Calamnius ja Alfred Kihlman sekä varajäseninä konsuli Herman Donner, asessori Herman Hallonblad sekä silloinen senaatin valtionvaraintoimituskunnan kopisti Leo Mechelin. Johtokunta valitsi keskuudestaan hieman myöhemmin puheenjohtajakseen Alfred Kihlmanin.⁴¹⁸

Pellavatehtaan uutta johtokuntaa yhdisti tiivis sukulaisuus- ja ystävyysuhteiden verkko, joka on esitetty LIITTEESSÄ 3. Sixtus Calamnius oli naimisissa aiemmin mainitun Conrad Hernmarckin lesken Sofian (o.s. Donner) kanssa. Johtokunnan varajäsen Herman Donner oli Sofian veli, ja G.A. Wasastjerna Sofian sisaren Hedvigin puoliso. Kihlman ja Calamnius taas tunsivat toisensa mitä luultavimmin jo lapsuudestaan. Heillä oli vain vuoden ikäero, molemmat olivat kotoisin Vaasasta, ja he olivat käyneet koulua Turussa samaan aikaan. Calamniukset mainitaan myös

⁴¹⁴ Lodenius 1908, s. 26–27.

⁴¹⁵ Lodenius 1908, s. 26, taloudellisesta tilanteesta yleisemmin 22–28.

⁴¹⁶ Leo Mechelin Fredrik Idestamille 14.12.1865 ja 9.2.1866. Leo Mechelins brev i original 1854–1882. Leo Mechelinin kirjekokoelma, kansio 70. KA.

⁴¹⁷ Lodenius 1908, s. 29; Yrjänä 2002.

Kihlmanin vanhempien läheisimpien perhetuttujen joukossa perheen Vaasan-vuosien aikana. Nimityshetkellä vain 27-vuotiaan Leo Mechelinin läheisin ystävä puolestaan oli Nokia Osakeyhtiön perustajana myöhemmin tunnettu Fredrik Idestam, jonka sisar oli naimisissa Tampellan toisen pääosakkaan August Törngrenin kanssa.⁴¹⁹

Toinen silmiinpistävä piirre oli se, että uuden johtokunnan suhteet yhtiön suureen rahoittajatahoon Suomen Yhdyspankkiin olivat erittäin tiiviit. Leo Mechelinin anopin, leskirouva Cecilia Lindroosin johtama helsinkiläinen kauppahuone oli SYP:n suurin osakkeenomistaja. Tampellan johtokunnan varajäsen Herman Hallonblad taas istui samanaikaisesti myös Yhdyspankin johtokunnassa, ja Gideon Wasastjerna oli pankin hallintoneuvoston jäsen ja johtokunnan varajäsen. Herman Donner oli puolestaan ollut hallintoneuvoston varajäsenenä pankin perustamisvaiheessa vuonna 1862.⁴²⁰

Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden uuden johtokunnan kokoonpanoa ei perustella vuoden 1866 yhtiökokouksen pöytäkirjassa millään tavalla. Kihlmanin valintaan johtokuntaan vaikuttivat luultavasti omalta osaltaan hänen aiemmat tehtävänsä Vaasan Puuvilla Oy:n hallituksen puheenjohtajana ja vt. toimitusjohtajana. Niistä saatu kokemus kaiketi katsottiin tässä yhteydessä arvokkaaksi. Kihlmania itseään motivoi tarttumaan toimeen hänen tukala asemansa konkurssin partaalla horjuvan Wasastjernan täytetakaajana. Hän ei aiempina vuosina ollut lainkaan vaivautunut Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden yhtiökokouksiin, mutta nyt kun yhtiön kohtalo näytti yllättäen olevan vaakalaudalla, hän saapui paikalle.⁴²¹ Kun johtopaikoille ei luultavasti ollut liikaa tarjokkaita, asioihin tunnollisesti perehtyvä Kihlman, joka oli huono sanomaan ei kiinnostaville työtarjojoksille, valittiin tehtävään. Yhtiökokouksessa oli asiasta päätettäessä läsnä ainoastaan yhdeksän osakasta, joten paikalle saapuneiden ”riski” tulla valituksi luottamustehtäviin oli joka tapauksessa suuri.⁴²²

⁴¹⁸ Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden yhtiökokouspöytäkirja 11.–12.6.1866. Oy Tampella Ab:n arkisto, yhtiökokouspöytäkirjat 1861 - - 1870, mappi 1. ELKA; Lodenius 1908, s. 30–31.

⁴¹⁹ Släkten Donner i Finland, s. 25, 28–29; Bergholm 1901, s. 269–270; Aspelin-Haapkylä 1915, s. 17–18; von Bonsdorff 1965, s. 24–29.

⁴²⁰ Blomstedt 1932, s. 60–65; Pipping 1962, s. 43, 437–439. Avioliittonsa ansiosta Mechelin käytti kohtuullisen suurta valtaa Tampellan yhtiökokouksissa, sillä hän edusti niissä säännönmukaisesti 72 osaketta omistanutta anoppiaan valtakirjalla. Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden yhtiökokousten pöytäkirjat 1866–1870. Oy Tampella Ab:n arkisto, yhtiökokouspöytäkirjat 1861 - - 1870, mappi 1. ELKA.

⁴²¹ Arkistosta tosin puuttuvat vuosien 1863 ja 1865 yhtiökokouspöytäkirjat. Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden yhtiökokousten pöytäkirjat 1861, 1862, 1864, 1866. Oy Tampella Ab:n arkisto, yhtiökokouspöytäkirjat 1861 - - 1870, mappi 1. ELKA.

⁴²² Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden yhtiökokouspöytäkirja 11.–12.6.1866. Oy Tampella Ab:n arkisto, yhtiökokouspöytäkirjat 1861 - - 1870, mappi 1. ELKA.

Mielenkiintoista on, että Kihlman vedettiin Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden johtoon yhtiötä hallinneen sisäpiirin ytimen ulkopuolelta. Hän ei esimerkiksi ollut avioliiton kautta tai muuten sukulaisuussuhteessa muihin johtokunnan jäseniin tai pääosakkaisiin. Sortavalalaisen Hallonbladin ohella Kihlman oli myös ainoa, joka tuli pääkaupungin virkamies- ja liikemieseläin ulkopuolelta. Mahdollisesti yhtiön taloussotkuja siivoamaan haluttiin joku, joka ei ollut liikaa sidoksissa sitä huonolla menestyksellä johtaneeseen liikemiesryhmittymään. Muutamaa vuotta myöhemmin Kihlman synkkänä hetkenään tulkitsikin tilannetta siten, että hänet oli pahaa aavistamattomana ikään kuin huijattu jo ennalta mahdottomaksi tiedettyyn tehtävään.⁴²³

6. Uppoavan laivan ruorissa

Alfred Kihlman muutti perheineen Vaasasta Helsinkiin samoihin aikoihin kun hänet nimitettiin Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden johtokunnan puheenjohtajaksi. Syynä Kihlmanin muuttoon ei silti ollut Tampereelta Helsinkiin kotipaikkansa siirtäneen yhtiön johtaminen, vaan nimitys Helsingin ruotsalaisen normaalilyseon uskonnon yliopettajaksi. Kihlmanin päivät kuluivat tehtaan asioita toimittaessa pitkälle iltapäivään, minkä jälkeen hän oli koululla opettamassa. Illat ja yöt hän valmisteli seuraavan päivän oppitunteja ja yritti keksiä, miten Tampereen Pellava- ja Rautateollisuus saataisiin pelastettua veloistaan.⁴²⁴

Tampellan taloussotkut, sen perustajan G.A. Wasastjernan epätoivoinen kamppailu henkilökohtaista konkurssia vastaan, molempia lainoittaneiden pankkien tasapainoilu tappioiden välttämiseksi ja Wasastjernan lainoja taanneiden liikemiesten ahdinkotila muodostivat 1860-luvulla yrittäjäjohtaja-Kihlmanin toimintakentän. Hän oli varomattomuuttaan saattanut itsensä puun ja kuoren väliin, tilanteeseen, jota hän ei enää kyennyt hallitsemaan. Kihlmanin näkökulmasta kyseessä ei ollutkaan pelkkä Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden saneerausoperaatio, vaan henkilökohtainen eloonjäämistäistelu. Häviön seurauksena olisi ollut isiltä perityn ja kovalla työllä rakennetun omaisuuden menettäminen, voitto olisi parhaassakin tapauksessa merkinnyt vain selviämistä pienemmin tappiain.

⁴²³ Alfred Kihlman C.G. von Essenille 2.8.1869. Alfred Kihlmanin kirjekopiokirja 4.8.1867–14.9.1869, s. 408–411. Kihlmanin suvun arkisto, kansio 2. KA.

⁴²⁴ Aspelin-Haapkylä 1915, s. 14; Alfred Kihlman äidilleen Sofie Kihlmanille 7.6.1868. Alfred Kihlmanin kirjekopiokirja 4.8.1867–14.9.1869. Kihlmanin suvun arkisto, kansio 2. KA.

Tampereen Pellava- ja Rautateollisuus ei onnistunut vielä 1860-luvun loppupuolellakaan pääsemään jaloilleen. Kihlmanin vastustuksesta huolimatta yhtiön uusi johtokunta hyväksyi lähes ensi töikseen Adolf Törngrenin ehdotuksen, jonka mukaan hän kuittasi jättivelkansa Tampellalle luovuttamalla yhtiölle omistamansa keskeneräisen Helsingin Hietalahdessa. Telakka ei millään tapaa sopinut yhtiön aiempiin toimialoihin, eikä se puolivalmiina edes vastannut arvoltaan Törngrenin yli 430.000 markan suuruisia velkoja. Johtokunnan enemmistö kuitenkin piti Törngrenin konkurssia niin todennäköisenä, että se halusi tarjouksen hyväksymällä pelastaa saatavistaan edes osan.⁴²⁵

Päätös osoittautui pian virheeksi, sillä vastoin alkuperäisiä toiveita puolivalmista telakkaa ei saatu myytyä, eikä siihen sijoitettu pääoma tuottanut mitään. Niinpä rakennustöitä päätettiin jatkaa. Rakennuskustannukset ylittivät nopeasti alkuperäiset arviot, ja jo ennestään velkainen tamperelaisyhtiö joutui ottamaan yhä uusia pankkilainoja. Pankkien luotonantohalukkuus väheni velkojen kasvaessa, minkä vuoksi yhtiön johtokunnan jäsenet joutuivat lainaamaan rahaa omissa nimissään pitääkseen tehtaot käynnissä. Kesäkuuhun 1868 mennessä laivatelakan rakennusprojekti oli syönyt yhtiön varoja lähes 900.000 markkaa.⁴²⁶ Vararikon partaalla horjuvat Gustaf August ja Gideon Wasastjerna nostivat lisäksi yhtiöstä osinkoja johtokunnan ja muiden osakkaiden vastalauseista piittaamatta. Pellavatuotteiden valmistus taas oli sinänsä kannattavaa, mutta vanhojen velkojen ja telakkaseikkailun vuoksi käyttöpääomaa oli edelleen niin vähän, että tehtaalla oli hädin tuskin varaa ostaa raaka-ainetta varastoonsa.⁴²⁷

Pelkästä yhtiöstä huolehtiminen ei riittänyt, jotta Kihlman olisi selvinnyt tukalasta tilanteestaan. Vähintään yhtä tärkeätä oli pitää pystyssä Gustaf August Wasastjerna, jonka kohtalo vaikutti paitsi Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuteen, myös suoraan Kihlmaniin. Yhdyspankki oli aikoinaan myöntänyt Wasastjernalle kaksi suurta lainaa. Kihlman itse oli yhdessä A.A. Levónin ja Gideon Wasastjernan kanssa täytetakaajana alun perin 150.000 markan suuruisessa lainassa. Toisen, 160.000 markan suuruisen lainan takaajina taas oli joukko vaasalaista virkamieseliittiä, mm. kamarineuvos Herman Rosenberg, laamanni J. Ekström, hovioikeudenneuvos Arvid Krabbe

⁴²⁵ von Bonsdorff 1956a, s. 239; Lodenius 1908, s. 32; Aspelin-Haapkylä 1918, s. 14–15.

⁴²⁶ Lodenius 1908, s. 32–36; Aspelin-Haapkylä 1918, s. 15–16, 34–37.

⁴²⁷ Lodenius 1908, s. 36–38; von Bonsdorff 1956b, s. 245–246; Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden ylimääräisen yhtiökokouksen pöytäkirja 31.10.1868. Oy Tampella Ab:n arkisto, yhtiökokouspöytäkirjat 1861 - - 1870, mappi 1. ELKA.

sekä asessori Victor Wasastjerna.⁴²⁸ Helsingissä asuvana juuri Kihlman oli vastuussa jatkuvien neuvottelujen käymisestä Yhdyspankin, lähinnä sen toimitusjohtajan August Törnqvistin kanssa.

Yhdyspankki oli 1860-luvun alkupuolella myöntänyt varsin löyhäkätisesti lainoja niin G.A. Wasastjernalle kuin Tampereen Pellava- ja Rautateollisuudellekin. Kun molempien tilanne muuttui vuosikymmenen loppupuolella yhä uhkaavammaksi, pankin pyrkimyksenä oli selvittää mahdollisimman vähäisin tappioin. Tehtävä oli kuitenkin vaikea. Lainoituksen jatkaminen olisi merkinnyt riskien kasvamista entisestään, mutta toisaalta rahahanojen äkillinen sulkeminen olisi saattanut suistaa Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden konkurssiin, jolloin pankki ei ehkä olisi saanut juuri mitään saatavistaan takaisin. Wasastjernan takaajat olivat samankaltaisessa pakkotilanteessa: heidän oli kerta toisensa jälkeen pakko uudistaa täytetakauksensa konkurssikypsän Wasastjernan lainoille, sillä muussa tapauksessa Yhdyspankki olisi myynyt vakuutena olleet, arvostaan huomattavan osan menettäneet Tampellan osakkeet. Tällöin takaajat olisivat joutuneet maksamaan lainoista jäljellä olevan osan pankille. Pankki uhkasikin useampaan otteeseen osakkeiden myymisellä. Kihlmanille tällainen tilanne olisi merkinnyt katastrofia, sillä hänen varansa eivät olisi riittäneet takausten maksamiseen.⁴²⁹

Kihlmanin neuvotteluasemaa niin oman takausasiansa kuin yhtiönkin asioiden hoitamisessa sävytti läheinen suhde Suomen Yhdyspankkiin. Kuten alempana olevasta taulukosta käy ilmi, Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden johtokunnan yhteydet Yhdyspankin johtoelimiin vain tiivistyivät 1860-luvun loppupuolella. Kihlmanista tuli pankin hallintoneuvoston varajäsen vuonna 1867 ja Sixtus Calamniuksesta seuraavana vuonna sen puheenjohtaja. Pankin suurimman osakkeenomistajan, Lindroosin kauppahuoneen äänitorvena toimineesta Leo Mechelinistä puolestaan tehtiin SYP:n hallituksen jäsen vuonna 1867.⁴³⁰ Näiden nimitysten jälkeen kaikki vuonna 1866 Tampellan uuteen johtokuntaan nimitetyt henkilöt joko olivat tai olivat ainakin aiemmin olleet jäseninä tai varajäseninä Yhdyspankin johtoelimissä.

⁴²⁸ von Bonsdorff 1956b, s. 235; Pankkivaliokunnan kokouspöytäkirja 14.11.1872. Bankutskottets protokoll 1870–1874. SYPA; Kihlmanin, Levónin ja Gideon Wasastjernan takaaman lainan summaa pudotettiin kuitenkin myöhemmin 100.000 markkaan.

⁴²⁹ Alfred Kihlman A.A. Levónille 11.11.1867 ja 8.3.1868, C.G. von Essenille 2.8.1869. Alfred Kihlmanin kirjekopiokirja 4.8.1867–14.9.1869, s. 15–18, 78–81, 408–411. Kihlmanin suvun arkisto, kirjeenvaihto, kansio 2. KA; A.A. Levón Alfred Kihlmanille 6.4.1868, coll. 101.6. HYK.

⁴³⁰ Pipping 1962, s. 437–439.

Taulukko 1: Tampereen Pellava- ja Rautateollisuus Oy:n ja Suomen Yhdyspankin hallintoelinten päällekkäisyydet 1866–1872

Asema Tampellassa		Asema Yhdyspankissa
johtokunnan pj. 1866–1903	Alfred Kihlman	hallintoneuvoston varajäsen 1867–72, jäsen 1872–80
johtokunnan jäsen 1866–79	Sixtus Calamnius	hallintoneuvoston pj. 1868–79
johtokunnan varajäsen 1866–69, jäsen 1869–79	Leo Mechelin	johtokunnan jäsen 1867–72; hallintoneuvoston varajäsen 1874–78
johtokunnan jäsen 1866–69	Gideon Wasastjerna	johtokunnan varajäsen 1865–66; hallintoneuvoston jäsen 1862–68
johtokunnan varajäsen 1866–69	Herman Hallonblad	johtokunnan jäsen 1863–69; hallintoneuvoston varajäsen 1862
johtokunnan varajäsen 1866–68	Herman Donner	hallintoneuvoston varajäsen 1862
johtokunnan varajäsen 1869–76	Alexander Lagerborg	hallintoneuvoston varajäsen 1870–76

Lähde: Tampereen Pellava- ja Rauta-Teollisuus Osake-Yhtiö, s. 60–61; Pipping 1962, s. 437–439.

Pankin hallintoneuvoston varajäsenen tehtävä olisi saattanut jäädä pelkäksi muodollisuudeksi, ellei Kihlman olisi tavoilleen uskollisena paneutunut tarmokkaasti asemansa tuomiin velvollisuuksiin. Hallintoneuvoston kokouspöytäkirjoista käy ilmi, että hän kävi aktiivisesti kokouksissa ja esitteli tarpeen tullen vuolaastikin omia, aina yhtä harkittuja mielipiteitään.⁴³¹

Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden velkoja koskevissa asioissa on vaikea nähdä, miten Kihlman, Calamnius tai Mechelin olisivat kyenneet suoraan vaikuttamaan Yhdyspankkiin. Yhtiön asioiden noustessa esiin pankin hallintoneuvostossa Kihlman ja Calamnius olivat säännömukaisesti poissa kokouksista tai poistuivat jääveinä paikalta.⁴³² Tampellalaisten läsnäolo Yhdyspankin johtoelimissä ja heidän kontaktinsa pankin johtajistoon saattoivat tietenkin yleisemmällä tasolla vaikuttaa siihen tapaan, miten tamperelaisyhtiön asioihin suhtauduttiin, mutta viime kädessä pankki ajatteli luonnollisesti omaa etuaan.

Erityisen armottomasti pankin parasta piti silmällä SYP:n toimitusjohtaja August Törnqvist. Kihlman liikekumppaneineen onnistui pitkään pitämään yllä neuvotteluyhteyttä Törnqvistiin ja säilyttämään Wasastjernan ja Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden lainat kohtuullisella tollalla. Vaikka pankeista ei saatu riittävästi uutta lainaa yhtiötä kurjistaneen pääomanpuutteen korjaamiseen, vanhoja lainoja saatiin kuitenkin järjesteltyä niin, että yhtiö pysyi pystyssä. Sama

⁴³¹ Esim. pankkivaliokunnan kokouspöytäkirjat 22.3. ja 23.3.1869. Bankutskottets protokoll 1866–1869, s. 527–529, 531–534. SYPA.

⁴³² Pankkivaliokunnan kokouspöytäkirjat 8.5.1868 ja 19.11.1869. Bankutskottets protokoll 1866–1869, s. 457–460, 582–592. SYPA.

koski Wasastjerna ja hänen takaajiaan: lainoista ei päästy eroon, mutta koko velkataakka ei toisaalta myöskään päässyt kaatumaan takaajien niskaan, kun Yhdyspankki uhkauksistaan huolimatta pidättäytyi myymästä Wasastjerna lainojen panttina olleita Tampellan osakkeita.

Tilanne muuttui nopeasti, kun Gustaf August Wasastjerna jätti konkurssihakemuksen elokuussa 1869. Pankinjohtaja Törnqvistin kärsivällisyys Tampereen Pellava- ja Rautateollisuutta ja Wasastjerna lainojen takaajia kohtaan loppui kertaheitolla. Heti syyskuun alkupuolella hän ilmoitti pellavan ostamista varten rahoitusta pyytämään tulleele Kihlmanille, ettei pankki voinut enää tehdä mitään yhtiön hyväksi. Kihlman uhkasi Törnqvistiä Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden konkurssilla, joka olisi aiheuttanut pankille massiiviset tappiot, mutta mikään ei kääntänyt Törnqvistin päätä. Tämä tyytyi vain kehottamaan Kihlmania miettimään jotakin keinoa katastrofin välttämiseksi. Suomen Pankin von Haartman suhtautui asiaan samanlaisella kylmäkiskoisuudella.⁴³³ Kihlmanin ja Calamniuksen suhde pankinjohtaja Törnqvistiin muuttui hyvin vaikeaksi. Törnqvistille Tampellan taloudellinen tilanne oli niin kiusallinen asia, että hän yritti kaikin keinoin välttää puhumasta siitä ja suorastaan juoksi pakoon, mikäli aihe uhkasi nousta keskustelussa esiin.⁴³⁴

Tampereen Pellava- ja Rautateollisuus käsitteli ylimääräisessä yhtiökokouksessaan 6.10.1869 vaihtoehtoja ulospääsytien löytämiseksi. Kokous valitsi keskuudestaan toimikunnan, jonka tehtävänä oli tutkia esiin tulleita ratkaisumalleja ja neuvotella niistä pankkien kanssa. Toimikuntaan kuuluivat varsinaisina jäseninä yhtiön johtokunta eli Calamnius, Mechelin ja Kihlman sekä varajäseninä kapteeni Robert Lagerborg ja vuori-insinööri Fredrik Idestam.⁴³⁵ Varajäsenet Lagerborg ja Idestam lienevät tulleet toimikuntaan Mechelinin välityksellä, sillä molemmat kuuluivat hänen läheisimpään ystäväpiiriinsä; edellinen liberaaleja aatteita puoltavana lehtimiehenä ja jälkimmäinen opiskeluaikojen asuintoverina ja läheisimpänä ystävänä.⁴³⁶

Komitea oli varsin menestyksenkäs neuvotteluissaan pankkien kanssa. Pankkien kieltäytyttyä omistajan roolista yhtiössä neuvottelujen pohjana oli yksinkertaistettu versio Fredrik Idestamin yhtiökokoukselle tekemästä esityksestä Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden toiminnan täy-

⁴³³ Alfred Kihlman A.A. Levónille 7.9.1869. Alfred Kihlmanin kirjekopiokirja 4.8.1867–14.9.1869. Kihlmanin suvun arkisto, kirjeenvaihto, kansio 2. KA.

⁴³⁴ Alfred Kihlman A.A. Levónille 24.9. ja 6.10.1869, J. Ekströmille 4.10.1869. Alfred Kihlmanin kirjekopiokirja 15.9.1869–30.4.1872, s. 17–18, 28–29, 31, 97. Kihlmanin suvun arkisto, kansio 2. KA.

⁴³⁵ Lodenius 1908, s. 39–41.

⁴³⁶ Wasastjerna 1880, s. 11–12; Blomstedt ym. 1930, s. 334–336; von Bonsdorff 1965, s. 25–29.

delliseksi uudelleenorganisoinniseksi. Komitea ei tosin alkuperäisestä ehdotuksesta poiketen päättänyt esittää yhtiön purkamista ja uuden perustamista tilalle vaan tyytyi ehdottamaan pankeille, että lainaehdotuksia muutettaisiin yhtiölle edullisempaan suuntaan. Ehdotuksen tärkein kohta oli pankeille pantattujen yhtiön osakkeiden vapauttaminen ja myyminen, jolloin yhtiö tätä kautta sai kassansa lisää pääomaa. Vaikka Kihlman ensi alkuun epäili, että edessä olisi paljon riitelyä pankkien kanssa, neuvottelut osoittautuivat pian oletettua helpommiksi. Sekä Suomen Pankki että Yhdyspankki hyväksyivät lopulta Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden esitykset lähes sellaisenaan.⁴³⁷

Pankit kuitenkin myönsivät vain helpotuksia maksuaikatauluihin ja korkoihin. Ne eivät antaneet yhtiölle uutta lainaa, joten käyttöpääoman puute aiheutti edelleen ongelmia. Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden osakaskunnassa virisi nyt ajatus erillisen pellavanhankintayhtiön perustamisesta. Ne osakkaat, joilla oli irtainta käteistä, perustaisivat kokonaan uuden yhtiön, jonka tehtävänä olisi hankkia pellavatehtaalle raaka-ainetta. Siten Tampellan ei itse tarvitsisi pitää suuria käteisvaroja pellavia hankkiakseen. Siinä sivussa uuteen yhtiöön sijoittaneet osakkaat voisivat saada jopa hieman tuottoa sijoitukselleen.⁴³⁸

Suunnitelmaa alettiin heti panna toimeen, ja pellavanhankintayhtiö perustettiin jo joulukuun alussa. Ensimmäisten osakkaiden joukossa olivat mm. Mechelin, Calamnius, Kihlman, Lagerborg, lääkintöhallituksen pääjohtaja Felix von Willebrand sekä kielitieteilijä Otto Donner, kaikki Tampellan huomattavia osakkeenomistajia. Varoja saatiin kerättyä yli 140.000 markkaa, ja osakepääoma kasvoi myöhemmin vielä lisää, kun mukaan tuli uusia sijoittajia ja vanhat merkitsivät lisää osakkeita. Muun muassa Kihlmanin entinen appi Carl Gustaf von Essen sijoitti yhtiöön 18.000 markkaa. Johtokuntaan valittiin rehtori V.A. Sundel ja lehtori Gadd Hämeenlinnasta sekä kapteeni A.W. Lagerborg.⁴³⁹ Pankkien kanssa tehdyt sopimukset ja pellavanhankintayhtiön perustaminen yhdessä antoivat lopulta Tampereen Pellava- ja Rautateollisuudelle niin paljon liikkumavaraa, että yhtiön taloudellinen tilanne alkoi vähitellen kääntyä kohti parempaa. Vuoden

⁴³⁷ Pankkivaliokunnan kokouspöytäkirja 19.11.1869. Bankutskottets protokoll 24.2.1866–20.12.1869. SYPA ; Alfred Kihlman A.A. Levónille 7.10.1869, 25.10.1869, 27.10.1869, 29.10.1869, J. Ekströmille 17.10.1869, 7.11.1869. Alfred Kihlmanin kirjekopiokirja 15.9.1869–30.4.1872, s. 33–34, 45–46, 51, 53–54v, 57, 67 -- 70. Kihlmanin suvun arkisto, kansio 2. KA; Lodenius 1908, s. 41–43.

⁴³⁸ Ajatuksen esittivät ilmeisesti toisistaan tietämättä vaasalainen laamanni J. Ekström ja hämeenlinnalainen lehtori Magnus Gadd. J. Ekström Alfred Kihlmanille 28.10.1869. AKk, coll. 101.2; Magnus Gadd Alfred Kihlmanille 4.11.1869. Alfred Kihlmanin kokoelma, coll. 101.4. HYK.

⁴³⁹ Alfred Kihlman A.A. Levónille 1.12.1869, 10.12.1869; Alfred Kihlman Hämeenlinnan pellavayhtiön johtokunnalle 21.12.1869; Alfred Kihlman V.A. Sundelille 7.12.1869. Alfred Kihlmanin kirjekopiokirja 15.9.1869–30.4.1872, s. 87, 93, 97, 109. Kihlmanin suvun arkisto, kansio 2. KA.

1871 yhtiökokouksessa saatettiin jo todeta, että yhtiö oli edellisellä tilikaudella onnistunut tekemään voittoaikin.⁴⁴⁰

Gustaf August Wasastjernan lainojen takaajien ja Yhdyspankin väliset erimielisyydet eivät rauhoittuneet yhtä nopeasti. Wasastjernan jätettyä konkurssihakemuksensa pankki aloitti välittömästi toimenpiteet saatavien perimiseksi. Jo syyskuussa pankinjohtaja Törnqvist ilmoitti Kihlmanille vaativansa tätä ja Levónia vastuuseen Wasastjernan ottamasta 100.000 markan suuruisesta lainasta. Pankki aikoi nyt vaatia Kihlmania ja Levónia maksamaan Wasastjernan lainan takaisin jo ennen kuin lainan panttina olleet osakkeet oli myyty. Kihlman ja Levón pitivät Yhdyspankin menettelyä alkuperäisen sopimuksen vastaisena. Heidän mielestään pankin olisi pitänyt ensin realisoida panttina olevat osakkeet ja Wasastjernan koko jäljellä oleva omaisuus ja vasta sen jälkeen periä korvauksia täytetakaajilta, mikäli realisoitu omaisuus ei riittäisi kattamaan velkaa kokonaisuudessaan.⁴⁴¹

Yhdyspankki ryhtyi toimenpiteisiin lainojen panttina olleiden Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden osakkeiden myymiseksi jo loppuvuodesta 1869. Kihlman ja Levón vastustivat osakkeiden pikaista myymistä, sillä he pelkäsivät osakkeen hinnan romahtavan, jos niitä tulisi myyntiin suuria erinä kerrallaan. Pankinjohtaja Törnqvist ei ottanut protesteja kuuleviin korviinsa, mutta joka tapauksessa osakkeita alettiin myydä pienemmissä erissä kevätpuolella 1870. Puolesta nimellisarvostaan eli 1.000 markasta kappaleelta panttatut osakkeet olivat menettäneet arvostaan jo niin paljon, että Kihlman ja Levón katsoivat parhaaksi huutaa suurimman osan osakkeista omiin nimiinsä. Huhti-toukokuussa Kihlman osti kahdesta huutokaupasta osakkeita omaan ja Wasastjernan muiden takaajien laskuun 205–265 markan kappalehinnalla. Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden koheneva taloudellinen tilanne lisäsi kuitenkin kiinnostusta niin, että jo syyskuussa 1870 pidetyssä Wasastjernan konkurssihuutokaupassa hinta nousi yli 350 markkaan. Kihlman katsoi parhaaksi antaa osakkeiden mennä siihen hintaan ulkopuolisille ostajille.⁴⁴²

⁴⁴⁰ Lodenius 1908, s. 43–44.

⁴⁴¹ Alfred Kihlman A.A. Levónille 12.9.1869. Alfred Kihlmanin kirjekopiokirja 4.8.1867–14.9.1869, s. 477; Alfred Kihlman A.A. Levónille 24.9.1869 ja 11.10.1869. Alfred Kihlmanin kirjekopiokirja 15.9.1869–30.4.1872, s. 17–18, 39. Kihlmanin suvun arkisto, kansio 2. KA; A.A. Levón Alfred Kihlmanille 6.12.1869. AKk, coll. 101.6. HYK; Kihlmanin tulkinta takaussopimuksesta lienee alun perin laamanni J. Ekströmin käsialaa. J. Ekström Alfred Kihlmanille 31.7.1869. AKk, coll. 101.2. HYK.

⁴⁴² von Bonsdorff 1956b, s. 256–257; Alfred Kihlman A.A. Levónille 1.12.1869, 10.12.1869, 20.4.1870, 1.6.1870, 14.10.1870. Alfred Kihlmanin kirjekopiokirja 15.9.1869–30.4.1872, s. 87, 97, 184, 201, 240. Kihlmanin suvun arkisto, kirjeenvaihto, kansio 2. KA; A.A. Levón Alfred Kihlmanille 8.12.1869. AKk, coll. 101.6. HYK.

Takaajien korvausvastuuta koskevaan riitaan ei löytynyt ratkaisua, joten juttu meni oikeuteen syksyllä 1870. Helsingin raastuvanoikeus ratkaisi asian Kihlmanin eduksi seuraavan vuoden huhtikuussa. Riemu jäi lyhytaikaiseksi, sillä Yhdyspankki valitti tuomiosta Turun hovioikeuteen, joka kumosi päätöksen tammikuussa 1872. Levónin oikeudenkäynnit olivat Vaasassa saaneet päinvastaisen lopputuloksen: raastuvanoikeus päätti asian Yhdyspankin ja hovioikeus Levónin hyväksi. Lopullinen päätös asiasta saatiin vasta, kun senaatti ratkaisi jutun yhden äänen enemmistöllä pankin eduksi joulukuussa 1872. Tuolloin oli kulunut kaksi vuotta ensimmäisen oikeudenkäynnin alusta ja peräti kolme vuotta siitä, kun pankki alkoi vaatia saataviaan Kihlmanilta ja Levónilta. Jutun saama kielteinen lopputulos ei enää tässä vaiheessa raunioittanut Kihlmanin taloutta. Osakkeiden arvo oli noussut yhtiön tilanteen parannuttua, joten takaajien kärsimät tappiot jäivät lopulta pelättyä tuntuvasti pienemmiksi.⁴⁴³

Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden rahoitusvaikeudet sekä Kihlmanin ja Yhdyspankin välinen kiista täytetakaajien vastuusta Wasastjernan tehtyä konkurssin osoittavat, ettei suhteilla voitu ostaa mitä hyvänsä. Yhdyspankki pani Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden todella lujille huolimatta siitä, että pankin johtoelimet olivat täynnä tamperelaisyhtiön johtajia ja osakkeenomistajia. Tampellasta riippumaton pankinjohtaja Törnqvist ei edes ollut SYP:ssä ainoa henkilö, joka asetti pankin edun ensimmäiselle sijalle. Kun takausasiaa koskevaa riitaa käsiteltiin raastuvanoikeudessa, pankin edustajana toiminut ystävä ja kollega Leo Mechelin totesi Kihlmanille istunnon jälkeen, ettei tämän puolustuspuhe ollut vähimmässäkään määrin muuttanut hänen käsitystään takaajien velvollisuudesta korvata Wasastjernan velkoja. Mechelin ja Kihlman kykenivät silti keskustelemaan asiasta ystävällisessä hengessä, ja Kihlman ilmeisesti sai viestinsä tätä kautta paremmin perille kuin ottamalla yhteen jääräpäisen Törnqvistin kanssa.⁴⁴⁴

Vaikka yksittäiset päättäjät eivät olleet Kihlmanin asialle erityisen suopeita, hän yritti vaikuttaa pankkiin hallintoneuvoston jäsenen ominaisuudessa. Kihlman oli nimittäin useasti paikalla päätämässä G.A. Wasastjernan lainoista ja niiden takauksista, vaikka hän oli pitänyt itseään jäävinä käsittelemään Tampereen Pellava- ja Rautateollisuutta koskevia asioita. Huhtikuussa 1869 hallintoneuvosto päätti myöntää konkurssin uhkaamalle Wasastjernalle useita koronalenuksia.

⁴⁴³ Huhtikuussa 1871 osakkeen hinta oli kohonnut jo 900 markkaan. A.A. Levón Alfred Kihlmanille 29.4.1871. AKk, coll. 101.6. HYK; Levón ja Kihlman kokivat olleensa asiassa moraalisesti oikeassa ja joutuneensa oikeusmurhan uhreiksi. Aspelin-Haapkylä 1918, s. 109–117; vrt. A.A. Levón Alfred Kihlmanille 17.1.1873. AKk, coll. 101.6. HYK.

⁴⁴⁴ Alfred Kihlman J. Ekströmille 16.1.1871, A.A. Levónille 29.1.1871. Alfred Kihlmanin kirjekopiokirja 15.9.1869–30.4.1872, s. 288–291. Kihlmanin suvun arkisto, kansio 2. KA.

Kihlman oli kokouspöytäkirjan mukaan läsnä, kun asiasta päätettiin. Pöytäkirjasta ei kuitenkaan käy ilmi, millaista keskustelua asiasta käytiin ja osallistuiko Kihlman siihen.⁴⁴⁵ Samoin kävi Wasastjernan konkurssijärjestelyistä päätettäessä saman vuoden lopulla.⁴⁴⁶

Eniten Kihlman yritti vaikuttaa hallintoneuvostoon, kun se käsitteli Wasastjernan täytetakaajien korvausvastuukysymystä marraskuussa 1872. Takaajat olivat jo toukokuussa 1870 esittäneet sopimusta, jonka mukaan he vapautuisivat kaikista velvoitteistaan luovuttamalla huutokaupoista ostamansa Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden osakkeet pankille ilman korvausta. Esitys oli kuitenkin hylätty pankille epäedullisena. Pöytäkirjan mukaan ”lehtori Kihlman *pankkivaliokunnan* [hallintoneuvoston] *jäsenen ominaisuudessa*” oli nyt kiinnittänyt keskushallituksen [hallituksen] huomiota siihen, että osakkeiden arvo oli sittemmin noussut jo 800 markkaan, ja tarjosi pankille uudelleen samaa sovitteluratkaisua. Hallintoneuvosto ei lämmennyt Kihlmanin tarjoukselle, koska se arvioi pankin voittavan oikeudenkäynnin senaatissa ja saavansa siten koko velkasumman täytetakaajilta takaisin.⁴⁴⁷

Mielenkiintoista kyllä Yhdyspankin kanssa käyty kiista takausvelvoitteista ei näytä vaikuttaneen Kihlmanin asemaan pankissa ainakaan haitallisesti. Hän osallistui hallintoneuvoston toimintaan täysin normaalisti niin ennen kiistan syntymistä, sen aikana kuin sen jälkeenkin. Vuonna 1872 hänen statuksensa hallintoneuvostossa vieläpä kohosi varajäsenestä varsinaiseksi jäseneksi.⁴⁴⁸ Vaikuttaakin siltä, että Kihlmanin, Levónin ja Calamniuksen Törnqvistiä kohtaan tuntemaa epäluottamusta lukuun ottamatta riitely ei erityisemmin henkilöitynyt kehenkään. Oikeudenkäynnin kuluessa Kihlman keskittyi lähinnä moittimaan pankin menettelytapaa asiassa, ei niinkään ketään yksittäistä henkilöä. Hän katsoi olevansa asiassa oikeammassa kuin *pankki* tai kertoi *pankin* perustelleen kantaansa oikeudessa huonosti.⁴⁴⁹

Vaikka yksityisistä henkilöistä muodostuneet verkostot olivat liikemiehille elintärkeitä, saatettiin siis erottaa myös instituutioiden tai yritysten taso, joka kohosi yksilöiden yläpuolelle. Tämä heijastaa omalta osaltaan verkostoista ammennetun sosiaalisen pääoman rajoja: suhteista oli hyötyä, mutta vain tiettyyn pisteeseen saakka. Riittävän suuren kysymyksen tullessa esiin asiat eivät enää

⁴⁴⁵ Pankkivaliokunnan kokouspöytäkirja 30.4.1869. Bankutskottets protokoll 24.2.1866–20.12.1869. SYPA.

⁴⁴⁶ Pankkivaliokunnan kokouspöytäkirja 20.12.1869. Bankutskottets protokoll 24.2.1866–20.12.1869. SYPA.

⁴⁴⁷ Pankkivaliokunnan kokouspöytäkirja 14.11.1872. Bankutskottets protokoll 27.1.1870–31.12.1874. SYPA.

⁴⁴⁸ Pipping 1962, s. 437; Pankkivaliokunnan kokouspöytäkirjat 1867–72. SYPA.

⁴⁴⁹ Alfred Kihlman Thilda Grönvallille 12.3.1871, J. Ekströmille 12.3.1871. Alfred Kihlmanin kirjekopiokirja 15.9.1869–30.4.1872, s. 316–323. Kihlmanin suvun arkisto, kirjeenvaihto, kansio 2. KA.

riippuneetkaan yksilöistä, vaan vastassa saattoi olla pankki tai jokin muu instituutio kokonaisuudessaan.

7. Hioketehdasta perustamassa

Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden vaiheisiin 1870-luvun alkupuolella liittyy vielä yksi tämän tutkimuksen näkökulmasta kiinnostava tapahtuma, nimittäin puuhiomon perustaminen. Elias Lodeniuksen kirjoittamassa yrityshistoriikissa kerrotaan Kihlmanin entisen apen ja hyvän ystävän, teologian professori Carl Gustaf von Essenin ehdottaneen syyskuussa 1871 kokoontuneelle ylimääräiselle yhtiökokoukselle puuhioketehtaan perustamista Tammerkoskeen. Yhtiöllä oli koskessa joutilaana olevaa vesivoimaa, joka haluttiin nyt käyttää hyödyksi. Lodeniuksen mukaan von Essen esitti, että hän perustaisi hiomon omissa nimissään ja vuokraisi sitä varten Tampellalta tontin ja vesivoiman. Von Essenille kuuluisi 10 %:n vuotuinen tuotto, jonka mahdollisesti ylimenevä osa käytettäisiin tehtaan perustamiskustannusten kuolettamiseen. Tampereen Pellava- ja Rautateollisuus toimittaisi hiomoon koneet sekä vastaisi yhtiön toiminnan käytännön hoitamisesta. Tampella saisi uuden hiomon omistukseensa, kun tehtaan perustamiskustannukset olisi kuoletettu tai halutessaan jo aiemminkin.⁴⁵⁰

Tuntuu varsin erikoiselta, että iäkäs (von Essen oli syntynyt vuonna 1815) teologian professori, joka ei aiemmin ollut ottanut aktiivisesti osaa Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden hallintoon, olisi yhtäkkiä tuntenut suurta halua perustaa puuhioketehdas yhtiön omistamaan koskeen. Alfred Kihlmanin kirjeenvaihdosta käykin ilmi, että hankkeen takana oli Kihlman itse, joka oli jo edellisen vuoden syksystä lähtien suunnitellut hiomon perustamista. Elokuussa 1870 hän oli kirjoittanut Pietarsaareen vanhalle ystävälleen Victor Schaumanille kuulleensa Tampereella paperimassan raaka-aineena käytettävän puuhiokkeen teollisesta tuotannosta. Kihlman laskeskeli hiokkeen valmistamisen olevan erittäin tuottoisaa, sillä myyntihinta oli tuotantokustannuksiin nähden yli nelinkertainen. Kihlmanin ajatuksena oli perustaa tehdas Schaumanin kanssa omistamansa luujauhomyllyn yhteyteen: ”Olisi kyllä syytä ajatella tätä liiketointa! Mutta onko meillä Ähtävässä yhdeksän jalan putous? Sellainen tarvittaisiin.”⁴⁵¹ Schauman ei lämmennyt ajatuk-

⁴⁵⁰ Lodenius 1908, s. 45–46.

⁴⁵¹ Tuotantokustannuksiksi Kihlman arvioi 1,20 mk ja tuotteen myyntihinnaksi 1,75 ruplaa lästiltä. Alfred Kihlman Viktor Schaumanille 19.8.1870. Alfred Kihlmanin kirjekopiokirja 15.9.1869–30.4.1872, s. 211–212. Kihlmanin suvun arkisto, kirjeenvaihto, kansio 2. KA.

selle, sillä hän piti parempana keskittyä luujauhon valmistamiseen, jonka he jo hallitsivat. Koskessa oleva putouskin oli aivan liian pieni.⁴⁵²

Tuotantokustannuksia koskevat tiedot olivat epäilemättä peräisin Fredrik Idestamin hioketehtaasta, joka oli tuossa vaiheessa toiminut Tammerkosken partaalla jo viitisen vuotta. Idestam oli juuri noihin aikoihin muodostamassa tehtaastaan osakeyhtiötä. Kihlman oli mukana Nokia Osakeyhtiön perustavassa kokouksessa vuoden 1871 alussa ja lukeutui Mechelinin ja Idestamin itsensä ohella yhtiön suurimpien osakkeenomistajien joukkoon. Siksi vaikuttaa erittäin todennäköiseltä, että hän oli juuri syksyllä 1870 perehtynyt tehtaiden tuotantolukuihin hyvinkin tarkkaan.⁴⁵³ Tavallaan kyse oli siis eräänlaisesta teollisuusvakoilusta: Kihlman yritti hyödyntää perusteilla olevan Nokia Osakeyhtiön omistajana saamiaan tietoja jonkun muun kuin yhtiön itsensä hyväksi.

Kun puuhiomohankkeesta ei Schaumanin kanssa tullut mitään, Kihlman alkoi miettiä hiomon perustamista Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden yritysryppään yhteyteen. Hän kääntyi neuvojen toivossa A.A. Levónin puoleen: ”Harkitsen vakavasti laajentavani yhtiön [Tampellan] liiketoimintaa puuhiomolla. Sinä naurat. Olet sitä mieltä, että olemme jo liikaakin laajentuneet. Mutta kun meillä on voimaa, onko oikein jättää se käyttämättä? Onko oikein halveksua 50.000 [markan] rehellistä tuloa?” Kihlman selvästi ennakoி hankkeen kohtaavan Tampereella vastustusta, sillä hän tiedusteli vielä samaan hengenvetoon, eikö Levón tietäisi Pohjanmaalla mitään tarpeeksi suurta putousta puuhiomon perustamista varten⁴⁵⁴ Levónin vastaus Kihlmanin kirjeeseen on kadonnut, mutta mitään kovin mullistavia tietoja hänellä tuskin oli tarjottavanaan, koska puuhiomoa ei ryhdytty Pohjanmaalle perustamaan.

Seuraavana kesänä Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden yhtiökokouksessa Kihlman otti esiin ajatuksen yhtiön toiminnan laajentamisesta hioketeollisuuteen. Kokouksen alla hän kuvasi asetelmia näin:

Maisteri Idestam, itse suuri hiokkeen tuottaja, on ehdottomasti ajatusta vastaan. Samoin Mechelin, Idestamin yhtiökumppani. Minunkaan osuuteni [Idestamin] hiomossa ei ole aivan merkityksetön, mutta minä pidän velvollisuutenani yhtiötä

⁴⁵² Viktor Schauman Alfred Kihlmanille 28.8.1870. AKk, coll. 101.9. HYK.

⁴⁵³ von Bonsdorff 1965, s. 52–63.

⁴⁵⁴ Alfred Kihlman A.A. Levónille 29.1.1871. Alfred Kihlmanin kirjekopiokirja 15.9.1869–30.4.1872, s. 289–291. Kihlmanin suvun arkisto, kirjeenvaihto, kansio 2. KA.

[Tampellaa] kohtaan sanoa uskovani, että luulen yhtiön voivan ansaita rahaa perustamalla hiomon.⁴⁵⁵

Kihlman kehitti nyt suunnitelman, jota yhtiökokous ei hänen mielestään voinut hylätä. Tuekseen Kihlman houkutteli kokoukseen A.A. Levónin, joka edusti valtakirjalla myös laamanni J. Ekströmiä. Levónin läsnäolo on sikäli merkillepantavaa, että pöytäkirjoista päätellen kyseessä oli ainoa kerta, kun hän vaivautui henkilökohtaisesti paikalle Tampellan yhtiökokoukseen.⁴⁵⁶ Suunnitelma oli juuri Lodeniuksen yllä kuvaama, kuitenkin sillä erotuksella, että Kihlman kaavaili hiomon perustajaksi muutaman hengen osakasryhmää, johon hän myös itse kuuluisi. Tampellan osakkaille ehdotus oli houkutteleva. Se mahdollisti hioketehtaan rakentamisen ilman, että Tampereen Pellava- ja Rautateollisuus joutui riskeeraamaan penniäkään pääomaa yritykseen.⁴⁵⁷

Koska puuhioketehtaan perustamissuunnitelman lisäksi yhtiökokouksessa oli esillä kaksi kilpailuvaa esitystä Tammerkosken joutovoiman hyödyntämiseksi, asiasta päättäminen siirrettiin lisäselvitysten hankkimiseksi ylimääräiseen yhtiökokoukseen. Siellä von Essen esitti Kihlmanin suunnitelman omanaan. Yhtiökokouksen osanottajat Mecheliniä lukuun ottamatta asettuivat kannattamaan esitystä. Mechelin perusteli kielteistä kantaansa mm. sillä, että Tampellan liiketoiminnan katsottiin yleisesti jo muutenkin levinneen liian monelle eri toimialalle, jotta sitä voitaisiin hoitaa menestyksekkäästi. Henkilökunnalla ei myöskään ollut mitään kokemusta puuhiokkeen valmistamisesta. Mechelin piti siksi parempana käyttää tarjolla olevaa koskivoimaa jo olemassa olevien toimialojen kasvattamiseen.⁴⁵⁸ Puuhiomon omistajiksi tulivat von Essenin lisäksi Kihlman, kapteeni A.W. Lagerborg ja tohtori C.G. Lundenius. Samat henkilöt von Essenä myöten olivat aiemmin sijoittaneet rahojaan konkurssiuhan alla kituneen Tampellan avuksi tulleeseen pellavanhankintayhtiöön.⁴⁵⁹

Carl Gustaf von Essen toimi siis yhtiökokouksessa enemmän Kihlmanin bulvaanina kuin omasta aloitteestaan. Eturistiriitoja välttääkseen Kihlman piti arvatenkin parempana, että paljon tunnekuohua aiheuttava ehdotus tulisi kokouksessa jonkun muun kuin hänen itsensä suusta. Kun von

⁴⁵⁵ Alfred Kihlman J. Ekströmille 6.6.1871. Alfred Kihlmanin kirjekopiokirja 15.9.1869–30.4.1872, s. 365–367. Kihlmanin suvun arkisto, kirjeenvaihto, kansio 2. KA.

⁴⁵⁶ Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden yhtiökokouksen pöytäkirja 15.6.1871. Oy Tampella Ab:n arkisto, yhtiökokouspöytäkirjat 1871–1876, mappi 2. ELKA.

⁴⁵⁷ Ibid; Alfred Kihlman H. Kaufmanille 10.6.1871. Alfred Kihlmanin kirjekopiokirja 15.9.1869–30.4.1872, 367. Kihlmanin suvun arkisto, kirjeenvaihto, kansio 2. KA.

⁴⁵⁸ Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden ylimääräisen yhtiökokouksen pöytäkirja 27.9.1871. Oy Tampella Ab:n arkisto, yhtiökokouspöytäkirjat 1871–1876, mappi 2. ELKA.

⁴⁵⁹ Alfred Kihlman F.E. Wahlgrénille 28.9.1871. Alfred Kihlmanin kirjekopiokirja 15.9.1869–30.4.1872, s. 406. Kihlmanin suvun arkisto, kirjeenvaihto, kansio 2. KA; Lodenius 1908, s. 46.

Essenillä oli sijoittaa hankkeeseen ylimääräisiä varoja, hän Kihlmanin vanhana ystävänä ja Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden osakkeenomistajana valikoitui aloitteentekijän rooliin.

Sivumennen mainittakoon, että von Essen tuli myöhemmin hyötymään tavattomasti sijoituksestaan. 1870-luvun lopulla hän makseli hiomon tuotoilla vanhoja velkojaan pois, ja lopulta varoja oli kertynyt niin paljon, että hän sijoitti niitä mm. unkarilaisiin rautatieobligatioihin. Sijoituskohteidensa menestyksestä kiinnostunut von Essen kävi myös kirjeenvaihtoa Kihlmanin kanssa niin Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden kuin puuhioketehtaankin asioista. Hän toimi Tampellan tilintarkastajanakin useiden vuosien ajan, kunnes joutui luopumaan tehtävästään saatuaan sairaskohtauksen keväällä 1879.⁴⁶⁰

Liikkeenjohdollisessa mielessä puuhioketehtaan perustaminen oli tavallaan jatkoa aiemmalle pellavanhankintayhtiölle: molemmissa tapauksessa Tampereen Pellava- ja Rautateollisuus ”ulkoisti” osia toiminnastaan erilliseen yritykseen – vaikkakin eri syistä. Pellavanhankintayhtiö perustettiin tilanteessa, jossa niin pankit kuin Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden osakkaatkin olivat haluttomia myöntämään lisärahoitusta konkurssin partaalla horjuvalle yritykselle. Puh-
taalta pöydältä aloittava ja Tampellasta riippumaton pellavanhankintayhtiö oli osakkaille huomattavasti riskittömämpi sijoitusvaihtoehto, jonka avulla pellavatehdas kykeni operoimaan lähestulkoon ilman omaa käyttöpääomaa.

Hioketehtaan perustamisen taustalla olivat Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden ympärille rakentuneen verkoston sisäiset jännitteet. Idestamin kilpailevaan puuhioketehtaaseen sijoittaneet Tampellan osakkaat, Mechelin etunenässä, olivat ymmärrettävästi vastentahtoisia perustamaan suoraa kilpailijaa vanhalle sijoituskohteelleen. Mechelinin jyrkkyyteen lienee vaikuttanut myös lojaalisuus vanhaa ystävää Idestamia kohtaan. Idestamin tehtaaseen niinkään sijoittaneella Kihlmanilla ei taas ollut henkiystävyyden tuomaa intressiristiriitaa taakkanaan. Häntä ohjasivat asiassa toisenlaiset moraaliset lähtökohdat: hän tunsu ensisijaiseksi velvollisuudekseen edistää johtamansa yhtiön etua. Kihlman oli varsin hyvin selvillä siitä, että Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden yhtiökokous ei tulisi intressiristiriidan vuoksi hyväksymään liiketoiminnan suoraa laajentamista puuhioketeollisuuteen. Siksi oli välttämätöntä erottaa hanke omaksi kokonaisuudekseen.

⁴⁶⁰ C.G. von Essen Alfred Kihlmanille 16.6.1877, 24.7.1877, 26.9.1877, 27.4.1879, 26.9.1879, 20.2.1880. AKK, coll. 101.3. HYK; Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden yhtiökokouksen pöytäkirja 21.6.1876. Oy Tampella Ab:n arkisto, yhtiökokouspöytäkirjat 1871–1876, mappi 2. ELKA.

Tässä tehtävässä Kihlman turvasi vanhoihin verkostoihinsa. Alun perin hän ajatteli käynnistävänsä tehtaan kahdestaan vanhan liikekumppaninsa Victor Schaumanin kanssa. Kun tämä hanke ei lähtenyt käyntiin, hän konsultoi asiassa monessa mukana ollutta ystäväänsä August Alexander Levónia. Lopulta Kihlman valjasti bulvaanikseen vanhan appensa Carl Gustaf von Essenin, joka sai esitellä suunnitelman yhtiökokoukselle. Nämä kaikki ystävyysuhteet olivat hyvin vanhaa perua: Schauman oli lapsuudentoveri 1830-luvun Vaasasta, Levón ja von Essen puolestaan herännäisyyden aikaisia uskonveljiä 1840-luvulta. Puuhioketehtaan esimerkki ja Levónin liiketoimien alkuvaiheet 1840–1850-luvulla osoittavat, että aiemmin luodut verkostot olivat hyödyllisiä, elleivät peräti välttämättömiä liikeyritysten ja -laitosten perustamisessa. Niiden avulla voitiin kerätä pääomia ja tietoja sekä suunnitella tietynlainen strategia hankkeen läpiviemiseksi.

8. Liikemiesverkoston toimintalogiikka

Liikemiehet siis muodostivat suuria verkostoja, joita voitiin käyttää hyväksi esimerkiksi rahoituksen hankkimisessa ja uusia liikeyrityksiä muodostettaessa. Mutta mikä piti näitä verkostoja kasassa? Mitä oli se verkostoissa virtaava aine, joka teki niistä hyödyllisiä? Mikä oli niiden toiminnan sisäinen logiikka, josta ne saivat voimansa?

Heränneiden uskonnollista verkostoa yhdistivät 1840-luvulla mm. keskinäinen vierailuperinne, uskonnolliset seurat sekä niin hengellisistä kuin maallisistakin asioista käyty kirjeenvaihto. Vaikka voi hyvällä syyllä olettaa, että liikemiesten – kuten muidenkin säätyläisten – yhteenkuuluvuutta lujittivat pitkälti samankaltaiset tekijät, asian tutkiminen Alfred Kihlmanin kirjeenvaihdon kautta on vaikeata. Keskeisin syy ongelmaan on se, että Kihlman asui 1860-luvulta lähtien samalla paikkakunnalla kuin valtaosa hänen liikekumppaneistaan ja ystävistään. Kaikki Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden ja SYP:n keskeiset vaikuttajat asuivat Kihlmanin tapaan Helsingissä samoin kuin hänen vanhat ystävänsä Carl Gustaf von Essen ja Anders Wilhelm Ingmanin. Kun ystävät asuivat nurkan takana, kirjeenvaihdon ei ollut suurempaa tarvetta. Mahdollisesti vilkaskin kyläilykulttuuri ja ajatustenvaihto jäivät siten suurimmaksi osaksi tutkijan tavoittamattomiin. Olettaa toki sopii, että Kihlman ajan muun säätyläistön tavoin seurusteli Helsingissä säätyveljiensä kanssa ja vieraili usein heidän luonaan. Elämäkerturi Aspelin-Haapkylä mainitsee Kihlmanin lähimmiksi ystäviksi Helsingissä olon alkuaikoina von Essenin ja Ingmanin

ohella opettajakollegat Bergrothin, Melanderin ja Lindqvistin, tohtori Otto Donnerin sekä professori Otto Hjeltin ja professori Yrjö Koskisen.⁴⁶¹

Kihlmanin suhteet moniin herännäisyyden ajan pappistovereihin, kuten esimerkiksi Lars Stenbäckiin tai Frans Henrik Bergrothiin säilyivät tosin korrekteinä ja ystävällisinä, mutta pitkä etäisyys loitonsi heitä niin, että hajanaisissa kirjeissä vain harvoin käsiteltiin mitään kovin tärkeitä asioita. Turussa asuvan opiskelutoverinsa ja opettajakollegansa Titus Reuterin kanssa Kihlman taas kävi kirjeitse innokasta ajatustenvaihtoa lähinnä opettamiseen ja koululaitokseen liittyvistä kysymyksistä, jotka kuitenkin kuuluvat tämän tutkimuksen kysymyksenasettelun ulkopuolelle.

Liikemiesverkostojen toiminnan näkökulmasta arvokkainta aineistoa on Kihlmanin kirjeenvaihto hänen Pohjanmaalle jääneiden liikekumppaniensa Viktor Schaumanin ja etenkin August Alexander Levónin kanssa. 1860-luvun loppupuolelta lähtien Kihlman oli lisäksi tiiviisti yhteydessä vaasalaiseen laamanni J. Ekströmiin, joka Gustaf August Wasastjernan takaajana oli luonnollisesti erittäin kiinnostunut pankkien kanssa käytävien neuvottelujen edistymisestä. Näistä, samoin kuin muutamista satunnaisemmista liikesuhteista seuranneesta kirjeenvaihdosta on mahdollista nostaa esiin joitakin verkoston toiminnan kannalta keskeisiä teemoja.

”Sub Secreto”: verkosto sisäpiiritiedon lähteenä

Taloustieteellisessä ja -historiallisessa tutkimuksessa on korostettu kahden tekijän, informaation ja luottamuksen merkitystä menestyksekkäälle liiketoiminnalle. Etenkin nk. *transaction cost theory* -koulukunnan piirissä on alleviivattu epävarmuuden liiketoiminnalle aiheuttamia kustannuksia.⁴⁶² Luottamus ja hyvät informaatiolähteet sitä vastoin vähentävät epävarmuutta ja liiketoiminnan riskejä varsinkin yhteiskunnissa, joissa erilaiset instituutiot (esim. valtion valvonta, lainsäädäntö, yritykset) ovat siinä määrin kehittymättömiä, etteivät ne kykene turvaamaan riittäviä edellytyksiä tehokkaalle taloudelliselle toiminnalle. Henkilökohtainen, luottamuksellinen suhde liikekumppaniin ja suorat, luotettavat informaatiokanavat ovat sitä tärkeämpiä, mitä vähemmän erilaiset instituutiot sääntelevät ja valvovat liiketoimintaa ja mitä vähemmän luotettavaa informaatiota on nopeasti saatavissa julkisista lähteistä.⁴⁶³

⁴⁶¹ Aspelin-Haapkylä 1918, s. 25.

⁴⁶² Ks. esim. Coase 1937; North 1991; Williamson 1986; Lamberg – Ojala – Eloranta 1997.

⁴⁶³ Vrt. Ojala 1999a, s. 247–248; Kallioinen 1997, s. 50–57; Ojala 1997, s. 122–124.

Sosiaalisia verkostoja tutkineet sosiologit ovat puolestaan nähneet informaation välittymisen ja luottamuksen yhdeksi sosiaalisten verkostojen tärkeimmistä piirteistä. Ihmiset tuntevat luonnollisesti enemmän luottamusta toisiaan kohtaan, kun he ovat jatkuvasti toistensa kanssa tekemisissä kuin jos kanssakäyminen on vähäistä tai olematonta. Verkosto myös parantaa yksilön mahdollisuuksia tiedonsaantiin ulottamalla mahdolliset tietolähteet myös tuttavien tuttaviin ja kauemmaksiin.⁴⁶⁴ Samalla informaation luotettavuus paranee, koska tutun tietolähteen uskottavuutta voidaan arvioida paremmin kuin tuntemattoman. Myös taloustieteilijät ja -historioitsijat ovat katso-
neet sosiaalisten verkostojen vähentävän luottamuksen puuttumisen ja heikon informaationkulun liiketoiminnalle aiheuttamia ongelmia.⁴⁶⁵

Kihlmanin kirjeenvaihto läheisimpien liikekumppaneiden, eritoten Levónin kanssa kuvastaa tehokkaasti verkostojen merkitystä tietolähteenä. Kaikkein luotetuimpien ystäviensä kanssa hän vaihtoi informaatiota, jota ilman menestyksekkään liiketoiminnan harjoittaminen olisi muodostunut huomattavasti hankalammaksi. Kihlmanin kirjeet vilisevät viittauksia sisäpiiritietoon, joka oli tarkoitettu ainoastaan harvojen ja valittujen nähtäväksi. Tavallisesti nämä luottamukselliset tiedot varustettiin erikseen lyhyellä merkinnällä, kuten ”Sub secreto” tai ”unter uns”. Vastaanottajaa saatettiin myös pidemmin sanankääntein varoittaa paljastamasta tietoja kenellekään:

- - tiedän, että Sinä pidät tämän kirjeen ihmisten katseiden ulottumattomissa ja myöskin sen sisällön vain omana tietonasi.⁴⁶⁶

Kaiken tämän täytyy jäädä meidän väliseksi [unter uns] asiaksemme, jota ei saa ilmoittaa muille. - - Toistan vielä toivovani, että vuodatukseni otetaan vastaan kuin ystävä ystävältä ja säilytetään vaitiolon sinetöimänä.⁴⁶⁷

Salassapidettävää informaatiota olivat mm. Tampereen Pellava- ja Rautateollisuus Oy:n taloudellista tilannetta koskevat yksityiskohdat, kuten esimerkiksi tiedot lainaneuvottelujen etenemisestä tai mahdollisista yritysostoista.⁴⁶⁸ Välttämättä näistä tiedoista ei ollut suoraa hyötyä vastaanottajalle. Ne oli pidettävä salassa siksi, että julkisuuteen vuotavat tiedot olisivat saattaneet

⁴⁶⁴ Esim. Granovetter 1973; Granovetter 1985; Coleman 1988, erit. s. S102–S104. Sosiaaliin verkostoihin liittyy läheisesti myös sosiaalisen pääoman käsite, jolla tavallisesti tarkoitetaan niitä resursseja, joita yksilö voi suhdeverkostostaan tarvittaessa ammentaa. Ks. Coleman 1988 sekä yleisemmin Ilmonen 2000, 9–38 sekä muut artikkelit samassa teoksessa.

⁴⁶⁵ Ojala 1999a, s. 248–251; Hasselberg 1998, s. 112–129, 202–210; Hasselberg – Müller – Stenlås 1997.

⁴⁶⁶ Alfred Kihlman A.A. Levónille 12.4.1868. Alfred Kihlmanin kirjekopiokirja 4.8.1867–14.9.1869, s. 110–113. Kihlmanin suvun arkisto, kirjeenvaihto, kansio 2. KA.

⁴⁶⁷ Alfred Kihlman A.A. Levónille 8.3.1868. Alfred Kihlmanin kirjekopiokirja 4.8.1867–14.9.1869, s. 78–81. Kihlmanin suvun arkisto, kirjeenvaihto, kansio 2. KA.

hankaloittaa yhtiön rahoitusasemaa tai laskea sen osakkeiden arvoa, mikä olisi tuottanut kosolti harmia myös Wasastjernan lainojen täytetakaajille.

Toisinaan kirjeissä välitettiin kuitenkin myös informaatiota, jonka tarkoituksena oli suoraan hyödyttää vastaanottajaa. Kun joitakin kymmeniä Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden osakkeita oli tulossa myyntiin elokuussa 1869, Carl Gustaf von Essen kirjoitti Kihlmanille harkitsevansa osakkeiden ostamista muutamalla tuhannella markalla ja tiedusteli, miten korkeaa hintaa niistä kannattaisi maksaa.⁴⁶⁹ Kihlman vastasi von Essenille pitkällä kirjeellä, jossa hän antoi yhtiön taloudellisesta tilanteesta hyvin yksityiskohtaisia tietoja ja maalasi sen tulevaisuudesta synkän kuvan. Hän suositti apelleen osakkeiden hankkimista 1000 markan maksimihintaan, mutta vain, jos tämä voisi pitää sijoituksensa useita vuosia eikä odottaisi osinkoja pitkään aikaan. Lisäksi Kihlman piti konkurssin vaaraa suurena. ”Tämä on minun yksityinen mielipiteeni, jonka annan Apelle sillä edellytyksellä, että Appi säilyttää sen salaisimmassa piilossaan, eikä jaa sitä yhdellekään ihmiselle. - - Edellä olevasta saattaa Apelle kuitenkin olla jonkinlaiseksi ohjenuoraksi, kun Appi esiintyy spekulanttina”, päätti Kihlman ohjeensa.⁴⁷⁰

Toinen esimerkki hyödyksi käytetystä sisäpiiritiedosta on seuraavalta keväältä, jolloin Kihlman ja Levón ostelivat huutokaupoista Wasastjernan lainojen vakuutena olleita Tampellan osakkeita itselleen. Kihlman lähetti huhtikuussa 1870 Levónille tietoja yhtiön edellisen tilikauden tuloksesta jo ennen tilinpäätöksen julkistamista. Tulos oli nimittäin osoittautumassa ennakoitua paremmaksi, ja Kihlman pelkäsi joutuvansa maksamaan osakkeista korkeamman hinnan, jos tieto vuotaisi enneaikaisesti julkisuuteen:

Vuoden 1869 toiminnan tuloksen olen halunnut toistaiseksi pitää salassa, sillä luulen, että yleisempi tieto siitä aiheuttaisi osakkeiden hinnassa nousua, joka ei kuitenkaan olisi niin suurta, että meidän kannattaisi antaa osakkeiden valua toisiin käsiin. Seurauksena olisi siten vain se, että meidän täytyisi maksaa suurempi hinta ja kuluttaa enemmän käteistä.⁴⁷¹

⁴⁶⁸ Esim. Alfred Kihlman A.A. Levónille 28.5.1868 ja 6.12.1868. Alfred Kihlmanin kirjekopiokirja 4.8.1867–14.9.1869, s. 126–129 ja 212–213; Alfred Kihlman A.A. Levónille 20.4.1870 ja 27.4.1870. Alfred Kihlmanin kirjekopiokirja 15.9.1869–30.4.1872, s. 184, 188. Kihlmanin suvun arkisto, kirjeenvaihto, kansio 2. KA.

⁴⁶⁹ C.G. von Essen Alfred Kihlmanille 28.7.1869. AKk, coll. 101.3. HYK.

⁴⁷⁰ Alfred Kihlman C.G. von Essenille 2.8.1869. Alfred Kihlmanin kirjekopiokirja 4.8.1867–14.9.1869, s. 408–411. Kihlmanin suvun arkisto, kirjeenvaihto, kansio 2. KA. Alleviivaus Kihlmanin.

⁴⁷¹ Alfred Kihlman A.A. Levónille 20.5.1870. Alfred Kihlmanin kirjekopiokirja 15.9.1869–30.4.1872, s. 196. Kihlmanin suvun arkisto, kirjeenvaihto, kansio 2. KA

Kihlman antoi Levónille luvan välittää tiedot ainoastaan laamanni J. Ekströmille, jonka kanssa hän oli muutenkin intensiivisessä kirjeenvaihdossa Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden asioista.⁴⁷²

Nykylainsäädännön mukaan Kihlmanin toiminta olisi täyttänyt selvät sisäpiiririkkomuksen tunnusmerkit. Yhtiön taloudellista asemaa koskevien luottamuksellisten tietojen käyttämisestä omaksi tai ystävien hyödyksi ei kuitenkaan tuona aikana pidetty rikoksena – eikä Kihlmanin käytöksestä päätellen edes moraalisesti paheksuttavana. Kysehän ei varsinaisesti ollut pettämisestä tai valehtelemisestä, jotka moralistinen Kihlman olisi varmasti ollut ensimmäisten joukossa tuomitsemassa. Ovela liikemies oli hyvä liikemies, ja hyödylliset tiedot jaettiin korkeintaan luotettavien ystävien kesken ennen kuin muut saivat vihiä asioista.

Tietoja saatettiin myös aktiivisesti pyytää. Alfred Kihlman kirjoitti heinäkuussa 1869 Levónille ja pyysi tältä täydellisiä tietoja siitä, minkä kauppahuoneiden kautta Vaasan puuvillatehdas myy tuotteitaan Venäjällä ja kuinka suuria provisioita se maksaa tuotteidensa välittämisestä. Tarkoituksena oli verrata tietoja niihin ehtoihin, joita pietarilainen kauppahuone Stucken & Spies oli tarjonnut Tampereen Pellava- ja Rautateollisuudelle. Kihlman vakuutti, ettei Levónin antamaa informaatiota käytettäisi väärin.⁴⁷³

August Alexander Levón puolestaan kirjoitti Alfred Kihlmanille toukokuussa 1872 ja pyysi tätä onkimaan tuoreita tietoja kilpailijansa Forssan puuvillatehtaan osakaskunnasta. Kihlman oli hankkinut Levónille vastaavia tietoja aiemminkin. ”Voit olla varma, että dokumentin sisältö säilyy salaisuutena”, vakuutti Levón.⁴⁷⁴ Kihlman yritti urkkia tietoja konsuli Leonard Borgströmiltä, jonka kanssa hän istui Yhdyspankin hallintoneuvostossa. Borgström oli ilmeisesti osakkaana Forssan puuvillatehtaassa, jota hänen isänsä oli ollut perustamassa. Hän kuitenkin kieltäytyi Kihlmanin pyynnöstä – epäilemättä haistaen tiedustelujen taustalla olevat motiivit. Levón kehotti kysymään asiasta Carl Zuhrielta, joka oli toiminut tehtaanisäntänä sekä Forssassa että Tampereen Pellava- ja Rautateollisuudessa.⁴⁷⁵

⁴⁷² Ibid.; Alfred Kihlman A.A. Levónille 27.4.1870. Alfred Kihlmanin kirjekopiokirja 15.9.1869–30.4.1872, s. 188. Kihlmanin suvun arkisto, kirjeenvaihto, kansio 2. KA.

⁴⁷³ Alfred Kihlman A.A. Levónille 17.7.1869 ja 25.7.1869. Alfred Kihlmanin kirjekopiokirja 4.8.1867–14.9.1869, s. 354, 372. Kihlmanin suvun arkisto, kirjeenvaihto, kansio 2. KA.

⁴⁷⁴ A.A. Levón Alfred Kihlmanille 20.5.1872. AKk, coll. 101.6. HYK.

⁴⁷⁵ ”En voinut välttyä siltä ajatukselta, että tuntemattomille ei mielellään annettu kyseisiä tietoja.” Alfred Kihlman A.A. Levónille 28.5.1872. Alfred Kihlmanin kirjekopiokirja 6.4.1872–11.10.1876. Kihlmanin suvun arkisto, kirjeenvaihto, kansio 2. KA; A.A. Levón Alfred Kihlmanille 12.6.1872. AKk, coll. 101.6. HYK.

Kirjeenvaihdosta on löydettävissä esimerkkejä myös siitä, miten mutkikkaaksi liiketoiminnan hoitaminen saattoi muuttua tarpeellisen informaation ja suhdeverkoston puuttuessa. Ilman suhdeverkostoa toimintaa oli vaikeata suunnitella, ja yksin toimiva liikemies oli helposti huijareiden armoilla. Kun venäläinen kauppias Jegorjeff vuonna 1869 tarjosi Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden tuotteista hyvin alhaista hintaa, yhtiö joutui lähettämään isännöitsijä Carl Zuhrin Pietariin ottamaan selvää, oliko Jegorjeffin tarjoama hinta todella vallitsevan hintatason mukainen vai yrittikö kauppias vetää tietämätöntä suomalaisyritystä nenästä. Zuhrin matka oli täynnä vastoinkäymisiä, eikä tehdas juuri onnistunut saamaan kilpailevia tarjouksia. Vaikeuksiin vaikutti ilmeisesti suurelta osin juuri se, ettei yhtiöllä ollut ennestään Pietarissa luotettavia kontakteja.⁴⁷⁶

Verkoston kautta tietoa saatettiin siis saada nopeasti – parhaassa tapauksessa ensimmäisenä. Tällöin informaatiota voitiin hyödyntää ennen kuin sen leviäminen sai muut liikemiehet hereille. Kihlman ei juuri arkaillut käyttää hallussaan olevia tietoja omaksi ja ystäviensä eduksi, kuten puuhioketehtaan perustaminen ja tilinpäätöstietojen panttaaminen osoittavat. Sisäpiiritiedon suurena etuna oli myös sen luotettavuus. Koska verkoston toiminta perustui vastavuoroisuuteen, väärin tietojen tai löyhän kuulopuheen esittäminen totena olisi merkinnyt luottamuksen murenemista ja hedelmällisen vaihtosuhteen katkeamista. Sisäpiiritiedon välittäjän intresseissä oli siksi huolehtia välittämänsä tiedon paikkansapitävyydestä.

Palvelukset ja suositukset

Koska verkoston koossa pysyminen ja siinä piilevän sosiaalisen pääoman käyttökunnossa pitäminen edellytti vastavuoroisuutta, verkoston välityksellä saatu informaatio ei ollut ilmaista. Informaatiosta ei kuitenkaan välttämättä maksettu juuri antamalla tietoja, sillä erilaiset palvelukset pitivät yhtä lailla ystävyyssuhdetta toimintakykyisenä.

Palvelusten vaihtaminen tapahtui liikemiesten välillä suurimmaksi osaksi samalla tavalla kuin heränneidenkin verkostossa (ks. luku II.3.). Vieraalla paikkakunnalla asuvat tuttavat saivat hoidettavakseen asioita, joita ystävät ja sukulaiset eivät maantieteellisen etäisyyden vuoksi itse ky-

⁴⁷⁶ Alfred Kihlman Sixtus Calamniukselle 26.6.1869 ja 9.7.1869, A.A. Levónille 12.7.1869. Alfred Kihlmanin kirjekopiokirja 4.8.1867–14.9.1869, s. 310–311, 331–334, 339–344. Kihlmanin suvun arkisto, kirjeenvaihto, kansio 2. KA.

enneet hoitamaan. Liike- ja poliittisen elämän sekä eliittikoulujen keskittyessä pääkaupunkiin Kihlman sai luonnollisesti kosolti palveluspyyntöjä hoidettavakseen.

Pankkimiehenä Kihlmania sai usein toimia liikekumppaneidensa ja ystäviensä puhemiehenä pankkiasioissa. Korviaan myöten velkaantunut Gustaf August Wasastjerna pyysi kesäkuussa 1869 Kihlmania esittämään puolestaan lainahakemuksen SYP:lle, koska ei katsonut itse olevansa siinä asemassa, että voisi lähestyä pankkia lisälainan toivossa. Kihlman noudatti Wasastjernan pyyntöä, vaikkei uskonutkaan lainahakemuksen menevän läpi. Pankin hallituksen päätös olikin kielteinen.⁴⁷⁷

Kun Suomen Pankki oli vuonna 1867 yllättäen evännyt Vaasan puuvillatehtaalta jo varmana pidetyn lainan, A.A. Levón kirjoitti Kihlmanille ja pyysi tätä neuvottelemaan asiasta suoraan pankinjohtaja Wreden kanssa. Neuvottelut johtivat suotuisaan lopputulokseen, ja puuvillatehdas sai Suomen Pankilta lainaa 170.000 markkaa.⁴⁷⁸ Pari vuotta myöhemmin Kihlman taas järjesti Yhdyspankista lainan Pietarsaaren tupakkatehtaalle, jossa hänen ystävänsä Victor Schauman oli osakkaana.⁴⁷⁹

Palvelukset eivät välttämättä aina liittyneet rahaan. Usein kyseeseen tulivat henkilökohtaiset pikupalvelukset, jotka saattoivat liittyä aina sikarilaatikon ostamisesta vieraalla paikkakunnalla asustavien lasten peräänkatsomiseen. Kihlman järjesti esimerkiksi Levónin pojalle Wernerille paikan Helsingin Normaalikoulusta, hankki tälle kortteerin ja seurasi tarkasti tämän koulumenes-tystä. Levón lähetti myös rahaa pojalleen Kihlmanin välityksellä. Tässä tapauksessa valvova silmä todella oli tarpeen, sillä Wernerin menestyminen koulussa aiheutti isä-Levónille alituista huolta ja murhetta. Werner ajatteli pääsevänsä joka tapauksessa rikkaan isänsä kauppahuoneeseen töihin ja piti koulunkäyntiä sen vuoksi ajanhukkana.⁴⁸⁰

Pääkaupungissa asuvana Kihlman oli usein palveluksia tekevänä osapuolena, mutta verkostossa vaihdanta kulki toki myös toiseen suuntaan. Vaasalainen laamanni J. Ekström antoi Kihlmanille

⁴⁷⁷ Alfred Kihlman J. Ekströmille 13.6.1869. Alfred Kihlmanin kirjekopiokirja 4.8.1867–14.9.1869. Kihlmanin suvun arkisto, kirjeenvaihto, kansio 2. KA.

⁴⁷⁸ A.A. Levón Alfred Kihlmanille 4.11.1867, 21.11.1867 ja 5.12.1867. AKk, coll. 101.6. HYK; Alfred Kihlman A.A. Levónille 11.11.1867 ja 1.12.1867. Alfred Kihlmanin kirjekopiokirja 4.8.1867–14.9.1869, s. 15–18, 22. Kihlmanin suvun arkisto, kirjeenvaihto, kansio 2. KA.

⁴⁷⁹ Victor Schauman Alfred Kihlmanille 2.6.1869. AKk, coll. 101.9. HYK.

⁴⁸⁰ A.A. Levón Alfred Kihlmanille 18.3.1868, 24.11.1868, 15.2.1869, 30.3.1870, 28.12.1870. AKk, coll. 101.6. HYK.

jatkuvasti lainopillisia neuvoja Wasastjernan lainojen täytetakauksesta käydyin kiistan aikana. Ne argumentit, joilla Kihlman puolusti oikeudessa kantaansa Yhdyspankkia vastaan, näyttävät olleen suurelta osin juuri Ekströmin käsialaa.⁴⁸¹ Kun Wasastjernan omistamalla Östermyran ruukilla taas järjestettiin konkurssihuutokauppa, Kihlman pyysi Levónia huutamaan Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden osakkeita hänen laskuunsa.⁴⁸²

Tavallisesti palveluspyynnöt otettiin ilman muuta vastaan, eikä pyydetyn palveluksen tekemisestä oikeastaan koskaan kieltäydytty. Kerran Kihlman onnistui kuitenkin menemään liian pitkälle. Kun Kihlman muutti Helsinkiin, hän antoi Vaasassa omistamansa talon vuokraamisen Levónin huoleksi. Asioita huolellisesti joka puolelta pohtiva Kihlman muutti vuokralaisen suhteen mieltään niin moneen kertaan, että onnistui lopulta suututtamaan asiaa utterasti hoitaneen Levónin. Viimeisessä asiaa koskeneessa kirjeessään Levón luetteli ensin halukkaat vuokralaiset sekä heidän vuokratarjojensa ja lisäsi sitten:

Nyt, veljeni, en halua enää olla missään tekemisissä tämän sekasotkun kanssa. Sinä tiedät [nyt] millä mallilla asiat ovat, tee niin kuin hyväksi katsot. Päätöstäsi asianosaisille, oli se sitten suuntaan tai toiseen, en halua enää välittää eteenpäin. - - Väärinkäsityksen välttämiseksi pyydän saada vakuuttaa Sinulle, että olen mielelläni myös jatkossa palveluksessasi – mutta säästä minut talo[asia]lta.⁴⁸³

Vaikka Levón sanoutui irti talonvuokrauksessa auttamisesta, on tärkeätä huomata, että hän samaan hengenvetoon kiirehti vakuuttamaan halukkuuttaan palvelusten suorittamiseen jatkossa. Kieltämällä apunsa yhdessä asiassa hän ei halunnut vahingoittaa hedelmällistä vuorovaikutussuhdettaan Kihlmaniin. Levónin yllättävänkin voimakas reaktio lienee ainakin osittain johtunut hänen ja Kihlmanin välillä vallinneesta hyvin läheisestä ystävyys-suhteesta. Läheisille oli mahdollista ilmaista myös negatiivisia tunteita suuremmin kuin etäisemmille tuttaville.

Kokonaan omanlaisensa palvelusten tyyppin muodostavat tietystä henkilöstä annetut suositukset. Suositukset ovat sikäli mielenkiintoinen ilmiö, että niissä paitsi tehtiin palvelus suositellulle henkilölle, myös annettiin arvokasta informaatiota sille, jolle kyseistä henkilöä suositeltiin. Sopivaa henkilöä ei aina ollut helppo löytää taitoa ja luotettavuutta vaativiin tehtäviin. Suositusten avulla oikean henkilön saaminen oikealle paikalle oli tuntuvasti yksinkertaisempaa.

⁴⁸¹ Esim. Alfred Kihlman J. Ekströmille 17.10.1870. Alfred Kihlmanin kirjekopiokirja 15.9.1869–30.4.1872, s. 244. Kihlmanin suvun arkisto, kirjeenvaihto, kansio 2. KA.

⁴⁸² Alfred Kihlman A.A. Levónille 18.9.1870 ja 14.10.1870. Alfred Kihlmanin kirjekopiokirja 15.9.1869–30.4.1872, s. 228–229, 240. Kihlmanin suvun arkisto, kirjeenvaihto, kansio 2. KA.

Kun Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden toinen perustaja Adolf Törngren oli tehnyt vararikon, hänen laajat maaomistuksensa myytiin pakkohuutokaupoissa vuosina 1868 ja 1869. Tiluksista arvokkainta, Vesilahdella sijaitsevaa Laukon kartanoa havittelivat sekä Törngrenin liikekumppani G.A. Wasastjerna että konkurssipesän suurin velkoja Herman Hallonblad. Itsekin konkurssin partaalla ollut Wasastjerna teki kartanosta suurimman tarjouksen, mutta sitä ei hyväksytty riittävien vakuuksien puuttuessa, ja Laukko siirtyi Hallonbladin omistukseen 516.000 markalla.⁴⁸⁴

Hallonblad ei kuitenkaan ollut itse mikään maanviljelijä, joten hän tarvitsi tiluksilleen hoitajan. Hän kääntyi asiassa Kihlmanin puoleen, joka oli joskus aiemmin vihjannut ”erään apteekkari Schaumanin” olevan mahdollisesti kiinnostunut Laukosta.⁴⁸⁵ Kihlman suositteli edelleen lämpimästi ystävänsä Schaumania tehtävään. Viherpeukalona kunnostautunut Schauman oli unelmoinut omasta maatilasta, mutta empi sittenkin suostua Hallonbladin tarjoukseen, jonka mukaan Schaumanin olisi pitänyt ottaa maksettavakseen huomattava osa kartanon massiivisesta ostohinnasta. Schauman olisi suostunut jättämään apteekkinsa ja muut liiketoimensa Pietarsaassa vain, jos Hallonblad olisi maksanut tilanhoitajan työstä riittävän korkeata palkkaa. Kun palkasta ei päästy yhteisymmärrykseen, Schauman kieltäytyi lopulta kohteliaasti tarjouksesta. Hän kiitti kuitenkin Kihlmania siitä, että tämä oli muistanut ystävänsä asiassa ja lisäsi: ”Tätä tarjousta ei olisi luonnollisesti koskaan tehty minulle ilman Sinun suositustasi.”⁴⁸⁶ Kihlman toimi tässä välittäjänä, joka pyrki saamaan aikaan kaikkien kannalta edullisen lopputuloksen. Mikäli neuvottelut olisivat sujuneet suotuisammin, Hallonblad olisi saanut tiluksilleen erittäin asiantuntevan hoitajan ja Schauman puolestaan olisi päässyt toteuttamaan haavettaan maanviljelijänä toimimisesta. Kihlman olisi niinkään hyötynyt, sillä sekä Hallonblad että Schauman olisivat jääneet hänelle palveluksesta kiitollisuudenvelkaan.

James Coleman käyttää tällaisesta vastapalveluksen odotuksesta nimitystä *credit slip*. Yhdelle henkilölle voi kasaantua suuri määrä tällaisia kiitollisuudenvelkaan perustuvia credit slipejä, jolloin hänellä on käytössään huomattava määrä sosiaalista pääomaa. Colemanin mukaan sosiaa-

⁴⁸³ A.A. Levón Alfred Kihlmanille 25.2.1867. AKk, coll. 101.6. HYK.

⁴⁸⁴ Mielenkiintoisena sivujuonteena mainittakoon, että Törngrenin muista omistuksista Nokian kartano myytiin kauppaneuvoksetar Cecilia Lindroosille ja Nuutajärven mahtava kartano Torsten Costianderille. Lindroos oli konkurssipesän uskottuna miehenä toimineen Leo Mechelinin anoppi ja Costiander tämän velipuoli. Mechelin itse oli Adolf Törngrenin langon Fredrik Idestamin läheisin ystävä. von Bonsdorff 1956a, s. 240–241, 245–246.

⁴⁸⁵ Herman Hallonblad Alfred Kihlmanille 27.2.1869. AKk, coll. 101.5. HYK.

linen pääoma on tällaisessa tapauksessa suoraan verrattavissa taloudelliseen pääomaan.⁴⁸⁷ Koska Kihlman sai runsaasti erilaisia palveluspyyntöjä, hänelle kertyi runsaasti sosiaalista pääomaa juuri tätä kautta.

Jo aiemmin Kihlman oli suositellut Victor Schaumanin veljeä Knutia Hypoteekkiyhdistyksen omistaman Thorsnäsin tilanhoitajaksi. Victor Schauman oli tuolloin suoraan pyytänyt Kihlmanilta palvelusta, koska hän oli pelännyt, että hakijoita ilmaantuisi runsaasti: ”Yllämainitun [Hypoteekki-] yhdistyksen hallituksen jäsenistä en tunne ketään, mutta olen ajatellut, että ehkä Sinulla on siellä joku tuttava, ja ellei se sodi näkemyksiäsi vastaan, voisit ehkä sanoa Knutin puolesta hyvän sanan viran saamiseksi.”⁴⁸⁸ Schaumanin pyynnön johdosta Kihlman suositteli Knutia tuttavalleen laamanni Frans Krogiukselle, joka oli Hypoteekkiyhdistyksen johtokunnan jäsen. Krogius vastasi Kihlmanille, että Knut Schaumania oli itse asiassa jo ajateltu tehtävään. Eräs kilpahakija oli kuitenkin kertonut, että Schaumanin raha-asiat olivat lähes konkurssitilassa, mikä luonnollisesti arvelutti johtokuntaa. Kihlman vakuutti Krogiukselle luottavansa täydellisesti Victor Schaumanin arvostelukykyyn asiassa.⁴⁸⁹ Suositus tuotti lopulta myönteisen tuloksen, ja Knut Schauman sai paikan tilanhoitajana.⁴⁹⁰

Suosituksia saatettiin luvata varsin suoraviivaisesti palkintoina aiemmista palveluksista. Juristin koulutuksen saanut Agathon Meurman, joka toimi tilanomistajana Kangasalalla, oli lupautunut edustamaan Tampellaa paikkakunnalla nostetussa oikeusjutussa. Tampereen Pellava- ja Rautateollisuus oli ostanut kiinteistön, jonka entinen omistaja oli ilmeisesti kiinnittänyt velastaan maisteri C.G. Idmanille. Nyt Idman peräsi saataviaan Tampellalta Kangasalan käräjillä. Kihlman rohkaisi Meurmania tekemään kaikkensa oikeusjutussa, joka uhkasi aiheuttaa yhtiölle huomattavia menetyksiä:

Veljen ansiosta [oikeudenkäynnissä] saavutettu voitto ei ainoastaan vapauttaisi yhtiötä suuresta ja mahdollisesti tuhoisasta tappiosta - - vaan tämä voitto olisi myös tärkeä ase kädessäni, kun yritän Helsingissä saada Veljelle puhe- ja äänivallan maan korkeimmassa hallintoelimessä [styrelsedesk]. Tämä historiallinen fakta kä-

⁴⁸⁶ Alfred Kihlman Herman Hallonbladille 31.3.1869. Alfred Kihlmanin kirjekopiokirja 4.8.1867–14.9.1869, s. 257–258. Kihlmanin suvun arkisto, kirjeenvaihto, kansio 2. KA; Victor Schauman Alfred Kihlmanille 15.3.1869, 26.4.1869, 10.5.1869 (sitaatti). AKk, coll. 101.9. HYK.

⁴⁸⁷ Coleman 1988, s. S102.

⁴⁸⁸ Victor Schauman Alfred Kihlmanille 18.11.1868. AKk, coll. 101.9. HYK.

⁴⁸⁹ Alfred Kihlman Victor Schaumanille 6.12.1868. Alfred Kihlmanin kirjekopiokirja 4.8.1867–14.9.1869, s.208–209. Kihlmanin suvun arkisto, kirjeenvaihto, kansio 2. KA; Pihkala 1961, s. 10.

⁴⁹⁰ Victor Schauman Alfred Kihlmanille 23.12.1868. AKk, coll. 101.9. HYK.

sissäni voi[si]n tukkia suut niiltä, joilla mahdollisesti on jotakin epäilyjä Veljen kyvyistä juridiikan alalla.⁴⁹¹

Kirjeestä ei saa tarkkaa käsitystä siitä, mitä virkaa Kihlman yritti Meurmanille Helsingissä järjestää. Varmaa joka tapauksessa on, että Kihlman lupasi käyttää vaikutusvaltaansa nimenomaan tehdäkseen Meurmanille vastapalveluksen.

Kihlman yritti Helsingissä puhua myös toisen juristituttavansa, laamanni J. Ekströmin puolesta. Kun prokuraattori Pettersson oli eroamassa tehtävästään v. 1870 alkupuolella, Kihlman tapasi senaattori Dahlin ja yritti saada tätä puhumaan Ekströmin puolesta. Dahl olikin jo suositellut Ekströmiä tehtävään, mutta saamatta Petterssonilta juuri vastakaikua.⁴⁹²

Maine oli suosituksissa keskeinen elementti. Hyvän ystävän suositus oli tae siitä, että suositeltuun henkilöön saattoi luottaa. Epäluotettavan henkilön puolesta puhuminen taas olisi vahingoittanut nopeasti myös suosittelijan uskottavuutta, joten suosituksia ei voinut antaa löyhin perusteiden kenestä tahansa. Siksi suosituksissa oli aina kyse sekä suosittelijan että suositeltavan maineen punnitsemisesta.

Suosittelijan huoli oman maineensa säilymisestä tulee hyvin esiin kirjeessä, jossa Alfred Kihlman kertoo Victor Schaumanille tämän veljelle antamastaan suosituksesta (ks. edellinen sivu). Vaikka Kihlman oli sanonut luottavansa täysin Schaumanin arvostelukykyyn, hän oli selvästi hieman levoton suosituksen saaneen Knut Schaumanin raha-asioihin liittyvistä vihjailuista. ”Kunpa hän ei nyt pettäisi hänelle osoitettua luottamusta. Kirjoita hänelle, että hänellä täytyy ennen kaikkea olla erillinen laatikko [hallinnoitavan] omaisuuden rahoja ja erillinen omia rahojaan varten. Olen huomannut, että tämä on hyödyllinen ohje, kun hoidettavana on muiden rahavaroja”, opasti Kihlman.⁴⁹³

Maineen keskeistä merkitystä kuvastaa myös Kihlmanin kirje Leo Mechelinille, jossa Kihlman pyytää vastaanottajan arviota Fredrik Idestamin persoonallisuudesta. Idestam oli tuolloin tarjolla

⁴⁹¹ Alfred Kihlman Agathon Meurmanille elokuussa 1869 (sitaatti), 5.8.1869. Alfred Kihlmanin kirjekopiokirja 4.8.1867–14.9.1869, s. 415–417, 427. Kihlmanin suvun arkisto, kirjeenvaihto, kansio 2. KA; Meurman oli Tampellan hallinnossa vanha tekijä, sillä hän oli ollut alusta lähtien aktiivisesti mukana yhtiökokouksissa ja toiminut osakeyhtiön alkuaikoina johtokunnan varajäsenenä. Yhtiökokouspöytäkirjat 4.3.1861 sekä 10.6.1862. Oy Tampella Ab:n arkisto, yhtiökokousten pöytäkirjat 1861 - - 1870, mappi 1. ELKA.

⁴⁹² Alfred Kihlman A.A. Levónille 4.3.1870. Alfred Kihlmanin kirjekopiokirja 15.9.1869–30.4.1872, s. 174–175. Kihlmanin suvun arkisto, kirjeenvaihto, kansio 2. KA.

Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden tehtaanisännän tehtävään, mutta Kihlman epäroi, koska hänellä ei ollut muuta näyttöä Idestamin pätevyydestä kuin tämän oma vakuutus:

Tämä ei tietenkään ole aivan vähän, kun vakuutuksen antaa sivistynyt [bildad] ja kunniallinen mies. Sillä sellainen ei mielellään vakuuta osaavansa sellaista mitä ei osaa. On kuitenkin olemassa luonteita, jotka ovat kunniallisia ja kuvittelevat silti itsestään liikoja. Minä olen niin hiljattain tutustunut Idestamiin, etten tunne hänen luonnettaan. Mutta Sinä, Leo, tunnet Idestamin vanhastaan. Sinun pitäisi tietää, onko hän sangviinikko ja onko hänellä taipumusta yliarvioida kykyjään. Sano minulle rehellisesti mielipiteesi!⁴⁹⁴

Kihlmanin kirjeestä on havaittavissa, kuinka yksin liikemies saattoi olla, ellei hänellä ollut kehtään puhumassa puolestaan. Insinöörin koulutuksen saaneen aatelismiehenkään sana ei kovan paikan tullen ollut juuri minkään arvoinen, jos kukaan ei voinut mennä takuuseen hänen luotettavuudestaan. Sangviinikko,⁴⁹⁵ vilkasverinen, impulsiivinen luonne, oli liikemiespiireissä pahin mahdollinen leima, sillä markkinoilla liikkui runsaasti erilaisia huijareita ja haihattelijoita, jotka vetivät mukanaan tusinoittain hyväuskoisia sijoittajia konkurssiin. Luottamukseen perustuva suositusjärjestelmä oli ainoa keino edes yrittää suojautua taloudellisilta tappioilta näissä oloissa.

Setiä ja veljiä: luottamuksen ja vastavuoroisuuden retoriikka kirjeenvaihdossa

Maineen, vastavuoroisuuden ja luottamuksen tapaisia käsitteitä on käytetty paljon verkostoja ja sosiaalista pääomaa koskevassa tutkimuksessa (vrt. luku I.2.). Näihin käsitteisiin ei kuitenkaan törmää pelkästään tutkimuskirjallisuudessa tai lähdeaineistoja rivien välistä analysoimalla. Kihlmanin ja hänen ystäviensä välisessä kirjeenvaihdossa puhutaan myös suoraan kiitollisuudenvelasta, maineesta ja luottamuksesta.

Kirjoittajan ja vastaanottajan välinen suhde heijastui ensimmäiseksi kirjeen alussa käytettyyn tervehdysmuotoon, kirjeen lopetukseen sekä käytettyihin puhuttelumuotoihin. Entuudestaan tuntemattomat kirjeenvaihtokumppanit aloittivat kirjeensä esimerkiksi sanoin ”Ärade Lektor N. N.”, kun taas lähiystävät tavallisesti kutsuivat vastaanottajaa ”rakkaaksi veljekseen” (käre broder). ”Kunnioitettu veli” (ärade broder) oli näistä eräänlainen välimuoto, jota käytettiin hieman etäisemmille tuttaville kirjoitettaessa. Mikäli kirjoittajan ja vastaanottajan ikäero oli huomattava, nuorempi kutsui usein vanhempaa sedäkseen (käre/ärade farbror), vaikkei heidän välillä olisi-

⁴⁹³ Alfred Kihlman Victor Schaumanille 6.12.1868. Alfred Kihlmanin kirjekopiokirja 4.8.1867–14.9.1869, s.208–209. Kihlmanin suvun arkisto, kirjeenvaihto, kansio 2. KA.

⁴⁹⁴ Alfred Kihlman Leo Mechelinille 16.7.1869. Leo Mechelinin kirjekokoelma, saapuneita kirjeitä 1866–69, kansio 3. KA.

kaan ollut varsinaista sukulaisuussuhdetta. Oikeat sukulaisuussuhteet huomioitiin poikkeuksetta kirjoitettaessa, ja esimerkiksi lankoa ja appea puhuteltiin aina sukulaisuuteen viitaten. Toisinaan nämä puhuttelumuodot pitivät sisällään hyvinkin kunnioittavan sävyn. Kihlman esimerkiksi puhutteli Carl Gustaf von Essenia enimmäkseen kolmannessa persoonassa apekseen (svärfar) aina tämän kuolemaan saakka, vaikka he olivat hyvin läheisiä ystäviä ja vaikka iän karttuessa ikäeron vaikutus heidän suhteensa laatuun pieneni. Etäiset kirjoittajat päättivät kirjeensä esimerkiksi sanoin ”med sann högaktning”, läheisemmät puolestaan pelkästään sanalla ”vännen (nimi)”.

Kiitollisuus tuotiin esiin joko etukäteen palvelusta pyydettyä tai jälkikäteen, kun palvelus oli jo tehty. A.A. Levónin nuori liikekumppani, myöhemmin pankki- ja valtiopäivämiehenä kunnostautunut Joachim Kurtén kirjoitti Kihlmanille vuonna 1859 pyytääkseen tältä 2.000 ruplan lainaa. Kurtén lupasi hankkia lainalle takaajat ja maksaa pääomalle kuuden prosentin koron. Tämän lisäksi hän kirjoitti ”jävänsä korkeasti kunnioitetulle herralle [”HH”] *suureen kiitollisuudenvelkaan*”, mikäli tämä suostuisi auttamaan häntä.⁴⁹⁶ Leo Mechelin puolestaan pyysi vuonna 1871 Kihlmanilta 5.000 markan lainaa viikoksi. Hän päätti pyyntönsä: ”Jos vastaus on myönteinen – *mistä jään Sinulle erityiseen kiitollisuudenvelkaan* – summan voisi luultavasti jättää sekkinä lähetille [kuljetettavaksi]”.⁴⁹⁷

Kiitollisuudenvelalla tarkoitettiin luonnollisesti valmiutta vastapalvelusten suorittamiseen. Tätä vastavuoroisuuden periaatetta korostettiin kirjeissä taajaan. Kun Kihlman lupautui edustamaan vaasalaisia talonmestajia kaupunkien yleisen paloapuyhtiön yhtiökokouksessa vuonna 1873, Joachim Kurtén päätti kirjeensä: ”Veljen *aina vastapalvelukseen valmis* ja uskollinen ystävä Joachim Kurtén”.⁴⁹⁸ Samantyylinen oli Alfred Kihlmanin kirje pietarsaarelaiselle tupakkatehtailijalle Philip Ulric Strengbergille tämän lähetettyä 1000 kappaletta sikareita kiitoksena avusta Yhdyspankin kanssa käydyissä lainaneuvotteluissa: ”Kiitollisin sydämin sytytän savu-uhrin Herrojen kunniaksi. Herrojen *aina palvelukseen valmis ystävä* [alltid tjenstvillige wän] Alfred Kihlman”.⁴⁹⁹

⁴⁹⁵ Sangviinikko on yksi Hippokrateen typologian neljästä luonnetyyppistä. Typologian muut luonnetyyppit ovat koleerikko, melankoolikko ja flegmaatikko.

⁴⁹⁶ Joachim Kurtén Alfred Kihlmanille 1.8.1859. AKk, coll. 101.6. HYK. Kursiivi P.H.

⁴⁹⁷ Ruotsinkielinen ilmaus: ”... hvarför jag blifver Dig särdeles förbunden...” Leo Mechelin Alfred Kihlmanille 18.11.1871. AKk, coll. 101.7. HYK. Kursiivi P.H.

⁴⁹⁸ Joachim Kurtén Alfred Kihlmanille 2.7.1873. AKk, coll. 101.6. HYK. Kursiivi P.H.

⁴⁹⁹ Alfred Kihlman Ph. U. Strengberg & Co:lle 9.11.1870. Alfred Kihlmanin kirjekopiokirja 15.9.1869–30.4.1872, s. 250. Kihlmanin suvun arkisto, kirjeenvaihto, kansio 2. KA. Kursiivi P.H.

Verkoston toimintaan liittyvä vastavuoroisuusperiaate ei siis ole vain nykyajan tutkijan menneisyyteen ulottama tulkintamalli, vaan myös aikalaisten oma näkemys verkostosuhteen luonteesta. Palveluksiin liittyi sekä antaminen että saaminen, mitä toisinaan vielä korostettiin kirjeenvaihdossa. Palvelusten vaihtamisessa ei ollut kyse vain ritualisoituneesta lahjojen vaihdosta, johon liittyi julkilausumattomia odotuksia vastalahjasta. Se oli eksplisiittistä toimintaa, josta kaikki osapuolet avoimesti hyötyivät.

Myös luottamuksen keskeinen merkitys liiketoiminnan harjoittamiselle tulee useampaan otteeseen esiin liikemiesten välisessä kirjeenvaihdossa. Lainansaajalla oli usein tapana kiitellä häntä kohtaan osoitetusta luottamuksesta ja vakuutella olevansa sen arvoinen. ”Luulen myös voivani vahvasti [på det kraftigaste] vakuuttaa Arvon Herralle, että minua kohtaan osoitettu *luottamus* ei koskaan tule koitumaan takuumiehilleni vahingoksi - -”, kirjoitti Joachim Kurtén Kihlmanille pyytäessään tätä lainansa takaajaksi.⁵⁰⁰ Victor Schauman puolestaan kiitti Kihlmania lainataukauksesta seuraavasti: ”- - kiitän Sinua vielä sydämellisesti siitä ystävydestä ja *luottamuksesta*, jota Sinä olet osoittanut minua kohtaan, kun haluat ryhtyä takaajakseni. Omasta puolestani haluan myös vakuuttaa, että en tule käyttämään väärin *luottamustasi*.”⁵⁰¹

Vuolaista kiitoksista on pääteltävissä, että luottamus ei ollut itsestään selvää. Se oli ansaittava toimimalla odotusten mukaisesti. Pettymyksen tuottaminen johti nopeasti luottamuksen rapautumiseen ja maineen menettämiseen. Maineensa menettänyt taas ajautui nopeasti ahdinkoon liiketoimissaan. Näin kävi mm. Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden perustajahahmoille August Törngrenille ja G.A. Wasastjernalle, joiden oli 1860-luvun puolivälin jälkeen käytännössä mahdotonta enää saada uusia lainoja liiketoimiensa rahoittamiseen. 1860-luvun loppupuolella Wasastjerna suojasi konkurssilta enää vain lainanantajien ja takaajien pelko, ei niinkään häntä kohtaan tunnettu luottamus: konkurssin pelättiin tulevan vielä kalliimmaksi kuin vanhojen lainasitoumusten pitäminen ennallaan. Kun tilanne lopulta muuttui kestäättömäksi, Wasastjerna ei enää pelastanut mikään.

⁵⁰⁰ Joachim Kurtén Alfred Kihlmanille 24.9.1861. AKk, coll. 101.6. HYK. Kursiivi P.H.

⁵⁰¹ Victor Schauman Alfred Kihlmanille 13.6.1864. AKk, coll. 101.9. HYK. Kursiivi P.H; vrt. myös Victor Schauman Alfred Kihlmanille 30.9.1864. AKk, coll. 101.9. HYK.

9. Liikemiehen eetos

Alfred Kihlmanin muuttuminen maallisen mammonan katoavuutta saarnaavasta herännäispapista kovapintaiseksi liikemieheksi saattaa pikaisesti tarkasteltuna vaikuttaa vaikeasti ymmärrettävältä. Hengenmiehen ja teollisuuskapitalistin roolien yhdistäminen ei ollut ongelmatonta Kihlmanille itselleenkaan. Aina kuolemaansa saakka hän palasi kerta toisensa jälkeen mieltään askarruttaneeseen aiheeseen. Vaikka liiketoimet veivät 1860-luvulta lähtien yhä suuremman osan Alfred Kihlmanin päivittäisestä työajasta, hän säilytti silti syvän uskonnollisuutensa. Siksi hänen oli perusteltava liikemiehen ja papin outoa yhdistelmää itselleen – ja myös muille.

Parhaiten Kihlmanin aihetta sivuavia ajatuksia 1860-luvun loppupuolella valottaa hänen puheensa Kristuksen kasvatus (Kristi uppfostran)⁵⁰², jonka hän piti virkaanastujaistensa yhteydessä Helsingin normaalikoulussa vuonna 1867. Puheessaan Kihlman pyrki luomaan katsauksen siihen, miten Jeesus ihmisenä sai ne valmiudet, joita hän myöhemmässä toiminnassaan tarvitsi; siihen miten hän kasvoi rooliinsa. Koska evankelistat vaikenevat Jeesuksen yksityiselämästä ja vaiheista ennen kuin hän ryhtyi julkiseen toimintaansa, Kihlman tyytyi tekemään tulkintoja lähinnä sen perusteella, mitä Jeesuksen myöhemmästä elämästä tiedetään.⁵⁰³

Puheessaan Kihlman korosti kahta tekijää. Koska Jeesus tunsu hyvin pyhät kirjoitukset ja suositteli niiden lukemista myös muille, hänen oli ensinnäkin täytynyt opiskella niitä ahkerasti. Toisaalta Jeesus ei ollut mikään kirjatoukka. Hän oli käytännön ihminen, joka oli omakohtaisesti perehtynyt luontoon. Hän ei tyytynyt vain saarnaamaan ja elämään muiden ihmisten kustannuksella. Juuri tämä on Kihlmanin oman elämänhistorian kannalta kiintoisa näkökohta. Kihlmanin mukaan Jeesus ei pitänyt itseään liian arvokkaana tekemään työtä omin käsin, elättämään itse itsensä ja perheensä: ”Ei mikään, ei edes käsityö, ollut tälle nuorelle miehelle liian vähäpätöistä. Kaikkein pienimmästäkin tuli hänelle suurta ja tärkeää, kunhan sitä saattoi pitää oikeana. Siitä tuli hänelle pyhä velvollisuus, ja velvollisuuden täyttämisen hän asetti elämänohjeekseen.”⁵⁰⁴

Miksi Jeesus sitten aloitti julkisen toimintansa vasta noin kolmekymmenvuotiaana? Kihlmanin mukaan Jeesus halusi ensin täyttää velvollisuutensa perheen ja yhteiskunnan jäsenenä ja hankkia viisautta odottaessaan kutsua suureen tehtäväänsä. Kristus ei ollut niitä, jotka ennenaikaisesti

⁵⁰² Kihlman 1867.

⁵⁰³ Kihlman 1867, s. 4–6.

⁵⁰⁴ Kihlman 1867, s. 13.

kiiruhtavat pitämään meteliä itsestään; hän valmentautui huolella omaan tehtäväänsä ja otti huomioon myös muut velvollisuutensa.⁵⁰⁵ Yhteenvedonomaaisesti Kihlman toteaa: ”Kun kokoamme nämä hajanaiset piirteet kokonaisuudeksi, saamme kuvan nuorukaisesta, joka kasvatetaan mitä suurimpaan tehtäväänsä sitä kautta, että hänet opetetaan omantunnontarkasti täyttämään pienimätkin velvollisuutensa.”⁵⁰⁶ Kihlmanin puheen ydin oli velvollisuuksien – jopa pieniltä ja vähäpätöisiltä tuntuviin – tunnontarkka täyttäminen. Erityisesti hän viittasi käytännön velvollisuuksiin: perheen elättämiseen ja kovaan työhön.

Velvollisuuksien täyttämistä Kihlman korosti myös perustellessaan omaa toimintaansa liikemiehenä. Äidilleen helmikuussa 1867 kirjoittamassaan kirjeessä Kihlman kertoi kyllä harkinneensa liiketoimistaan luopumista ja antautumista kokonaan opettajan uralle. Hän näki kuitenkin ensisijaiseksi velvollisuudekseen pitää huolta omaisistaan ja heidän toimeentulostaan. Koulusta maksettu palkka oli niin pieni, ettei Kihlman olisi yksistään sillä kyennyt elättämään perhettään. Siksi hän piti oikeutenaan hankkia puuttuvat varat muulla työllä. Ajatuksessa on erotettavissa myös häivähdyks heränneiden vanhaa argumentaatiota, joka salli maallisiin toimiin keskittymisen siinä määrin, että kykeni ansaitsemaan elantonsa.⁵⁰⁷

Toiseksi Kihlman korosti eri elämänaloilta saatavan laaja-alaisen kokemuksen olevan opettajalle vain hyödyksi. Käytännöllisen elämän todellisuuteen tutustuminen pelasti hänen mielestään muuten helposti vain korkealentoisiin ihanteisiin uppoutuvan opettajan yksipuolisuudelta.⁵⁰⁸ Analogia Jeesukseen, joka ei ollut mikään kirjatoukka vaan joka omakohtaisesti tutustui luontoon, tuntuu ilmeiseltä. Pohdiskellessaan omaa tilannettaan ja toimintaansa Kihlman yritti löytää esikuvia itselleen, pyrkiä jollakin tavalla oikeuttamaan omia valintojaan.

Velvollisuutta ja sen täyttämistä Kihlman käytti perusteluna myös silloin, kun hänet valittiin uusiin luottamustehtäviin. Jo saadessaan lehtorinviran Helsingistä Kihlman oli vedonnut velvollisuudentuntonsa ääneen, joka vaati häntä ottamaan ristiriitaisia tunteita herättävän tehtävän vastaan (ks. sivu 104 – 106). Reaktio oli samanlainen, kun hänet vuonna 1874 valittiin Helsingin kaupunginvaltuuston jäseneksi: ”Jumala armahtakoon! Mielestäni on minulla ennestäänkin kyl-

⁵⁰⁵ Kihlman 1867, s. 13–15.

⁵⁰⁶ Kihlman 1867, s. 15.

⁵⁰⁷ Aspelin-Haapkylä 1918, s. 24.

⁵⁰⁸ Ibid.

läksi puuhaa ja enemmänkin, ja nyt annetaan lisää. *Eikä ole luvallista kieltäytyä luottamuksesta.*⁵⁰⁹

Kihlmanin ajatukset velvollisuuden tunnontarkasta täyttämisestä perustuivat luonnollisesti beekiläiseen ajatteluun. Syntien anteeksi saaminen perustui vain ja ainoastaan Kristuksen sovityöhön, eikä ihminen voinut vaikuttaa pelastumiseensa muuten kuin uskomalla. Se ei silti antanut oikeutusta tuhлата elämäänsä vain ylösnousun haikailemiseen. Ajallisen elämän puolella kukin palveli Jumalaa tekemällä omaa työtään.

Muutamista maininnoista Kihlmanin kirjeenvaihdossa käy ilmi, että hän oli 1860-luvun loppupuolella edennyt jo varsin kauas herännäisyyden maallisen vastaisesta hengestä. Kun hän vaikeassa taloudellisessa tilanteessa joutui myymään Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden tuotteita ilman voittoa, hän parahti Sixtus Calamniukselle: ”Minun ei tarvitse sanoa, että tein sen kirvelevin sydämin. Myydä ilman mitään voittoa, ehkäpä pienellä tappiolla!”⁵¹⁰ Vaikka 1830–40-luvun heränneet eivät sinänsä vastustaneet rahaa vaan enemmänkin siihen sisältyvää vaaraa, moinen omanvoitonpyynti olisi kyllä ylittänyt maanläheisimmänkin heränneen sietokyvyn. Olihan maallisiin toimiin keskittyminen heränneiden mielestä osoitus itsevanhurskaudesta, ts. liiallisesta luottamuksesta omaan pelastumiseen. Maallinen oli tietyllä tavalla nielaissut Kihlmanin kokonaan, minkä hän huomasi kyllä itsekkin. Kirjoittaessaan vuosien tauon jälkeen kirjeen rakkaalle apelleen Carl Gustaf von Essenille Kihlman totesi: ”Siitä on hyvän aikaa, kun viimeksi olimme kirjeenvaihdossa. Kuinka ajat ovatkaan muuttuneet – ja myös minä! Aiemmin sain elää korkeammille aatteille, nyt minun ajatuksiani työllistävät pääasiassa huoli ja murhe pellavantuotannon tilasta, pellavakutomon pystyessä pitämisestä, sen korkojen maksamisesta - - .”⁵¹¹

Vuosien kuluminen ei suinkaan tehnyt liike-elämässä toimimista yhtään helpommaksi. Vielä vanhoilla päivilläänkin Kihlman tuskaili outoa kaksoisrooliaan. Taiteilija Eero Järnefelt, joka maalasi Kihlmanista muotokuvan vuodenvaihteessa 1897–1898, on kertonut saaneensa tuolloin Kihlmanin puheista sellaisen käsityksen, että tätä ”joissakin määrin vaivasi se vastakkaisuus, joka kieltämättä oli hänen teologisten ja liikeharrastustensa välillä.”⁵¹²

⁵⁰⁹ Aspelin-Haapkylä 1918, s. 152. Kursiivi P.H.

⁵¹⁰ Alfred Kihlman Sixtus Calamniukselle 9.7.1869. Alfred Kihlmanin kirjekopiokirja 4.6.1867–14.9.1869, s. 331–334. Kihlmanin suvun arkisto, kirjeenvaihto, kansio 2. KA.

⁵¹¹ Alfred Kihlman C.G. von Essenille 2.8.1869. Alfred Kihlmanin kirjekopiokirja 4.6.1867–14.9.1869, s. 408–411. Kihlmanin suvun arkisto, kirjeenvaihto, kansio 2. KA.

⁵¹² Aspelin-Haapkylä 1918, s. 403–404.

10. Yhteenvetoa: liikemiesverkot ja niiden toiminta 1850–60 -luvulla

Alfred Kihlmanin siirtyminen liike-elämään tapahtui melkein kuin varkain. Suurelta osin sen taustalla olivat hänen vanhat verkostonsa. Edesmenneeltä vaimoltaan Angelica Fabritiukselta perittyä sahaomaisuutta järjestellessään Kihlman joutui oikeastaan tahtomattaan perehtymään liikemaailmaan. Sittemmin Kihlman käynnisti lapsuudenystävänsä Victor Schaumanin kanssa luujauhomyllyhankkeen, ja uskonveli August Alexander Levón puuvillatehtaineen johdatti hänet varsinaisen tehdasteollisuuden pariin. Levónin välityksellä Kihlman kytkeytyi myös Gustaf August Wasastjernan epäonnisiin liiketoimiin, minkä seurauksena Kihlman joutui astumaan Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden johtoon vuonna 1866. Heränneiden verkostoon liittynyt ensimmäinen avioliitto oli myös sikäli tärkeä, että sitä kautta saatu varallisuus teki Kihlmanin toiminnan liike-elämässä ylipäätään mahdolliseksi.

Kihlmanin menestyksekkyyteen liikemaailmassa vaikuttivat toki myös muut tekijät. Teollisuuden jalostusarvon kasvu oli juuri vuosina 1855–60 huomattavan suurta, ja kehitys jatkui vielä 1860-luvullakin, joskin hitaampana. Kasvu oli poikkeuksellisen nopeaa tekstiili- ja konepajateollisuudessa, jotka olivat uusia teollisuudenaloja.⁵¹³ Kihlman oli varovaisesta luonteensa vuoksi huolimatta ensimmäisten joukossa sijoittamassa ennakkoluulottomasti varojaan näille uusille, nopeasti kasvaville teollisuudenaloille. Jälkikäteen tarkasteltuna hän oli oikeassa paikassa juuri oikeaan aikaan. Tekstiili- ja konepajateollisuus olivat oman aikansa ”IT-aloja”, joihin sijoittamalla monet sekä rikastuivat että köyhtyivät. Kihlman onnistui selviämään kuplan puhkeamisesta 1860-luvulla vain uutteruutensa, varovaisuutensa, hyvän onnensa ja osin ehkä myös hyvien suhteidensa ansiosta.

Talouselämän instituutioiden epäsuhtainen kehitys johti 1860-luvulla taloudellisten ongelmien kumuloitumiseen. Toisaalta teollinen kehitys oli kymmenen edeltävän vuoden aikana harpannut aimo askeleen eteenpäin. Suuret teollisuuslaitokset olivat vielä harvassa, mutta niiden koko oli silti kasvanut Suomessa ennennäkemättömiin mittasuhteisiin. Toisaalta rahoitusmarkkinat olivat 1860-luvulla lähestulkoon samalla tolalla kuin vuosisadan alussa. Kunnollista pankkilaitosta ei ollut, ja teollisuusyritysten pääomanhankinta perustui lähes pelkästään valtiolta ja yksityishenkilöiltä saatuihin suoriin luottoihin. Suhdanteiden heikentyessä 1850- ja 1860-luvun taitteessa nämä lainasuhteet ajoivat kymmeniä yrityksiä ja liikemiehiä vararikkoon. Yksinkertainen, liike-

⁵¹³ Schybergson 1980, s. 409, 412–417, 420–424.

miesverkostoihin perustuva lainajärjestelmä oli toiminut hyvin vielä muutamaa vuosikymmentä aiemmin. Tuolloin rahoitusta saaneet hankkeet olivat kuitenkin olleet niin pieniä, ettei yksittäinen epäonnistuminen saanut aikaan mittavia konkurssiaaltoja. Kun teollisuuslaitosten koko kasvoi, mutta rahoitusmarkkinat eivät kehittyneet samaan tahtiin, seurauksena oli koko järjestelmän kriisiytyminen. Helpotusta toi vasta pankkilaitoksen kasvu 1860-luvulta lähtien, mutta silloinkin kehitys oli alussa hidasta.

Liikemiesverkotot perustuivat vielä 1860-luvullakin suurelta osin sukulaisuuteen. Läheiset suhteet Donnerin ja Wasastjernan sukuihin yhdistivät suurta osaa Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden johtajistosta ja suurimmista omistajista vuosikymmenen alkupuolella. Joukossa oli sekä sukuihin syntyneitä että niihin avioliiton kautta liittyneitä henkilöitä. Vuonna 1866 valitusta uudesta johtokunnasta puolet oli tavalla tai toisella kytköksissä Donnerin ja Wasastjernan sukuihin.

Sukulaisuussuhteiden kautta verkostot levittäytyivät useisiin teollisuusyrityksiin. Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden hallituksen jäsenellä Leo Mechelinillä oli avioliittonsa kautta huomattava asema myös Yhdyspankissa, jonka pääomistajiin hänen vaimonsa suku lukeutui. Nokia Osakeyhtiön perustaja Fredrik Idestam ja Tampellan toinen pääomistaja Adolf Törngren olivat langoksia. Sukuverkotot ulottuivat teollisuusyrityksistä myös valtionhallinnon korkeimmille askelmille. G.A. Wasastjernan serkusta Victor Wasastjernasta tehtiin vuonna 1869 senaattori ja senaatin oikeusosaston jäsen. Puolisonsa Sofia Donnerin kautta Wasastjernoihin liittynyt Sixtus Calamnius taas toimi senaatin talousosaston protokollasihteerinä.

Sukulaisuus ei silti ollut ainoa, eikä enää välttämättä edes tärkein liikemiesverkostojen muodostaja. Alfred Kihlman nousi Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden johtajaksi suurten sukuverkostojen ulkopuolelta ja menestyi tehtävissään hyvin. Samaten Porin tulitikkutehtaan epäonnisen perustajan Hampus Oldenburgin lainaverkosto perustui suurelta osin muihin kuin sukulaisuussuhteisiin. Tärkeää osuutta rahoituksessa näyttelivät mm. Oldenburgin ystävän Conrad Hernmarckin vanhat liikekumppanit A.W. Wahren ja Henrik Borgström. Toisaalta Hernmarck oli avioliittonsa kautta myös sukulaisuussuhteessa Donnereihin ja Wasastjernoihin.

Sekä sukulaisuus että ystävyys- ja kollegasuhteet olivat tärkeitä liikemiesverkostojen muodostajia 1860-luvulla. Tavallisesti nämä ainekset sekoittuivat toisiinsa. Suvulla ja avioliitolla oli edelleen vahva merkitys, mutta ne eivät ainakaan enää olleet ainoa keino liittoutua toisten liikemies-

ten ja säätyläisten kanssa. Aiemmissa liikesuhteissa – ja esimerkiksi Kihlmanin tapauksessa myös uskonnollisessa yhteisössä – solmittuja yhteyksiä voitiin niinkään käyttää hyväksi. Vanhojen kontaktien välityksellä verkostot myös laajenivat edelleen. Sukulaisten ja ystävien avulla voitiin luoda uusia suhteita uusiin ihmisiin. Ellei Kihlman olisi tuntenut Levónia, hän tuskin olisi joutunut kovin läheiseen kosketukseen G.A. Wasastjernan kanssa.

Verkostoista oli liikemiehille hyötyä pääomien ja informaation lähteenä sekä erilaisten palvelusten tuottajana. Huomattavia pääomia tarvittiin erityisesti yritysten perustamisvaiheessa. Usein perusteilla olevat teollisuuslaitokset nousivatkin juuri jonkin verkoston sisältä. Tästä hyviä esimerkkejä ovat mm. Levónin perustama Vaasan Puuvillatehdas sekä Kihlmanin hankkeet peltavanhankintayhtiön ja hioketehtaan perustamiseksi Tampellan yhteyteen. Molemmat turvautuivat vanhoihin ystäviinsä uusia liiketoimia suunnitellessaan.

Verkostojen kautta kulki monentyypistä informaatiota. Ensinnäkin ne olivat tutkimusaikana lähestulkoon ainoa keino arvioida potentiaalisten liikekumppaneiden luotettavuutta. Ystävien ja sukulaisten vakuutus potentiaalisen liikekumppanin luotettavuudesta pienensi liiketoiminnan riskejä. Suositusten luotettavuuden takasi niiden vaikutus myös suosittelijan maineeseen, sillä perättömien suositusten antaja olisi nopeasti joutunut myös itse huonoon valoon. Toisaalta järjestelmällä oli myös puutteensa: Kihlman joutui G.A. Wasastjernan lainojen maksumieheksi juuri siitä syystä, että hän oli mennyt niistä takuuseen hyvän ystävänsä A.A. Levónin suosituksesta. Adolf Törngrenin ja G.A. Wasastjernan ylivelkaantumisen mahdollisti pitkälti juuri se, että he nauttivat upporikkaan miehen maineestaan vielä silloinkin, kun sille ei enää ollut minkäänlaisia perusteita todellisuudessa.

Verkostojen välityksellä saatiin myös sisäpiiritietoa esimerkiksi liikeyritysten tilasta ja omistajakunnasta. Sisäpiiritiedon avulla saatettiin kerätä huomattaviakin voittoja esimerkiksi myymällä tai ostamalla osakkeita ennen kuin tiedot vuotivat julkisuuteen. Verkostojen kautta voitiin hankkia myös tietoja vieraista olosuhteista ja hinnoista. Erityisesti ulkomaankaupan harjoittaminen oli vaikeata ilman minkäänlaista käsitystä raaka-aineiden ja tuotteiden vallitsevasta hintatasosta. Useassa yrityksessä samanaikaisesti toimiva henkilö saattoi lisäksi hyödyntää eri liiketoimiensa yhteydessä haltuunsa saamaa informaatiota omiin tarkoituksiinsa. Alfred Kihlman käytti Nokia Oy:tä perustettaessa saamiaan tietoja ja laskelmia Tampellan yhteydessä toimivan kilpailevan puuhioketehtaan käynnistämiseen.

Informaation ja pääoman saaminen verkoston kautta perustui vastavuoroisuuteen. Tietoja luovutettiin ja rahaa lainattiin siinä uskossa, että tarpeen tullen voitaisiin saada myös vastapalveluksia. Tässä suhteessa verkoston toiminta muistutti suoritteiden vaihtoa Marcel Maussin tarkoittamassa merkityksessä. Kiitollisuudenvelkaa saatettiin maksaa hyvinkin eksplisiittisesti. Kihlman lupasi esimerkiksi edistää Agathon Meurmanin virkauraa Helsingissä nimenomaan vastapalvelukseksi tämän antamasta avusta Tampellaa koskeneessa oikeudenkäynnissä. Kiitollisuudenvelkaan jäämistä korostettiin myös kirjeissä usein.

Tuttavista ja sukulaisista annetut suositukset eivät olleet pelkkää nepotismia tai oman edun tavoittelua, vaikka nykynäkökulmasta ne on tietenkin helppo leimata sellaisiksi. Järjestelmä hyödytti viime kädessä kaikkia osapuolia. Verkoston kautta saadun tiedon avulla suosituksen pyytäjä sai luotettavan henkilön tehtävään, suosituksen saanut henkilö saattoi edistää omaa uraansa, ja suosituksen antaja teki palveluksen, josta hän saattoi odottaa takaisinmaksua sopivassa tilanteessa myöhemmin.

Verkostoilla ja niistä saatavalla sosiaalisella pääomalla oli rajansa. Vaikka verkostot levittäytyivät useisiin eri liikeyrityksiin ja valtionhallintoon, niiden avulla ei voitu saada mitä hyvänsä. Kihlmanin yritykset vaikuttaa asemansa kautta Suomen Yhdyspankin johtajistoon kilpistyivät ennen kaikkea August Törnqvistin, mutta myös Kihlmanin ystävän Leo Mechelinin lojaalisuuteen pankkia kohtaan. Useiden verkostojen solmukohdassa olevat henkilöt saattoivat joutua ristiriitatilanteisiin, joissa oli valittava, kenen etua toiminnallaan halusi edistää. Samankaltaisia intressiristiriitoja oli ilmassa myös silloin, kun Kihlman halusi perustaa Fredrik Idestamin puuhio-ketehtaalle kilpailijan Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden yhteyteen. Idestamin yhtiön osakkaista Leo Mechelin asettui tukemaan ystäväänsä Idestamia, Kihlman taas ajoi johtamansa Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden etua.

IV. SIVISTYNEISTÖ, VERKOSTOT JA YHTEISKUNNAN MUUTOS

Alfred Kihlman oli kokenut 1870-luvun alkuvuosiin mennessä tuntevan sosiaalisen nousun. Hänestä oli tullut suuriruhtinaskunnan huomattavimman eliittikoulun rehtori, ensimmäisen liikepankin hallitusneuvoston jäsen, ja hänen johtamansa yhtiö oli noussut maan suurimpien teollisuusyritysten joukkoon. Tosin hän ei ollut alun alkaenkaan ponnistanut asemaansa yhteiskunnan alimmilta askelmilta. Pappisperheen vesana hän oli jo syntyään sivistyneistön jäsen, alempaa säätyläistä – tai nykyaikaisemmin termein ehkä ylempää keskiluokkaa.

Säätyjen välisten raja-aitojen kaatuminen on selvästi havaittavissa Kihlmanin ensimmäisten viidenkymmenen elinvuoden aikana. Maailma muuttui tuon ajan kuluessa ainakin sikäli, ettei sivistyneistöön lukeutunut pappi olisi vielä 1820-luvun puolivälissä voinut kohota Kihlmanin kaltaiseen asemaan harjoittamalla liiketoimintaa. Vaikka hengenmiehet olivat ammattinsa ohessa harjoittaneet pieniä liiketoimia jo iät ja ajat, varsinaisiksi sosiaalisen aseman muuttajiksi ei näistä puuhasteluista ollut. Valtiopäivien puuttuessa myös papiston väylät poliittiseen vaikuttamiseen olivat vuosisadan alkupuolella pitkälti tukossa. Papistoon kuuluneen henkilön tie eliittiasemiin kulki tiukasti säädylle varattujen toimialojen, kirkon, koululaitoksen ja yliopiston sisällä. Parempiin piireihin mielivä hengenmies suuntasi toimeliaisuutensa uran luomiseen nimenomaan pappina, opettajana tai tiedemiehenä. Yritteliäimmät, onnekkaimmat ja hyväskuisimmat kohosivat rovasteiksi, piispoiksi, rehtoreiksi, dosenteiksi tai professoreiksi. Muita uravaihtoehtoja oli oikeastaan turha edes kuvitella.

Nämä uraputket olivat kuitenkin pahasti tukossa 1830–40 -luvulla. Keskiluokkaista sivistyneistöä vaivasi yleinen voimattomuus, kyvyttömyys vaikuttaa asioihin samassa mitassa kuin vielä 1700-luvun puolella. Liian suuri pappien määrä salpasi perinteisetkin etenemistiet suurelta osalta papistoa. Nuorten sielunpaimenten turhautuneisuus purkautui vaihtoehtoisella areenalla menestymiseen. Herännäisyydestä muodostui tiivis, jaetun uskonnollisen vakaumuksen ja sukulaisuussuhteiden yhdistämä verkosto, joka tarjosi jäsenilleen tilaisuuden pätemiseen ja psyykkiseen rakentumiseen. Ideologiassaan heränneet pohjalaispappit leimasivat isiensä sukupolven edustaman menestyksen arvottomaksi. Tekemällä selvän eron perinteiseen valtiokirkolliseen ideologiaan ja sen edustamaan kristillisyyteen he halusivat myös järkyttää vanhempiaan.

Yhteiskunnallisen tilanteen muuttuessa 1840- ja 1850-luvun taitteessa nuorten vihaisten pappien protestiliikkeeltä putosi vähitellen pohja. Maallisen varallisuuden kartuttamisen ja virkauralla

etenemisen tultua jälleen mahdolliseksi tiivis uskonnollinen verkosto tiukkoine ideologioineen alkoi tuntua taakalta. Osa papeista etsi aktiivisesti ulospääsyä verkoston kuristavasta syleilystä, mikä johti lopulta liikkeen hajaantumiseen.

Sivistyneistön kannalta 1850- ja 1860-luku tarjosivat jo kokolailla enemmän vaihtoehtoja sosiaaliseseen nousuun ja oman uran edistämiseen. Vanhojen säätyjen välisiä raja-aitoja ylitettiin mm. liikemaailmassa, johon yrittäjiä ja omistajia rekrytoitui niin aatelista, porvaristosta kuin oppisäädystäkin. Tampereen Pellava- ja Rautateollisuuden johtoelimissä sivistyneistön edustajat olivat ennemmin sääntö kuin poikkeus. 1860-luvun lopulla itsenäistä pellavanhankintayhtiötä perustamassa olleiden Tampellan omistaja-aktiivien joukossa oli Kihlmanin lisäksi juristin koulutuksen saaneita valtiobyrokraatteja, sotilastaustainen lehtimies, lääkintöhallituksen pääjohtajana toiminut lääketieteen professori, kielitieteilijä sekä kaksi opettajaa.⁵¹⁴ Joukkoon mahtui oikeastaan vain yksi puhdasverinen teollisuusyrittäjä, vuori-insinööri Fredrik Idestam. Vanha sääty ei tätä joukkoa enää juurikaan yhdistänyt vaan enemmänkin varallisuus, elämäntapa ja koulutuksen taso.

Syntyperän merkityksen väheneminen näkyi myös aatelissäädyn asemassa. Kihlmanin lähiympäristön aatelisista pappi Carl Gustaf von Essen ja apteekkari-liikemies Victor Schauman olivat ajautuneet tyystin säätynsä perinteisen toimintakentän ulkopuolelle jo 1830–40 -luvulla. Kihlmanin aatelittomista ystävistä Leo Mechelin ja G.Z. Forsman aateloitiin myöhemmin heidän ansioiduttuaan julkisen elämän palveluksessa. Aateloinnilla ei toisaalta ollut enää juuri käytännön merkitystä; eliittiin saattoi kuulua vallan hyvin myös ilman aatelistarvoa.

Laajat verkostot yhdistivät 1800-luvun sivistyneistöä. Heränneiden pappien ja säätyläisten verkosto oli poikkeuksellisen sulkeutunut; siihen ei juurikaan kuulunut liikkeen ulkopuolisia henkilöitä. Sukulaisuus oli tärkein verkostojen muodostaja, sillä uskonnollinen samanmielisyys oli keskeinen kriteeri avioliittoa solmittaessa. Sukulaisuuden lisäksi verkostoa pitivät kasassa tajaan toistuneet uskonnolliset juhlat, yksityiset vierailut ja kirjeysteys. Verkoston sisällä vaihdetut palvelukset ja informaatio lujittivat jäsenten toisiaan kohtaan tuntemaa luottamusta, mikä puolestaan kasvatti verkoston sisältämää sosiaalista pääomaa.

⁵¹⁴ Virkamiesjuristeja olivat Sixtus Calamnius ja Leo Mechelin. Kapteeni Robert Lagerborg oli lehtimiesuralle antautunut sotilas, professori Felix von Willebrand lääkintöhallituksen pääjohtaja, professori Otto Donner kielitieteilijä, ja V.A. Sundel sekä Johan Magnus Gadd opettajia.

Alfred Kihlmanin verkosto näytti 1860-luvulla kokolailla toisenlaiselta kuin heränneiden verkosto paria vuosikymmentä aiemmin. Siihen kuului pappeja, opettajia, liikemiehiä, virkamiehiä – ylipäättään sivistyneistöä pääkaupunkiseudulta ja sen ulkopuolelta. Kihlmanin verkoston muuttumisen taustalla oli luonnollisesti hänen muuttonsa Helsinkiin ja hänen elämänpiirinsä kaikenpuolinen laajeneminen. Liikemiehet ylläpitivät verkostojaan pitkälti samalla tavalla kuin heränneetkin yhdistävää uskonnollista ideologiaa lukuun ottamatta: asiaan kuuluivat kirjeenvaihto ja keskinäiset tapaamiset, palvelusten ja informaation vaihtaminen. Tapaamiset, juhlat ja suhteiden ylläpitäminen liittyivät läheisesti ajan säätyläiskulttuuriin, jota niin helsinkiläiset seurapiirit kuin Pohjanmaan heränneet pappisperheetkin omalla tavallaan edustivat.

Myös sukulaisuussuhteet liikemiesten välillä olivat tavallisia. Samanlaista monoliittista asemaa kuin heränneiden verkostossa ne eivät kuitenkaan saavuttaneet. Kihlmanin järkiavioliitto Hilda Forssellin kanssa yhdisti hänet Forssellien ja Höckertien virkamies- ja kauppiassukuihin, mutta sillä ei ollut loppujen lopuksi kovin suurta merkitystä hänen omien liikesuhteidensa kannalta. Vanhat ystävyys- ja liikekumppanuussuhteet olivatkin monessa tapauksessa vähintään yhtä merkittäviä verkostojen muodostajia kuin sukulaisuus. Taktiset näkökohdat olivat varmasti keskeisiä monissa säätyläisavioliitoissa, mutta kaikissa tapauksissa järkiavioliitoillakaan ei pyritty tietoisesti rakentamaan suoranaisia sukujen välisiä liittosuhteita. Keskeisempää aviopuolison valinnassa oli yhteiskunnallinen asema: säätyläiset valitsivat elämäkumppaninsa vertaistensa joukosta. Kun sivistyneistön piirit olivat loppujen lopuksi erittäin pienet, avioliittojen kautta syntyneet sukulaisuussuhteet synnyttivät automaattisesti hyödyllisiä kontakteja yhteiskunnan eri osaluilla.

Alfred Kihlmanin tapaus illustroi mielenkiintoisella tavalla sitä, kuinka vanhat suhteet toisinaan poikivat uusia kontakteja aivan erilaisessa toimintaympäristössä. Kihlmanin irtauduttua herännäisyydestä kaikki vanhat ystävyysuhteet eivät suinkaan katkenneet, vaan osa niistä jäi elämään ja tuotti hyötyä liike-elämässä. Ensimmäisen vaimon Angelica Fabritiuksen isäpuoli Carl Gustaf von Essen pysyi yhtenä Kihlmanin läheisimmistä ystäväistä ja osallistui hänen kanssaan erilaisiin liiketoimiin ja myöhemmin myös valtiopäiville. August Alexander Levón, johon Kihlman oli tutustunut herännäisyyden aikana, oli hänen liikeverkostojensa rakentumisen kannalta vieläkin keskeisemmässä asemassa. Juuri Levónin vaikutuksesta ja avulla Kihlman meni mukaan perusteilla oleviin teollisuusyrityksiin. Uskonnollisuuden muodossa ilmennyt kulttuuripääoma rakensi siten heränneiden verkostoon sosiaalista pääomaa, joka myöhemmässä vaiheessa tuotti Kihlmanin ja Levónin kaltaisille yksilöille myös taloudellista pääomaa. Verkoston toiminnan kannalta ei

välttämättä ollut ensisijaista, mitä tarkoitusta suhteet olivat alun perin muodostuneet; olennaisempaa oli, että liiketoiminnassa hyödynnettävissä oleva sosiaalinen rakenne oli valmiiksi olemassa.

Jälkikäteen tarkasteltuna juuri liike-elämään ajautuminen oli merkittävin yksittäinen syy siihen, että Alfred Kihlman onnistui huomattavassa määrin kohottamaan sosiaalista statustaan 1870-luvulle tultaessa. Talouselämään siirtyminen oli merkittävästi laajentanut hänen elämänpiiriään ja nivonut hänet tiukemmin suuriruhtinaskunnan uudelleenjärjestyvään eliittiin. Se oli myös lisännyt hänen varallisuuttaan – vaikkakin 1860- ja 1870-luvun taitteessa hänen koko omaisuutensa oli juuri samasta syystä myös tilapäisesti vaakalaudalla. Paradoksaalista kyllä, Alfred Kihlmanin nuoruusvuosien toiminta maallista mammonaa vastustaneessa herätysliikkeessä oli tietyllä tavalla luonut ne lähtökohdat, joista hän menestyksekkäästi eteni teollisuuskapitalistin uralla. Taloudellisessa mielessä onnistunut aviokauppa ja muihin heränneisiin luodut suhteet osoittautuivat arvaamattoman hyödyllisiksi uskonnollisesta liikkeestä täysin poikkeavassa ympäristössä.

Unohtaa ei sovi myöskään Alfred Kihlmanin opettajan uraa. Liiketoimistaan huolimatta hän pyryytteli edelleen opettajantoimessaan, mikä auttoi häntä ylläpitämään suhteita myös maan sivistykselliseen eliittiin. Tämä eliittiryhmä tuli fennomanian kärkijoukon ominaisuudessa näyttelemään merkittävää osaa vuosisadan loppupuolen poliittisessä elämässä. Alfred Kihlmanin kaksoisrooli teollisuusmiehenä ja oppineen eliitin edustajana antoi hänelle siksi poikkeuksellisen hyvät eväät sosiaaliseen nousuun. Eikä Kihlman ollut tässä suhteessa edes yksin: vastaavanlaisia esimerkkejä ei tarvitse etsiä hänen lähipiiriään kauempaa. Oikeusoppinut byrokraatti, poliitikko ja lehtimies Leo Mechelin oli muiden toimiensa ohella harvinaisen aktiivinen myös liike-elämässä. Otto Donner oli samaan aikaan paitsi kielitieteilijä ja poliitikko, myös perityn omaisuutensa turvin operoiva suurliikemies.

Alfred Kihlmanin poikkeuksellinen, mutta ei varsinaisesti ainutkertainen urakehitys henkilöi sen vuoksi osuvasti 1800-luvun muutostrendejä. Talouselämän vapautuminen 1850-luvulta ja poliittisen elämän laajeneminen 1860-luvulta lähtien avasivat uusia mahdollisuuksia yritteliäille ja onnekkaille keskiluokan jäsenille, jotka toisinaan saattoivat suunnata aktiviteettiaan useammallekin elämänalueelle samanaikaisesti. Ylä- ja keskiluokkien väliset säätyerot olivat tasoittuneet jo siinä määrin, että liikemiespiireissä ja politiikassa liikkui lähtökohdiltaan hyvinkin erilaisia yksilöitä. Heitä yhdistivät sosiaaliset verkostot, jotka olivat saaneet alkunsa erilaisista aineksista.

Alkuperästäan riippumatta ne olivat yhtä kaikki monella tavalla hyödyksi yhteiskunnassa, jonka toimintaa viralliset instituutiot ja lainsäädäntö vasta vain rajoitetussa määrässä ohjasivat.

LYHENTEET

AKk	Alfred Kihlmanin kokoelma
ELKA	Elinkeinoelämän keskusarkisto
HYK	Helsingin yliopiston kirjasto
KA	Kansallisarkisto
SKHS	Suomen Kirkkohistoriallinen Seura
SLEY	Suomen luterilainen evankeliumiyhdistys
SSS	Suomen sukututkimusseuran kokoelmat
SYPA	Suomen Yhdyspankin arkistokokoelma
VMA	Vaasan maakunta-arkisto

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

1. Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

- von Essen -suvun arkisto
 - Carl Gustaf von Essenin asiakirjoja ja kirjeenvaihtoa
- Kaupunkien yksityisten varojen tilien arkisto
 - Vaasan läänin kaupunkien yksityiset tilit 1843–44
- Kihlmanin suvun arkisto
 - Alfred Kihlmanin kirjeenvaihtoa
 - Hilda Kihlmanin kirjeenvaihtoa
- Leo Mechelinin kirjekokoelma
 - Leo Mechelins brev i original 1854–1882
 - Saapuneita kirjeitä 1866–1869
- Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran kokoelmat (SKHS)
 - Kirjeenvaihtoa, D 51 Reinhold Helander
- Suomen Sukututkimusseuran kokoelmat (SSS)
 - Seurakuntien historiakirjojen jäljennösten mikrokorttikopiot
 - Kitee, haudattujen luettelo 1833
 - Vaasa, vihittyjen luettelo 1839

Vaasan maakunta-arkisto (VMA), Vaasa

- Keski-Pohjanmaan alinen tuomiokunta, Lapuan käräjäkunnan perukirjat 1849–1856
- Keski-Pohjanmaan ylinen tuomiokunta, Kruunupyyn ja Teerijärven käräjäkunnan perukirjat 1845–52
- Vaasan maistraatti ja raastuvanoikeus, perukirjat 1853–55

Elinkeinoelämän keskusarkisto (ELKA), Mikkeli

- Oy Tampella Ab:n arkisto
 - Osakeluettelot
 - Johtokunnan kokouspöytäkirjat 1866–1871
 - Yhtiökokousten pöytäkirjat 1: 1861–1862, 1864, 1866–1876
- Vaasan Puuvilla Oy:n arkisto
 - Yhtiökokousten pöytäkirjat 1858–1907
 - Johtokunnan kokouspöytäkirjat 1860 - -1923

Helsingin yliopiston kirjasto (HYK), käsikirjoituskokoelma

- Alfred Kihlmanin kokoelma (coll. 101)
- Suomen Luterilaisen Evankeliumiyhdistyksen (SLEY) arkisto, F.G. Hedbergin kokoelma (coll. 225)
 - F.G. Hedbergin kirjeenvaihtoa

Suomen Yhdyspankin arkistokokoelma (SYPA), Nordea Pankki Suomi Oyj, Helsinki

- Pankkivaliokunnan (hallintoneuvoston) kokouspöytäkirjat 1866–1874

2. Painetut lähteet

Bergholm, Axel, *Sukukirja: Suomen aatelittomia sukuja I-II*. Helsinki: Otava 1901.

Kihlman, Alfred, *Kristi oppfostran*. Tal, hållet den 23 Februari 1867 af Öfverläraren i religion vid Normalskolan i Helsingfors Alfred Kihlman, då han i sitt embete offentligen inställdes. Helsingfors: Finska Litteratur-sällskapet tryckeri 1867.

Paavo Ruotsalaisen kirjeet. Lapua: Herättäjä-yhdistys 1985.

Ruuth, Martti, *Ur Alfred Kihlmans brevväxling*. Finska Kyrkohistoriska Samfundets handlingar XLI. Helsingfors: Finska Kyrkohistoriska Samfundet 1937.

Släktbok: Ny följd I. Utgiven av Erik Lindh, Alf Brenner och Ingegerd Lundén Cronström. Skrifter utgivna af Svenska Litteratursällskapet i Finland CCLXXXVI. Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland 1941–1958.

Släkten Donner i Finland. Helsingfors: Weilin & Göös.

Suomen taloushistoria 3: Historiallinen tilasto. Toimittanut Kaarina Vattula. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi 1983.

Wasastjerna, Oskar (red.), *Ättar-taflor öfver den på Finlands Riddarhus introducerade adeln II*. Borgå: Söderströms 1880.

Wilskman, Atle, *Släktbok I*. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland CVII: 1. Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland 1912.

3. Tutkimuskirjallisuus

Ahlström, Al., ”Victor L. Schauman: Apotekare, industriman och växtodlare.” Övertryck från *Pedersöre*. Jakobstad 1950.

Aro, Jari, ”Verkosto yhteiskuntatieteellisenä metaforana.” – *Tiede & edistys* 3/1998.

Aronsson, Peter – Fagerlund, Solveig – Samuelson, Jan (red.), *Nätverk i historisk forskning – metafor, metod eller teori?* Rapporter från Växjö universitet, Humaniora Nr 1 1999. Växjö: Växjö universitet 1999.

Aspelin-Haapkylä, Eliel, *Alfred Kihlman: Elämän kuvaus I*. Porvoo: WSOY 1915.

Aspelin-Haapkylä, Eliel, *Alfred Kihlman: Elämän kuvaus II*. Porvoo: WSOY 1918.

Aspelin-Haapkylä, Eliel, *Lauri Stenbäck*. Toinen, tekijän korjaama painos. Helsinki: Otava 1917.

Blomstedt, Kaarlo ym. (toim.), *Kansallinen elämäkerrasto III*. Porvoo: Werner Söderström Osa-
keyhtiö 1930.

- Blomstedt, Kaarlo ym. (toim.), *Kansallinen elämäkerrasto IV*. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö 1932.
- von Bonsdorff, Lars G., *Linne och jern 2: Adolf Törngren d.ä.*. Helsingfors: Söderströms 1956(a).
- von Bonsdorff, Lars G., *Linne och jern 3: Gustaf August Wasastjerna*. Helsingfors: Söderströms 1956(b).
- von Bonsdorff, Lars G., *Nokia Osakeyhtiö 1865–1965*. Helsinki: Nokia Osakeyhtiö 1965.
- Bourdieu, Pierre, ”The Forms of Capital.” – Teoksessa Richardson, John G. (ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. Westport, CT: Greenwood Press 1986.
- Broady, Donald, *Sociologi och epistemologi: Om Pierre Bourdies författarskap och den historiska epistemologin*. Stockholm: HLS Förlag 1990.
- Bruun, Berit, *En liten släktkrönika vid familjefesten på Sveden den 15 juni 1945: Till åminnelse av Elise och Victor Schaumans bröllop den 15 juni 1845*. Jakobstad 1945.
- Coase, Ronald, ”The Nature of the Firm.” – *Economica* 4/1937.
- Coleman, James S., *Foundations of Social Theory*. Cambridge, Mass. 1990.
- Coleman, James S., ”Social Capital in the Creation of Human Capital.” – *American Journal of Sociology* 94 supplement (1988).
- Erickson, Bonnie H., ”Social Networks and History: A Review Essay.” – *Historical Methods* 30 (3/1997).
- Granovetter, Mark S., ”Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness.” – *American Journal of Sociology*, volume 91, number 3 (1985).
- Granovetter, Mark S., ”The Strength of Weak Ties.” – *American Journal of Sociology* 6/1973 (vol. 78).
- Göransson, Anita, ”Kön, släkt och ägande: Borgerliga maktstrategier 1800–1850.” – *Historisk tidskrift* 4/1990.
- Harjunpaa, Toivo, ”Beckian Biblicism and Finland: A Study in Historical Perspective.” – *The Lutheran Quarterly* 4/1976, vol. XXVIII.
- Hasselberg, Ylva, *Den sociala ekonomin: Familjen Clason och Furudals bruk 1804–1856*. Studia Historica Upsaliensia 189. Uppsala: Uppsala universitetsbibliotek 1998.
- Hasselberg, Ylva, ”Nätverk är ingen tebjudning!” – Teoksessa Aronsson – Fagerlund – Samuelson 1999.

Hasselberg, Ylva – Müller, Leos – Stenlås, Niklas, *History from a Network Perspective: Three examples from Swedish Early Modern and Modern History c. 1700–1950*. Centre for Research in Transportation and Society, working paper 1997:01.

Hirvonen, Pekka, ”Common Faith – Common Interest: Revivalism, Business and the Rising Entrepreneurs of Vaasa, Finland, c. 1830–1860.” Paper presented at the *European Social Science History Conference, Amsterdam, The Netherlands, April 12, 2000*.
<http://www.helsinki.fi/~pjhirvon/common.html>

Häggman, Kai, *Perheen vuosisata: Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa*. Historiallisia tutkimuksia 179. Helsinki: SHS 1994.

Häggman, Kai, ”Kirjallisen kulttuurin pelikentät ja pelaajat: WSOY:n varhaista historiaa.” *Historiallisia Papereita 6: Valta, eliitit ja verkostot historiassa*. Historiallinen yhdistys 2000.
<http://www.helsinki.fi/hum/hist/yhd/julk/verkko00/haggman.html>

Ilmonen, Kaj, ”Sosiaalinen pääoma: käsite ja sen ongelmallisuus.” – Teoksessa Ilmonen, Kaj, *Sosiaalinen pääoma ja luottamus*. SoPhi 42. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto 2000.

Johansson, Gustaf, *Muistelmia Antero Wilhelm Ingmanin elämästä*. Helsinki 1927.

Johansson, Jan-Erik – Mattila, Mikko – Uusikylä, Petri, *Johdatus verkostanalyysiin*. Kuluttajatutkimuskeskus, Menetelmäraportteja ja käsikirjoja 3/1995. Helsinki: Kuluttajatutkimuskeskus 1995.

Kaila, Erkki, ”Alfred Kihlmanin elämäkerta.” [Kirja-arvostelu Aspelin-Haapkyllän teoksesta] — *Aika* 1915, s. 491 – 498.

Kallioinen, Mika, ”Varhainen ulkomaankauppa ja liiketoiminnan kustannukset.” – Teoksessa Lamberg – Ojala 1997.

Kares, Olavi, *Palava kynttilä: Niilo Kustaa Malmbergin elämä*. 3. painos. Porvoo: WSOY 1953.

Kauppinen, Pekka, *Pitäjä rajojen mailla: Kitee ja Rääkkylä vuoteen 1870*. Jyväskylä 1994.

Kovalainen, Anne – Österberg, Johanna, ”Sosiaalinen pääoma, luottamus ja julkisen sektorin restrukturaatio.” – Teoksessa Ilmonen, Kaj, *Sosiaalinen pääoma ja luottamus*. SoPhi 42. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto 2000.

Krook, Tor, *Väckelserörelserna i Österbottens svenska församlingar under 1800-talet I: Förut-sättningar*. Finska Kyrkohistoriska Samfundets handlingar XXXI, 1. Helsingfors 1931(a).

Krook, Tor, *Väckelserörelserna i Österbottens svenska församlingar under 1800-talet II*. Finska Kyrkohistoriska Samfundets handlingar XXXI, 2. Helsingfors 1931(b).

Krook, Tor, *En österbottnisk väckelsehövding: Levnadsteckning över Jonas Lagus*. Helsingfors: Förbundets för svenskt församlingsarbete i Finland bokförlag 1947.

Kuisma, Markku, ”Keskusvalta, virkavalta, rahavalta: Valtio, virkamiehet ja teollinen kehitys Suomessa 1740–1940.” – Teoksessa *Hallinto rahan, julkisuuden ja Venäjän paineessa*. Hallintohistoriallisia tutkimuksia 9. Helsinki: Hallintohistoriakomitea/Painatuskeskus 1993(b).

Kuisma, Markku, *Metsäteollisuuden maa: Suomi, metsät ja kansainvälinen järjestelmä 1620–1920*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura/Metsäteollisuus ry 1993(a).

Kurki-Suonio, Erkki, *O.E.A. Hjelt, herännyt lääkäri: Arkkiatri Otto Edvard August Hjeltin elämäkerta*. [Lapua:] Herättäjä-yhdistys 1986.

Kuusterä, Antti, *Valtion sijoitustoiminta pääomamarkkinoiden murroksessa 1859–1913*. Historiallisia tutkimuksia 149. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1989.

Kuusterä, Antti, ”1860-luvun epäonnistunut talouspolitiikka.” – Teoksessa Pitkänen, Kari (toim.), *Nälkä, talous, kontrolli: Näkökulmia kriisien ja konfliktien syntyyn, merkitykseen ja kontrolliin*. Helsinki: Helsingin yliopiston talous- ja sosiaal historian laitos 1988.

Lamberg, Juha-Antti – Ojala, Jari (toim.), *Uusi institutionaalinen taloushistoria: Johdanto tutkimukseen*. Jyväskylä: Atena Kustannus 1997.

Lamberg, Juha-Antti – Ojala, Jari – Eloranta, Jari, ”Uusinstitutionalismi ja taloushistoria.” – Teoksessa Lamberg – Ojala 1997.

Lodenius, Elias, *Tampereen Pellava ja Rauta-teollisuus Osake-yhtiö 1856–1906: Kertomus Tampereen pellavatehtaan ja yhtiön muiden laitosten toiminnasta*. Helsinki 1908.

Mauss, Marcel, *Lahja: Vaihdannan muodot ja periaatteet arkaaisissa yhteiskunnissa*. Helsinki: Tutkijaliitto 1999.

Murtorinne, Eino, *Suomalainen teologia autonomian kautena (1828–1918)*. Helsinki: Gaudeamus 1986.

Murtorinne, Eino, *Suomen kirkon historia 3: Autonomian kausi 1809–1899*. Porvoo - Helsinki - Juva: Wsoy 1992.

Mustakallio, Hannes, *Henrik ja Laura Schwartzberg: Elämätkuvaus*. Vammala 1958.

Müller, Leos, *The merchant houses of Stockholm, c. 1640-1800: A comparative study of early-modern entrepreneurial behaviour*. Uppsala: Uppsala universitet 1998.

Mäkelä, Anneli, *Vaasan historia III: 1809–1852*. Vaasa: Vaasan kaupunki 1985.

Mäkelä, Johanna, ”Pierre Bourdieu – erottautumisen teoreetikko.” – Teoksessa Heiskala, Risto (toim.), *Sosiologisen teorian nykysuuntauksia*. 2. painos. Helsinki: Gaudeamus 1995.

Nikula, Oscar, *Vaasan Puuvilla Oy 1856–1956*. Helsinki 1957.

North, Douglass C., *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press 1991.

Ojala, Jari, ”Henkilökohtainen on taloudellista: Liiketoiminnan kustannukset 1700–1800-luvun liike-elämässä kauppahuoneiden näkökulmasta.” – Teoksessa Lamberg – Ojala 1997.

Ojala, Jari, ”Kerran porvareita: Suomalaisten kauppiassukujen sosioekonomisen aseman muutos.” – Teoksessa Oittinen, Riitta – Rahikainen, Marjatta (toim.), *Keulakuvia ja peränpitäjiä: Vanhan ja uuden yhteiskunnan rajalla*. Professori Yrjö Kaukiaisien 60-vuotisjuhlakirja. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 2000.

Ojala, Jari, ”Pieni piiri porvareita: Suomalaiskauppiaiden sukulaisverkostot 1700–1800-luvulla.” – *Sukutieto* 3/1999. 1999(b).

Ojala, Jari, *Tehokasta liiketoimintaa Pohjanmaan pikkukaupungeissa: Purjemerenkulun kannattavuus ja tuottavuus 1700–1800-luvulla*. Bibliotheca Historica 40. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1999(a).

Padgett, John F. – Ansell, Christopher K., ”Robust Action and the Rise of the Medici, 1400–1434.” – *American Journal of Sociology* 6 (1993).

Pihkala, K. U., *Suomen Hypoteekkiyhdistys 1861–1961: 100-vuotishistoriikki*. Helsinki: Weilin & Göös 1961.

Pipping, Hugo E., *Sata vuotta pankkitoimintaa*. Helsinki: Pohjoismaiden Yhdyspankki 1962.

Purhonen, Hannu, *Piikkinen mies: Paavo Ruotsalainen ihmisenä*. Lapua: Herättäjä-yhdistys 1994.

Putnam, Robert, *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. New Jersey: Princeton University Press 1993.

Remes, Viljo, *Herännäisyyden nousu ja hajoaminen*. Lapua: Herättäjä-yhdistys 1995.

Rosendal, M[auno], *Suomen herännäisyyden historia XIX:llä vuosisadalla II: 1836–1844*. Oulu: Kustannusosakeyhtiö Herättäjä 1905.

Rosendal, M[auno]., *Suomen herännäisyyden historia XIX:llä vuosisadalla III: 1845–1852*. Oulu: Kustannusosakeyhtiö Herättäjä 1912.

Rundquist, Angela, *Blått blod och liljevita händer: En etnologisk studie av aristokratiska kvinnor 1850–1900*. Stockholm: Carlssons 1989.

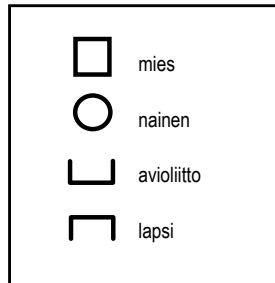
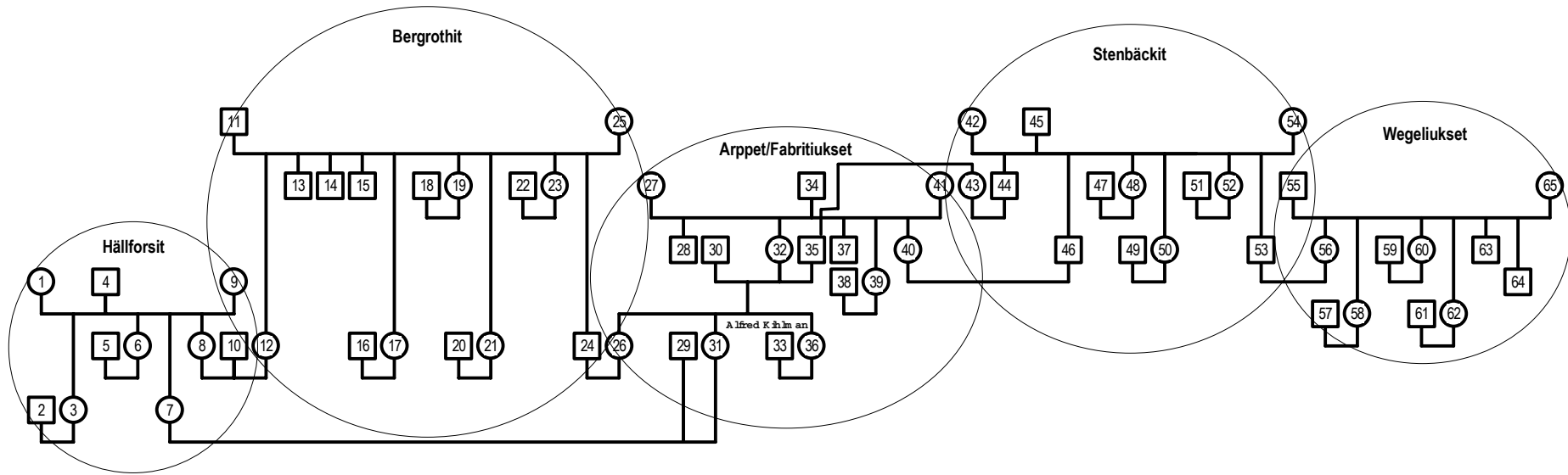
Ruuth, Martti, ”Carl Gustaf von Essen’istä herännäis-ylioppilaana.” – *Teologinen aikakauskirja* 1915.

Schybergson, Per, ”Teollisuus ja käsityö”. – Teoksessa Jutikkala, Eino – Kaukiainen, Yrjö – Åström, Sven-Erik (toim.), *Suomen taloushistoria 1: Agraarinen Suomi*. Helsinki: Tammi 1980.

Sentzke, Geert, *Die Theologie Johann Tobias Becks und ihr Einfluss in Finnland, I: Die Theologie Johann Tobias Becks*. Schriften der Luther-Agricola Gesellschaft 8. Helsinki 1949.

- Siltala, Juha, *Suomalainen ahdistus: Huoli sielun pelastumisesta*. 3. painos. Helsinki: Otava 1993.
- Stenlås, Niklas, *Den inre kretsen: Den svenska ekonomiska elitens inflytande över partipolitik och opinionsbildning 1940-1949*. Lund: Arkiv 1998.
- Stenlås, Niklas, ”Det sociala nätverkets logik eller vad händer i sociala nätverk?” – Teoksessa Aronsson – Fagerlund – Samuelson 1999.
- Suolahti, Gunnar, *Nuori Yrjö Koskinen*. Porvoo: WSOY 1933.
- Tampereen Pellava- ja Rauta-Teollisuus Osake-Yhtiö 1856–1931*. Helsinki: Tampereen Pellava- ja Rautateollisuus 1931.
- Turtiainen, Tuula, *Alfred Kihlmanin ero herännäisyydestä ja liittyminen bekkiläisyyteen*. Suomen kirkkohistorian pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopiston teologinen tiedekunta 1982.
- Ulvros, Eva Helen, *Fruar och mamseller: Kvinnor inom sydsvensk borgerlighet 1790–1870*. Lund: Historiska Media 1996.
- Vasa Ångkvarn 1849–1949: Ur en hundraårig handelskvarns hävder*. Vasa 1949.
- Wellman, Barry – Wetherell, Charles, ”Social Network Analysis of Historical Communities: Some Questions from the Present for the Past.” – *The History of the Family* 1 (1/1996).
- Wetherell, Charles, ”Historical Social Networks Analysis.” – *International Review of Social History* 43 (1998), supplement.
- Williamson, Oliver E., *Economic Organization: Firms, markets and policy control*. New York: Harvester Wheatsheaf 1986.
- Wirilander, Kaarlo, *Herrasväkeä: Suomen säätyläistö 1721–1870*. Historiallisia tutkimuksia 93. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1974.
- Ylikangas, Heikki, ”Erään kansanjohtajan nousu ja tuho.” – Teoksessa Ylikangas, Heikki, *Murtuva säätyvalta*. Porvoo – Helsinki – Juva: WSOY 1984.
- Ylikangas, Heikki, *Körtiläiset tuomiolla: Massaoikeudenkäynnit heränneitä vastaan Etelä-Pohjanmaalla 1830- ja 1840-lukujen taitteessa*. Helsinki: Otava 1979.
- Yrjänä, Jouni, E.J. Längmanin elämäkerta koskevan väitöskirjatyön käsikirjoitus. Tekijän hallussa.
- Åström, Anna-Maria, *'Sockenboarne': Herrgårdskultur i Savolax 1790–1850*. Folkliksstudier XIX. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 1993.

Liite 1: Heränneiden pappien sukulaisverkosto n. 1830–1850

1 Gustava von Hartmansdorff
 2 Gabriel Revell
 3 Amanda Gustava Hällfors
 4 Karl Erik Hällfors
 5 Anders Johan Lilius
 6 Henriette Hällfors
 7 Erika Agata Hällfors
 8 Vendla Margareta Hällfors
 9 Vendla Karolina Fleege
 10 Frans Oskar Durchman
 11 Karl Henrik Bergroth
 12 Evelina Augusta Bergroth
 13 Johan Mikael Bergroth
 14 Karl Edvard Bergroth
 15 Berndt Gustaf Bergroth
 16 Nils Gustaf Malmberg
 17 Sofia Amanda Bergroth
 18 Matias Hellsten
 19 Emilia Charlotta Bergroth
 20 Josef Grönberg
 21 Selma Katarina Fransiska Bergroth
 22 Julius Immanuel Bergh
 23 Olivia Vilhelmina Bergroth

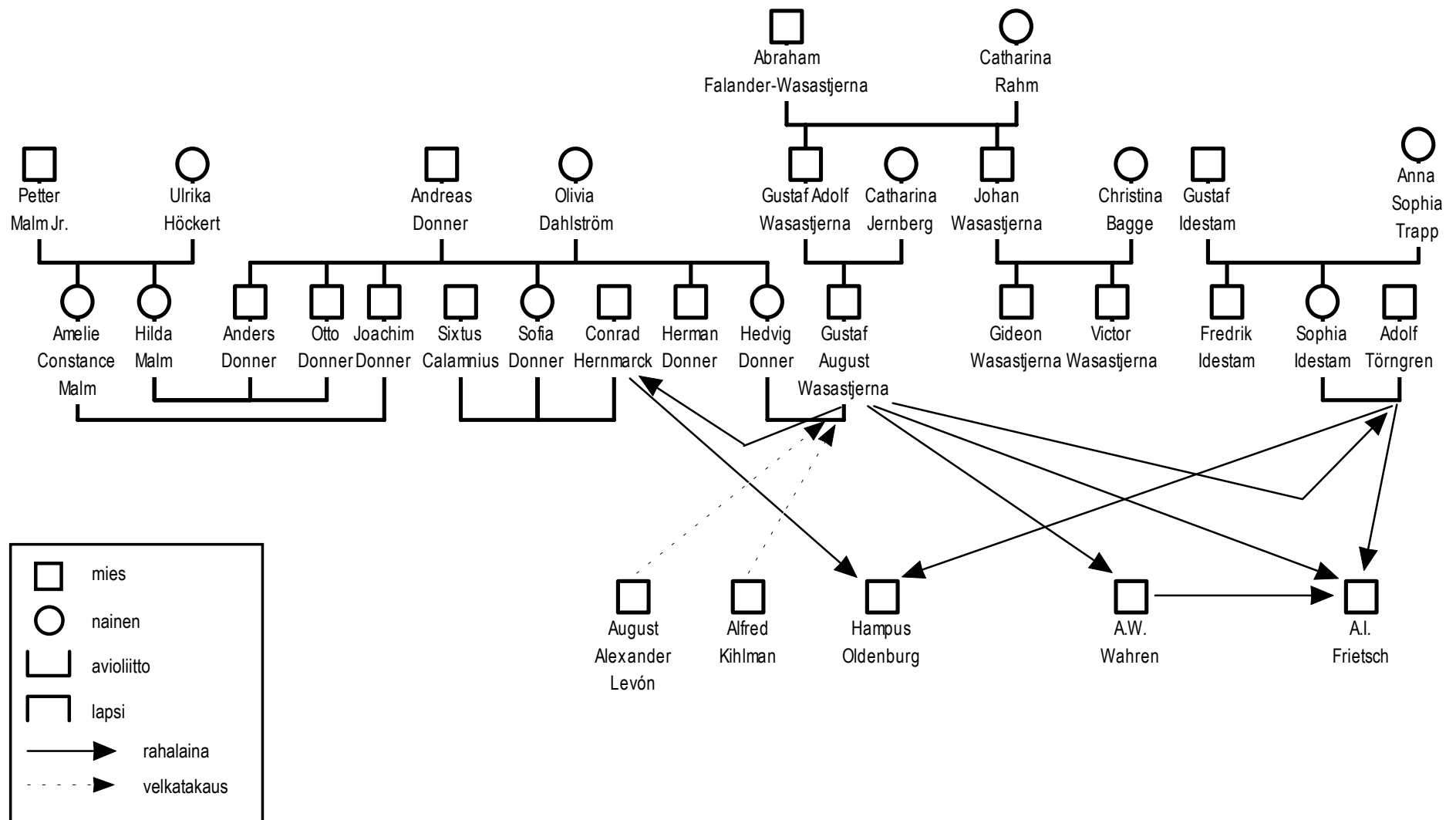
24 Frans Henrik Bergroth
 25 Katarina Sofia Polviander
 26 Hilda Elisabet Fabritius
 27 Margareta Wegelius
 28 Nils Ludvig Arppe
 29 Anders Wilhelm Ingman
 30 Johan Fabritius
 31 Lina Sofia Amalia Fabritius
 32 Katalina Sofia Arppe
 33 Alfred Kihlman
 34 Nils Arppe
 35 Carl Gustaf von Essen
 36 Angelica Fabritius
 37 Nils Gabriel Arppe
 38 Petrus Venell
 39 Alexandra Nikolina Arppe
 40 Ebba Katarina Vilhelmina Arppe
 41 Amalia Cairenius
 42 Beata Mellberg
 43 Emilia Ottilia von Essen
 44 Karl Fredrik Stenbäck nuor.
 45 Karl Fredrik Stenbäck vanh.
 46 Lars Stenbäck

47 Henrik Schwartzberg
 48 Laura Katarina Stenbäck
 49 Lars Josef Achren
 50 Charlotta Fredrika Stenbäck
 51 Konrad Ottelin
 52 Maria Fredrika Stenbäck
 53 Johan Mikael Stenbäck
 54 Eva Maria Gummerus
 55 Jakob Wegelius
 56 Ulrika Kristina Wegelius
 57 Gustaf Schroderus
 58 Betty Sofia Wegelius
 59 Edvard Svan
 60 Charlotta Wegelius
 61 Gustaf Pettersson
 62 Vendla Lovisa Wegelius
 63 Ture Birger Wegelius
 64 Jacob Esaias Wegelius
 65 Christina Charlotta von Essen

Kihlmanin lähin ystäväpiiri ja herätysliikkeen merkittävimmät johtajat lihavoitu.

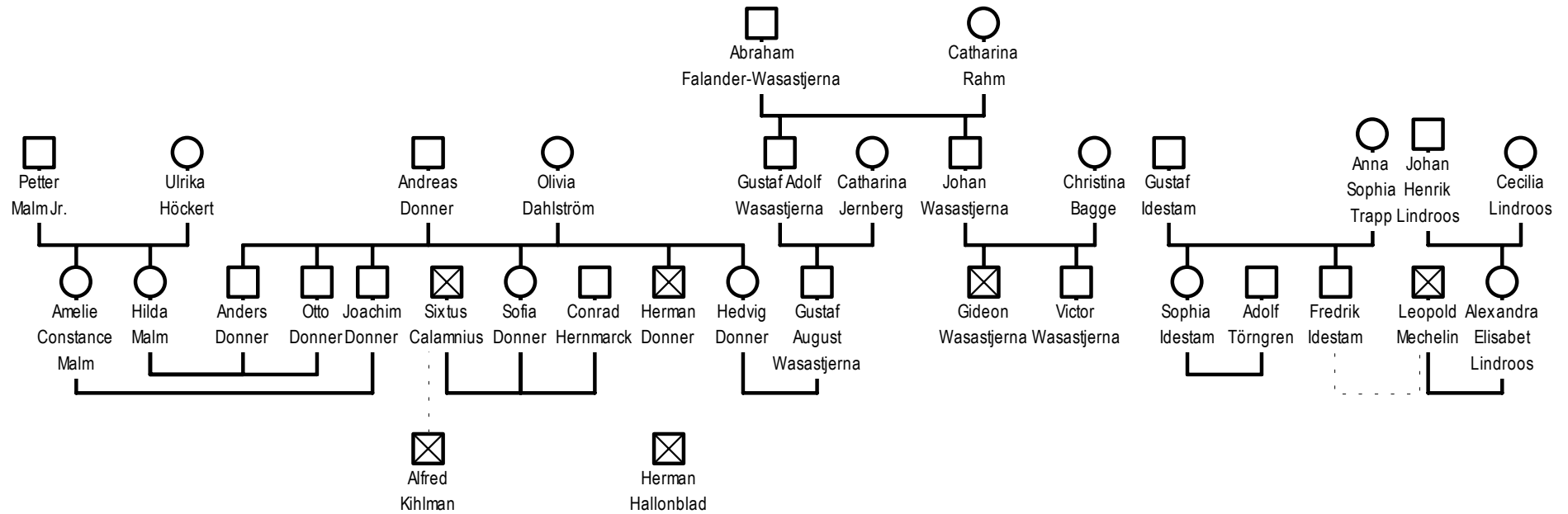
Lähde: Bergholm 1901; Wilskman 1912; Släktbok, Ny följd I; Aspelin-Haapkylä 1915, 1917, 1918.

Liite 2: Tampereen Pellava- ja Rautateollisuus Oy:n perustajien sukulaisuus- ja velkasuhteita 1860-luvulla

Lähde: Bergholm 1901; Wasastjerna 1880; Släkten Donner i Finland; von Bonsdorff 1956a ja 1956b.

Liite 3: Tampereen Pellava- Rautateollisuus Oy:n johtokunnan ystävyys- ja sukulaisuussuhteet v. 1866

Lähde: von Bonsdorff 1956a ja 1956b; Lodenius 1906; Wasastjerna 1880; Släkten Donner i Finland; Bergholm 1901.